

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1980 SONRASI TÜRKİYE’DE FUTBOL VE
ERKEKLİK İNŞASI**

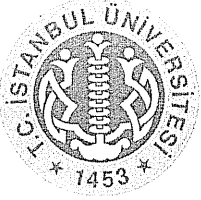
MEHMET DOĞUKAN AK

2501131198

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SERPİL ÇAKIR

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MEHMET DOĞUKAN AK Numarası : 2501131198.

Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : PROF. DR. SERPİL ÇAKIR

Tez Savunma Tarihi : 18.12.2019 Saati : 15:00

Tez Başlığı : " 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE FUTBOL VE ERKEKLİK İNŞASI "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisanüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. SERPİL ÇAKIR		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜY. MEHMET BOZOK		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜY. İLKER AKTÜKÜN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ATEŞ USLU		
2- DR. ÖĞR. ÜY. TUBA DEMİRCİ		

ÖZ

TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI FUTBOL VE ERKEKLİK İNŞASI

MEHMET DOĞUKAN AK

Futbol, dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de seyir zevkine hitap eden ve farklı aidiyet bağları üzerinden kendisini tanımlayan pek çok insan için sosyalleşme kaynağıdır. Spor dalları arasında en popüler konuma sahip olan futbol, ‘erkek oyunu’ olarak görülmektedir. Futbolun cinsiyetle doğrudan ilişkilendirilmesi ise kadınlık ve erkeklik inşasının söz konusu olduğu toplumsal yapının, iktidar ilişkileri ekseninde irdelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede futbol sosyal bir alan olarak ele alınırken, onun erkek eksenli cinsiyetlendirilmiş yapısı ve bunun yarattığı iktidar ilişkilerinin oluşturduğu dışlayıcı mekanizmalar, toplumsal yapı içerisindeki ataerkil sistemle doğrudan ilintilidir.

Tezin amacı; hegemonik erkekliğin inşa sürecinde beslendiği kaynaklardan birisi olan futbolu ele alırken, bu alanda yaşanan toplumsal gerçekliklerin medya aracılığıyla okura/izleyiciye aktarılışında kullanılan dil ve söylemlerin hegemonik erkekliğin oluşumundaki etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda 1980’den günümüze kadar gelen süreç, tarihsel arka planı oluşturacaktır. Bunun için dönemin çeşitli gazetelerindeki haber başlıkları/açıklamaları ile televizyon programlarına yansıyan demeçlerdeki söylemler analiz edilerek, hegemonik erkekliğe yönelik inşa sürecindeki rolü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Futbol, erkeklik, ataerkil, medya

ABSTRACT

AFTER 1980, FOOTBALL AND CONSTURCTION OF MASCULINITY IN TURKEY MEHMET DOĞUKAN AK

Football is a spectacular game and socialization resource for many people who describe different belongings all countries of the world also Turkey. The game which has most popular status among sport branches is seen a sport for only men. It associated with sex necessitate to scrutinize in context of power relationships about relevant of social structure which include construction of masculinity and feminity. In this framework, football which is a social space is directly related to patriarchal system within man-centric stucture and exclusionist mechanism which is generated by man-centric power relationships.

Aim of thesis; while football which relates to construction of hegemonic masculinity is discussed through sport media, impact of hegemonic masculinity's creation will be presented by the media with their language and disoure in social realities for transmission to readers and audiences. In this context, from 1980 to nowadays, historical background consists of the historic process. Because of that, several headlines of newspapers, contents of news and speechs of television programmes will be demonstrated to analyse about their role of construction of hegemonic masculinity.

Keywords: Turkey, Football, Masculinity, Patriarchy, Media

ÖNSÖZ

Eleştirel erkeklik çalışmaları ortaya konduğu ilk günden bugüne feminist teorinin etkisiyle gelişmiş, ilerlemiş ve bu durum toplumsal cinsiyet çalışmaları adına umut verici olmuştur. Eleştirel erkeklik çalışmalarının futbol ile birlikte ele alınışı, söz konusu araştırmaya dair kullanılacak malzemenin bu kadar yoğun olduğu ülkemizde daha geniş teorik çerçevelerde ortaya konmaya ihtiyaç duymaktadır. Türkiye’de yaşanan siyasal, toplumsal ve iktisadi gelişmelerin oluşturduğu tarihsel arka plan ışığında, erkeklik ve futbolun ilişkisi daha ilk günden itibaren milliyetçilik ve militarizm ekseninde ilerlemiştir. Erkeklik ve futbol ile ilgili çalışmalar kısıtlı olmakla birlikte, söz konusu alanda yapılan çalışmalar ya tarihsel arka plan odaklı gerçekleşmiş ya da gazetecilik araştırmaları çerçevesinde söyleme odaklanılmıştır. Tezin amacı, hegemonik erkeklik ve medya dilinin erkekliğin inşa sürecindeki etkisine, ülkenin siyasal, toplumsal ve iktisadi bağlamından kopmadan, tarihsel anlamda kuruluş sürecinin şekillendirici etkisini de göz önüne alarak hegemonik erkekliğin inşa sürecini ortaya koymaya çalışmaktır.

Eğitimimi her zaman maddi manevi destekleyen, yaklaşık beş yıl önce bu tezin yoluna çıkarken kaybettiğim babama ve sağlıklı ömürler dilediğim anneme, tezi yazabilmemde en az benim kadar emeği olan sevgili eşim Nihan Ak’a, tezin yazım aşamasına katkılarını sunan ablalarım Dilek Tükel ve Duygu Ak’a, üçüncü bir göz olarak önerilerini hiçbir zaman esirgemeyen dostlarım M.İnanç Özekmekçi, Özgür Fikret Kaya ve Mehmet Demirtaş’a teşekkürü borç bilirim. Jüri hocalarım Mehmet Bozok ve İlker Aktükün’e zihnimi ve tezimi zenginleştiren yönlendirici katkılarından dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır. Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca kendilerinden hem insani hem akademik anlamda pek çok şey öğrendiğim ve beni ‘ben yapan’ düşünsel etkenlerin şekillenmesinde etkisi ve emeği olan hocam Prof. Dr. Serpil Çakır’ın yeri bu tez için ayrıdır. Öğrettikleri, düşündürdükleri, bana olan inancı ve rehberliği olmasaydı, muhtemelen bu tez de olmayacaktı. Bu sebeplerden ötürü hocam Prof. Dr. Serpil Çakır’a teşekkürlerimi ayrıca sunmak isterim.

Mehmet Doğukan Ak

ANKARA, 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1

1. BİRİNCİ BÖLÜM TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ERKEKLİK ÇALIŞMALARI.....	5
1.1.1. FEMİNİZM.....	6
1.1.2. ATAERKİL SİSTEM VE TEMEL UNSURLARI.....	7
1.1.3. TOPLUMSAL CİNSİYET.....	13
1.1.3.1. BİYOLOJİK TEMELLİ YAKLAŞIM.....	14
1.1.3.2. KÜLTÜREL İNŞA TEMELLİ YAKLAŞIM.....	17
1.1.3.3. PSİKANALİTİK TEMELLİ YAKLAŞIM.....	18
1.1.3.4. TOPLUMSAL İNŞACI YAKLAŞIM.....	20
1.1.3.5. TOPLUMSAL CİNSİYET DÜZENİ.....	21
1.1.4. ERKEKLİK ÇALIŞMALARI VE HEGEMONİK ERKEKLİK.....	24
1.2. FUTBOL VE TARAFTARLIK KÜLTÜRÜ.....	32

2. İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE FUTBOL, ERKEKLİK, MEDYA VE TARİHSEL ARKA
PLAN

2.1. TÜRKİYE’DE FUTBOL ERKEKLİK VE MEDYA.....	37
2.1.1. TÜRKİYE’DE FUTBOL.....	38
2.1.2. FUTBOL VE ERKEKLİK.....	42
2.1.3. FUTBOL VE MEDYA.....	49
2.2. TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI TARİHSEL ARKA PLAN.....	54

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE YAZILI VE GÖRSEL MEDYADA FUTBOL,
TARAFTARLIK VE ERKEKLİK İNŞASI

3.1. TÜRKİYE’DE FUTBOL HOMOFOBİ VE ERKEKLİK.....	61
3.2. TÜRKİYE’DEKİ ERKEK FUTBOLUNUN AVRUPA İLE İMTİHANI.....	73
3.3. ALTERNATİF BİR DİL MÜMKÜN MÜ?.....	82
 SONUÇ.....	 87
KAYNAKÇA.....	92

GİRİŞ

Futbol, spor dalları içerisinde en popüler ve takipçi sayısı en fazla olanlardan biridir. Bu spor dalının gelişmesiyle birlikte oyuncu, taraftar, medya, siyaset, iktidar, sosyoloji gibi pek çok bileşenin varlığı görünür hale gelmiştir. Modern anlamda futbolu ele alırken söz konusu bileşenlerden erkeklik, medya ve taraftarlık olguları, bu spor dalının hızlı bir şekilde gelişip kitleleştiği son elli yılda önemli bir yer edinmiştir. Bu durum beraberinde futbola dair çalışmaları da hızlandırmış ve söz konusu spor dalının sadece boş zaman aktivitesi olmadığı çeşitli disiplinlerden çalışmalar ile ortaya konmuştur.

Türkiye’de futbol denildiği zaman genellikle erkeklerin ortaya koyacakları bir fikir çoğu zaman mevcuttur. Bu fikirler; tutulan takımın erkek ortamlarında savunulmasından, oynanan oyuna dair teknik yorumlara; hakemin verdiği yanlış karardan, futbolcular hakkında yapılan dedikodulara kadar pek çok içerik barındırmaktadır. Erkeklerin izleyici olduğu kadar eyleyici de olduğu futbolda, söz konusu cinsiyetin domine hali, hem kurumsal anlamda hem de gündelik hayattaki gözlemlerimizde karşımıza çıkmaktadır. Basit bir düzlemde ele aldığımızda; Türkiye’de futbol ligleri denildiğinde erkeklerin oynadığı ligler akla gelmekte, stadyumların büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmakta, maç günleri sosyalleşen insanların büyük çoğunluğu erkek olmakta, spor basını camiasının yine büyük çoğunluğu erkeklerden meydana gelmektedir gibi pek çok temel argüman sayabiliriz. Toplumsal cinsiyet konularından olan erkekliğin, bir iktidar ilişkisi çerçevesinde ele alınması, kurguladığı dil ve beslendiği kaynakların analiziyle normatif değerlerin sorgulanması bakımından önemlidir. Mevcut durum; müsabakalarda kullanılan dilden, taraftarın oluşturduğu dile, medyanın haberleri aktarışından, gündelik futbol tartışmalarına kadar erkeklerin, erkekliklerini performatif şekilde icra ettikleri ve ürettikleri bu alanı toplumsal cinsiyet çerçevesinde inceleyerek bize farklı açılardan bakabilmeyi sağlayacaktır.

Geniş kitlelere medya aracılığıyla etkin bir biçimde hitap eden futbolun, izleyiciye ve okuyucuya aktarımında kullanılan dil, haberlerin niteliği açısından değer taşır. Günümüz kitle iletişim araçlarının çeşitliliği ve etkileme gücü göz önüne

alındığında, bu aktarımın niteliği önemlidir. Farklı aidiyet bağları bulunan milyonlarca izleyici ve okuyucu, tuttuğu takım üzerinden kurguladığı yeni ve ortak aidiyet bağı ile oluşan “biz” algısı eşliğinde, kendisine sunulan basılı veya görsel medya haberlerini okumakta ve izlemektedir. Burada kurgulanan dilin “biz” algısında oluşturduğu etki, haber aktarımındaki niteliğin önemine tekabül eder.

Ülkemiz siyaset gündemiyle de zaman zaman yoğun bir şekilde paralel giden yanlarını belirtmek; futbolun, siyasetin poster görüntüsüyle ne denli iç içe olduğunun vurgulanması açısından önemli. Seçim dönemlerinde siyasi partilerin düzenlediği mitinglerde, ilgili siyasi parti liderlerinin kalabalıklara hitap ederken boyunlarında bulundukları il/ilçenin futbol takımı atkısıyla görmemiz oldukça sıradandır. Bu sıradanlık; siyasal iktidarın, yarışan partilerden biri veya birkaçı tarafından elde edilmesinden sonra da farklı görüntüleriyle devam etmektedir. Türkiye tarihinde futbol ile siyasetin iç içe olma hali çoğu zaman gözlenebilmekle birlikte, süreci kategorize edebilmek için çeşitli kırılma anlarından da faydalanmakta yarar vardır.

Tezin amacı, Türkiye’de futbol olgusu çerçevesinde erkekliklerin inşa sürecini ve bu süreci ele alırken erkekliklerin değişimi, dönüşümü ve farklı erkeklikler arasındaki çatışmaları yazılı ve görsel medyanın bizlere aktardığı haberler üzerinden açıklayabilmektir. Bu bağlamda 1980’den günümüze kadar gelen süreç, tarihsel arka planı oluşturacaktır. Bu dönemde siyasi ve toplumsal anlamda yaşanan kırılma noktalarına paralel olarak, erkekliklerin inşa sürecinde hangi siyasal ideolojilerin bu sürece eklemleneceği ve bu durumun haber dilinde yarattığı değişimler aktarılmaya çalışılacaktır.

Tez kapsamında 1980 yılı ve sonrasının tarihsel arka plan olarak seçilmesinin sebeplerinden biri; Türkiye’nin darbe sonrası farklı siyasal iklimler yaşarken ekonomik olarak gittikçe dışa açılan bir konjonktürde bulunmasıdır. Söz konusu ekonomik dönüşüm aynı zamanda futbolun ülkede bir endüstri koluna evrilmesinde etkili olmuştur. Diğer ise bu dönemde ulusal ve kulüp bazında erkek futbol takımlarının kazandığı başarıların söz konusu sporun kitleleşmesine olan katkısıdır. Bu iki ana eksen çerçevesinde erkeklik inşa süreçlerini izlerken; militarizm, milliyetçilik, ulus-devlet bağlamlarıyla birlikte analiz yapılacaktır. Bu da, dönemsel

gelişmelerin futbol medyasına yansımalarını erkeklik çerçevesinde analiz ederken literatüre katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın kapsamında Fanatik, Fotomaç, Milliyet ve Hürriyet gibi kimisi kendi döneminde ses getiren, kimi ise halen gücünü koruyan ve yazılı basında belirli bir kitleye ulaşmış gazeteler incelenmiştir. Bunlara ek olarak internet ortamında yayın yapan ve basılı olmayan Kaos GL, Diken, Bianet gibi ana akımın dışındaki haber kaynaklarından da yararlanılmıştır. Yazılı basın incelemesine konu olan gazeteler geniş kitlelere hitap edebilmesi açısından ve ana akım medya diye adlandırılabilir konumundan dolayı seçilmiştir. Özellikle son yirmi yılda kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle basılı medyanın kaydığı farklı mecralar olarak adlandırabileceğimiz internet ortamı; her ne kadar ana akım medyanın da kullanabildiği bir alan olsa da, muhalif ve alternatif yayın çizgisini benimseyen yayın gruplarının da seslerini duyurabilmesine daha güçlü olanak sağlamıştır. Bu sebeple, diğer yayın gruplarının incelenmesindeki tercih sebebi, görünürlüklerini görece artıran bu muhalif çizginin haberi nasıl aktardığını ele alarak tartışmayı zenginleştirebilmektir.

Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm teorik çerçeve olarak adlandırılan bölüm olup, burada Türkiye’de futbol ve erkeklik inşasını açıklanabilmesi adına erkeklik çalışmaları ile futbol ve taraftarlık kültürü anlatılacaktır. İkinci Bölüm futbol, erkeklik ve medya ekseninde, birbirini kesen bu üç ayrı olgunun kesişim noktaları incelenecektir. Üçüncü Bölümün başında ise Türkiye’nin 1980 sonrası tarihsel arka planını aktarırken, sonraki bölümlerde gazete, dergi ve internet medyası taramalarında elde edilen kaynaklar ışığında haber dilinin inşa sürecinde erkeklik hallerinin milliyetçilik, militarizm ve bir olgunun “değili” üzerinden tanımlanması irdelenecektir.

Birinci Bölüm’de, toplumsal cinsiyet ekseninde erkeklik inşasının nasıl oluştuğuna dair teorik tartışma ve bu ekseninde gelişen erkeklik çalışmaları konu edilecektir. Temelde biyolojik belirlenim ve toplumsal inşa olarak karşılıklı konumlanan fikirler etrafında gelişen toplumsal cinsiyet kavramının, özellikle feminist teorinin katkısı ile gelişen alt dalı olarak eleştirel erkeklik çalışmaları aktarılacaktır. Eleştirel erkeklik çalışmaları ekseninde heteronormatif değerler ve ataerkil iktidarın

bileşenleri analiz edilecektir. Bölüm içerisinde incelenecek ikinci konu olan futbol ve taraftarlık kültüründe futbola sosyolojik bir olgu olarak bakılarak aidiyet kültürünün temelleri irdelenecektir. Farklı aidiyet bağlarıyla bir araya gelen futbolseverlerin, taraftar olarak ortaklaştıkları noktalar ve söz konusu noktalar etrafında şekillenen sosyalizasyon sürecinin erkeklikle olan ilişkisi irdelenip, izi sürülmeye çalışılacaktır.

İkinci Bölüm’de futbol ve erkeklik arasındaki ilişki; taraftarların sosyalizasyon süreçleri, taraftarlık performansları, aidiyet bağları, milliyetçilik ve militarizmle ilişkileri ekseninde ele alınarak hegemonik ve diğer erkekliklerin oluşumuna etkileri irdelenecektir. Bu alt başlığı ve tezi oluşturan ana düşüncenin temellerini ele alırken; R.W. Connell (1998[1987])’ın geliştirdiği hegemonik erkeklik teorisi ve ona karşı eleştiri niteliği taşımakla birlikte tartışmayı zenginleştiren Judith Butler (2016[1990])’ın cinsiyetlendirilmiş beden ve performans ile oluşan toplumsal cinsiyet teorisinin, çalışmanın ana eksenini oluşturduğunu belirtmek gerekir. Mevcut bölümde ele alınacak diğer alt başlıkta ise; bölümün başında yer alan konuları dikine kesen medyanın erkeklik inşasındaki etkisi, bireylerde oluşturduğu “biz” algısı göz önünde tutularak incelenecektir. Bu bölümün son alt başlığında ise Türkiye’nin 1980 sonrası içinden geçtiği siyasal iklimler tarihsel arka plan oluşturabilmek adına günümüze kadar gelinen süreci içine alarak bir sonraki bölümün içeriğini desteklemek amacıyla aktarılmaya çalışılacaktır.

Üçüncü Bölüm’de futbol ve erkeklik arasındaki ilişkinin medya dili ile inşa edilen bir süreçten geçtiği, taranan gazete, dergi ve internet kaynaklarıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu süreç tarihsel arka plana bağlı kalarak çeşitli ideolojilerin eklemlenmesiyle, futbolun ülke siyasi konjonktürüyle paralel bir ilerlemede olduğu erkeklik inşası bağlamından kopmadan gösterilmesi hedeflenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ve KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, Türkiye’de futbol ve erkeklik inşa süreçlerini irdeleyebilmek adına, teorik çerçevede erkeklik çalışmalarına odaklanılarak başlangıç yapılacaktır. Söz konusu alanda ileri sürülen teorilere bakabilmek için toplumsal cinsiyet kavramını anlamaya ihtiyacımız vardır. Toplumsal cinsiyet kavramı; genel olarak cinsiyetin, tarihsel ve toplumsal bir inşa ürünü olduğu yaklaşımı üzerinden şekillenmekle birlikte, içeriğinde çeşitli tartışmaları barındırmaktadır. Bu tartışmalar genel olarak biyolojik belirlenim ve toplumsal inşa temelinde ilerlemiştir. Toplumsal cinsiyet kavramının gelişimine feminist teorinin katkıları önemlidir ve bu katkı eleştirel erkeklik çalışmalarını beslemiştir. Eleştirel erkeklik çalışmaları heteronormatif değerleri, ataerkil iktidarı ve tahakküm ilişkilerini sorgulamıştır.

İkinci olarak futbol ve taraftarlık kültürü ele alınacaktır. Bu bölümde futbol olgusunun ortaya çıkışı, gelişimi ve sosyal boyutları tarihsel süreç içerisinde aktarılacaktır. Futbol, spor dalı olmasının ötesinde bir içerik barındırdığı ortaya konmaya çalışılacak, taraftarlıkla olan bağları sosyalleşme ve aidiyet ekseninde irdelenerek erkeklik inşasındaki konumunun tabiri caizse kapısı aralanmaya çalışılacaktır.

1.1. Erkeklik Çalışmaları

Erkeklik çalışmaları; toplumsal cinsiyet çalışmalarının bir alt dalı olarak, feminist teorinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Feminist teori, ataerkil ideolojiyi farklı bileşenleriyle bir sistem olarak ortaya koyarak, toplumsal cinsiyet alanındaki çalışmaların eleştirel niteliğinin temellerini atmıştır. Buradaki temel eleştirel nitelik, kadının toplumdaki ikincil konumun genel kabulü üzerinden gerçekleşir ve toplumdaki cinsiyetler arasındaki hiyerarşik ilişkinin ortaya konmasında önemli rol oynar. Bu sebeple öncelikle feminizm tartışmalarını anlamak gerekmektedir.

1.1.1. Feminizm

Feminist teori; ataerkil iktidarın eleştirisini yaparak, toplumsal cinsiyet bağlamında hiyerarşik yapıyı ortaya koyar (Çakır, 2010: 415). Ortaya koyulan hiyerarşik yapıda, kadın ve erkek ilişkilerinin asimetrik örüntüleri ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bu ilişkilerdeki asimetri, kadın-erkek ilişkilerinde, erkek lehine oluşmuş bir iktidar olgusuna tekabül eder. Bell Hooks'a (Hooks, 2012: 12) göre feminizm; "cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeyi hedefleyen bir harekettir". Serpil Çakır (Çakır, 2010: 416); "Feminizm, kadınların kendilerini baskı altına alan düzeni algılama, politik olarak tanımlama ve ona karşı mücadele yöntemleri geliştirme olarak tanımlanabilir" şeklinde bir feminizm tanımı yapmaktadır. Catharine MacKinnon (McKinnon'dan aktaran Çakır, 2010) ise feminizmi şu şekilde tanımlar:

"Feminizm bir iktidar kuramıdır. Kadınlar zaman içinde ekonomik bakımdan sömürülmüş, evde köleliğe mahkum edilmiş, anneliğe zorlanmış, cinsel olarak nesneleştirilmiş, fiziksel açıdan taciz edilmiş, aşağılayıcı eğlencelerde kullanılmış, susturulmuş, kendi kültüründen yoksun bırakılmış, oy hakkı verilmemiş, toplum hayatından uzaklaştırılmıştır. Kendileriyle aynı durumdaki erkeklerin tersine kadınlar sistematik olarak fiziksel güvensizlik içinde bırakılmış; cinsel aşağılama ve şiddetin hedefi olmuş; aşağılanmış ve kişilikleri çiğnenmiş; saygı güvenirlilik ve çareden mahrum bırakılmış, susturulmuş, sorunları dile getirmeleri, çıkarlarını temsil etmeleri engellenmiştir. Genelde erkeklere, erkek oldukları için bunların hiçbirini yapılmamıştır."

Kadınların ezilmesini ve ataerkil iktidarın bundaki rolünü ortaya koyarak, toplumsal cinsiyet bağlamındaki hiyerarşik yapı feminizmle birlikte ele alınmıştır. Söz konusu hiyerarşik yapı ele alınırken farklı yaklaşımlar ön plana çıkar. Bunlar; feminist teoriyi yönlendirmeleri itibariyle temel olarak liberal, radikal ve sosyalist feminist yaklaşımlardır denilebilir. Feminizmdeki bu farklı yaklaşımlara kısaca değinecek olursak; liberal feminizm, kadınların kamusal alanda temsilinin önündeki ayrımcı uygulamaların kalkmasıyla sorunun çözüleceğine; radikal feminizm, kadının ezilmesine sebep olan ataerkil sistemin kamusal/özel alan ayrımına referansla "özel olan politiktir" ifadesi ekseninde çözümlenerek eşitsizliğin giderileceğine vurgu yapmıştır. Sosyalist feministler ise hedeflerine hem kapitalizmi hem de ataerkilliği alarak, mülkiyetin erkeklerin elinde toplanmasının ataerkil yapıyı güçlendirdiği noktasından hareketle, kadın emeği odağında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılabileceğine çeşitli cevaplar aramıştır (Çakır, 2010; Giddens, 2012: 517-520).

Bu noktada toplumdaki cinsiyetler arasındaki hiyerarşik yapıyı, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı anlayabilmemiz için öncelikle ataerkil sistemin ne olduğunu, sistemi oluşturan unsurların içeriğini anlamamız gerekir.

1.1.2. Ataerkil Sistem ve Temel Unsurları

‘Ataerkil’ kelimesi Türk Dil Kurumuna göre¹, “soyda temel olarak babayı alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden topluluk düzeni” olarak tanımlanmaktadır. Buradaki topluluk düzeni biyolojik temeli ağır basan bir ifade olup, *baba soyu* ifadesi erkek egemenliğini alt metinde düşünmemizi sağlayabilir. Kamla Bhasin’e (Bhasin, 2003: 1) göre ataerki, “daha genel olarak erkek egemenliğini, erkeğin kadına egemen olduğu güç ilişkilerini anlatmak ve çeşitli yollardan kadınların ikincil konumda tutulduğu bir sistemi nitelendirmek için kullanılıyor”. Bu noktada ataerkil sistemin cinsiyetler arası hiyerarşik ilişkilerin kaynağı olarak, söz konusu ilişkilerde erkek iktidarı lehine bir asimetri yarattığı belirtilmelidir. Sylvia Walby (Walby, 1991: 20) kadın ve erkek tanımlarında biyolojik determinizm temelini ortadan kaldırmak ve erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünü ortaya koyabilmek adına ‘ataerkil’in tanımını yapmadan önce onun sosyal bir yapı olarak ele alınması gerekliliğini vurgular. Nitekim sosyal yapı olarak ataerkillik, hem Bhasin hem de Walby tarafından çeşitli alt dallara/yapılara –hem dayanakları hem de erkek iktidarının alanlarına tekabül etmesi bakımından- ayrılarak bir sistem olarak nitelendirilir (Bhasin, 2003; Walby, 1991).

Theorizing Patriarchy² adlı çalışmasında Walby, ataerkilliği kendi içerisinde altı alt sosyal yapıdan oluşan bir sistem olarak belirtir, bunlar: ataerkilliğin üretim ve yeniden üretimi, ücretli çalışma hayatında ataerkil ilişkiler, devletteki ataerkil ilişkiler, erkek şiddeti, cinsellikte ataerkil ilişkiler ve kültürel yapılardaki ataerkil ilişkilerdir (Walby, 1991: 20). Ataerkilliğin üretimi ve yeniden üretiminde emek, hem hane içi üretimde hem de iş gücü piyasası bakımından önem taşır. Hane içi kadın emeğinde, kadın çocuklarına, kocalarına veya hayat ortağı olduğu insanlara parasız hizmet

¹ Söz konusu tanım için bkz. www.sozluk.gov.tr.

² Yazarın bu çalışması Türkçe’de Dipnot Yayınları tarafından 2016 yılında Hülya Osmanağaoğlu’nun çevirisi ile basılmıştır: *Patriyarka Kuramı* (2016)

vermektedir. Kapitalizmle birlikte değişen üretim biçimi, evi üretimin odağından çıkardı. Ev işi emeğinin üretici ve parasal anlamda herhangi bir değere haiz görülmemesi ile kadınların görevi, emeğin yeniden üretimindeki maliyet azaltıcı bir etken olarak ev işlerini ücretsiz yapmaları oldu (Çakır, 2010: 463). Söz konusu hizmet, kadının yapması gereken işler bütünü olarak görülürken, üreten sınıf olarak kadınların hane içi emeğinin erkek tarafından sömürülmesini kapsamaktadır. Ücretli çalışma hayatındaki ataerkil ilişkiler, cinsiyete dayalı iş bölümü ya da emeğin cinsiyetlendirilerek belirli cinsiyete sahip olanların belirli işleri yapmaları üzerinden, erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarının iş gücü piyasasındaki yansımaları içerir. Erkeklerin iş gücü piyasasında kadınlara nazaran kabul gören ve daha prestijli işlerde çalışmaları, Connell'in belirttiği gibi "ayrımsal ustalık" dönüşerek kadın ve erkeklerin ustalaştıkları çalışma biçimleri şeklinde cinsel iş bölümünün temelini oluşturur (Connell, 1998: 142). Böylelikle kadın hane içi görevlerine paralel şekilde işler üzerinde uzmanlaşmaktadır. Connell bu noktaya az sayıda erkeğin sekreter veya az sayıda kadının denizci olarak çalıştığını belirtmesi ile vurgu yapar (Connell, a.g.e: 149). Üretim ilişkilerinde cinsiyetlendirilmiş yapı, birikim hızını etkileyerek hem hane içi üretimde hem de iş gücü piyasasında kadının aleyhine ekonomik eşitsizliğin sebebi olmaktadır. Böylelikle kadın emeğinin üzerindeki denetim ve sömürü, erkeklerin kadın emeği üzerinden sağladıkları maddi kazancı açığa çıkarır (Bhasin, 2003: 4; Connell, 1998: 148-149).

Devlet, toplumsal cinsiyet düzenlemelerinin bizzat yönlendireni ve ataerkil iktidarın çıkarlarının eyleyicisi olarak ataerkil sistemin kurumsal yapılarından biri olarak görülür. Baskıcı bir aygıt olarak devletin, tutarlı olmayan bir biçimde erkekliği hem kurumsallaştıran hem de onu denetleyen bir çaba içerisinde olması söz konusudur. Uygulanan baskının nesneleri –suçlu erkekler- ile baskının uygulayıcıları –asker veya polis erkekler- arasındaki ortaklık toplumsal şiddet paydasında bulunmaktadır. Buradaki söz konusu şiddet, erkekliği makbul olan lehine ataerkil iktidarın devlet nezdindeki temelini oluşturmaktadır (Connell, a.g.e: 176-177). Erkeklik temelli bu ikircikli aksiyon hali söz konusu iken, devletlerin kadın bedeni üzerinde kurduğu tahakküm nüfus politikaları çerçevesinde bir başka yüzüyle açığa çıkar. Devlet; kurulu düzenin devamı için uygun olan nüfusa karar verirken, doğum kontrol politikalarıyla

kadın bedenine ‘çocuk sahibi olmak’ veya ‘bundan korunmaya çalışmak’ şeklinde müdahale eder (Bhasin, 2003: 5). Benzer şekilde heteroseksüel ilişki formları üzerinden oluşan aile birimi, hukuki alt yapı ile devlet tarafından desteklenmiş ve eşcinsellerin evlilik kurumundan dışlanması söz konusu olmuştur. Nitekim devlet yönetiminde yer alan siyasal iktidarların faaliyetlerini oluşturan bireylerin çoğu erkektir³. Ülkelerin yasama faaliyetlerinin yürütüldüğü parlamentolardaki kadın sayısı, ataerkil iktidarın yönetim kademelerindeki sayısal verilerini ortaya koymak açısından önem taşır. 2012 yılında yapılan araştırmaya göre kadınların mecliste temsil oranları genel olarak İskandinav ülkelerinde %42 ile en yüksek seviyededir. Bu oranı %22,6 oranıyla Avrupa ve Amerika Kıtası ülkeleri takip etmektedir. Mecliste en az kadın milletvekili oranına sahip ülkeler ise %11,3 ile Arap ülkeleri olurken, Türkiye ise %14,2 temsil edilme oranı ile 143 ülke arasında 88. sıradaki yerini almıştır (Çakır, 2013: 105)

Kadına karşı erkek şiddeti klasik anlamıyla; tecavüz, cinsel saldırı, koca dayaağı, iş yerinde cinsel taciz ve çocuk istismarını içerir. Söz konusu şiddeti, ataerkil iktidarın somut bir sonucu olarak ortaya koyabilmek adına, ataerkilliği sosyal bir yapı olarak ele almak gerekmektedir (Walby, 1991). Bu mevcut sosyal yapı içerisinde kültürel değerler ve cinsellik de şiddetle birlikte iç içedir. Ataerkil düşünce, kadın ve erkeğin biyolojik farklılığını abartarak erkeğin iktidarını olağanlaştırmış ve bu durum erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünün meşruluğa evrilmesinin temelini oluşturmuştur (Bourdieu, 2016: 37; Çakır, 2010: 448-449). Kadınlar ise bu durumu içselleştirmişlerdir. Bu noktada Bourdieu klasik şiddet tanımının ötesinde “sembolik şiddet” tanımıyla; eril tahakkümün hükmeden ile hükmedilen arasında hükmedenin kurallarının genel kabulü ve bunun üzerinden kurulan içselleştirilmiş iktidarın hükmedilen üzerindeki etkisine vurgu yapar (Bourdieu, a.g.e: 51-52). Sembolik şiddet formunu somut bir örnekle aktaracak olursak, kadınların kendileri üzerinde tahakküm kuran erkeklerden hoşlanmaları, kocalarının/sevgililerinin gerekirse kendilerini dövebileceklerini belirtmeleri veya evliliğin –veya kocaya sahip olmanın– toplumsal olarak kadın tarafından bir statü olarak görülmesine tekabül eder.

³ Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için Serpil Çakır’ın 2013 yılında Versus Kitap’tan çıkan *Erkek Kulübünde Siyaset Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih* adlı çalışması söz konusudur.

Hane içerisindeki hiyerarşik ve asimetrik güç ilişkileri, bireyler arasındaki cinsel ilişkiyi de tıpkı emek ekseninde kadının denetim ve sömürü altında olması durumu gibi etkiler. Cinsel ilişkinin erkek merkezli fiziksel güçle bağlantılandırılması ile aktiflik ve pasiflik üzerinden oluşturulan erkek/kadın ayrımı, cinsel ilişkiye yansıyan asimetrik güç ilişkilerine tekabül eder. Bu noktada cinsellik, kadın ve erkek arasındaki ilişkinin temeli olarak erkek iktidarının sığındığı güç ilişkisi olarak abartılmış biyolojik özelliklerin dayandığı kültür temelli –namus, bekaret gibi- ayrımlara yol açar (Bourdieu, a.g.e, 35; Çakır, 2010: 449). Dolayısıyla kadın cinselliği kültürel çerçevede kısıtlanarak, erkeğin kadın bedeni üzerinde kurduğu tahakküm ortaya çıkar. Buna ek olarak Bourdieu'nun bahsettiği “sembolik şiddet”, erkeğin kadına yönelik uyguladığı kaba şiddet ile desteklendiğini belirtmek gerekir. Yani her ikisi de birbirini desteklemektedir.

Ataerkil sistemin sosyal bir yapı olarak alt mekanizmalar şeklinde yukarıdaki gibi ele alınması, erkeğin kadın üzerinde kurduğu iktidarın oturduğu temelleri göstermesi açısından gereklidir. Buna ek olarak Kamla Bhasin (2003) ataerkil sistemin dayanaklarını, Walby'nin (1991) önerdiği altyapılara paralel olacak şekilde yedi ayrı başlık altında ele almaktadır. Bhasin'e (Bhasin, 2003: 8-10) göre; ataerkil sistemin dayanakları aile, din, yasal sistem, iktisadi sistem ve kurumlar, siyasal sistem ve kurumlar, kitle iletişim araçları (medya) ile eğitim kurumları ve bilgi sistemlerinden oluşmaktadır. Bhasin'in belirttiği dayanaklardan, yukarıda belirtilenlere ek olarak aile, din, medya ile eğitim kurumları ve bilgi sistemleri ele alınacaktır. Aile; kadınların cinselliğinin, üretkenliğinin, doğurganlığının erkek tarafından denetlendiği toplumun temel birimlerinden birisi olarak belirtilirken, kadının erkeğe boyun eğdiği ve buradaki hiyerarşinin gelecek kuşaklara aktarımın sağlandığı bir yapı olarak vurgulanır. Ayrıca hiyerarşik ve ayrımcı ilişkilere dair ilk eğitimin çocuk yaşta alındığı temel birimlerden birisidir (Bhasin, a.g.e: 8). Aile aynı zamanda çoğunlukla heteroseksüel ilişkinin norm olarak üretildiği bir sonraki nesle aktarıldığı bir kurum işlevi görür. Karin A. Martin tarafından yapılan 3-6 yaş arası çocuklara sahip Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı 641 annenin katıldığı ankete göre; annelerin büyük çoğunluğu çocuklarıyla heteroseksüel davranış kalıpları üzerinden iletişim kurduğu belirtilmiştir (Martin, 2009). Martin çalışmasında, annelerin çocuklarıyla olan iletişimlerinde sevgi, aşk,

evlilik gibi konularda çocuklarını heteroseksüel olarak varsayarak hareket ettiklerini ve bu konularda aktardıkları örneklerin hep karşı cins ile ilişki üzerinden olduğunu belirtmektedir (Martin, a.g.e: 196-200). Söz konusu çalışmada, heteronormatif değerlerin oluşumunda annelerin dışında çocuklar üzerindeki diğer yetişkinlerin, medyanın ve çocukların yaşlılarıyla ilişkilerinin etkisi de belirtilirken, veri olarak ankete katılan anneler üzerinden, kadının aile içerisindeki konumunu heteronormatif değerlerin oluşumu bağlamında ele alınmıştır (Martin, a.g.e: 196). Söz konusu değerlerin üretimi ve güç ilişkilerinin asimetrik formunun kaynağı olan aile, kadının baskın bir biçimde özel alana ait olduğu temel bir yapı olarak görülür. Ev işi, çocuk bakımı gibi konuları kadının doğasına atfederek onları aile içerisindeki konumuyla özdeşleştiren ataerkil düşünceyi, radikal feministler “özel olan politiktir” diyerek, kadınların kişisel yaşamlarında karşılaştıkları tahakküm ve sömürü düzeninin ifşasıyla birlikte yıkılabileceğini belirtmektedirler (Çakır, 2010: 451-452). Dolayısıyla ev içinde kadının yaşadığı emek sömürüsü, bedenin –cinsellik, üreme, şiddet üzerinden- kontrol altına alınması konuları ifşa edildiğinde kadınların özgürleşmesi, ataerkil sistemin bu şekilde çözümlenmesi ve ortaya konması ile olacaktır.

Din de tıpkı aile gibi ataerkil iktidarın toplumdaki taşıyıcı/üreticilerinden biridir. Tek tanrılı dinlerin ortaya çıkmasından önce Ana Tanrıça’nın varlığı, yaratıcı güç dahil olmak üzere tanrılar arasında önemli bir konumdadır. Ana Tanrıça’nın konumu, tarımsal üretimin erkeklerin kontrolüne geçmesi ve ilk devletlerin ortaya çıkması ile gerilemiş ve erkek tanrılar ile kutsal birleşme sonucu soyun üretilmesinde erkeğin işlevi ön plana çıkmıştır. Artık Yaratıcı Tanrı erkektir. Tek tanrılı dinler ve devlet yapısının ortaya çıkması, kadınların ikincil konumunun kurumsallaşmasına etki etmiştir. Tanrıların tasvir ediliş şeklindeki bu değişim, aynı zamanda cinsiyetler arasındaki iktidar ilişkilerine de yansımıştır (Berktaş, 2009: 37-49). Böylelikle erkek otoritesinin üstün olarak tanımlandığı tek tanrılı dinlerde, kadın ve erkek arasındaki farklılıklar, biyolojik farklılığa ek olarak ihtiyaç ve yetenekler bağlamında da vurguya sahiptir (Berktaş, a.g.e: 26). Nitekim Bhasin’in belirttiği gibi tüm büyük dinler, üst sınıftaki erkekler tarafından topluma aktarılmış ve buradan doğan ahlaki sistem ile hukuk erkekler tarafından yorumlanarak norm haline getirilmiştir (Bhasin, 2003: 8).

Bhasin, kitle iletişim araçlarının çoğunlukla erkeklerin elinde olduğunu ve ataerkil ideolojinin güçlendirilerek yayılmasına katkısındaki önemini belirtir (Bhasin, a.g.e: 10). Medyada cinsiyetçi dil, kadının cinsel bir obje olarak metalaştırılması, medya kuruluşlarındaki önemli pozisyonların çoğunda erkeklerin yer alması gibi söz konusu gerçekliklerin ataerkil sistemin pekişmesinde kitle iletişimi anlamında rol oynamaktadır (Bhasin, a.g.e: 10; Connell, 1998: 158). Çocuklar için yayın yapan kanalların da yine medya içerisinde nitelendirilmesi ve bu kanallardaki yapımların da ataerkil sistemin temeli olan cinsiyetler arası hiyerarşik yapıyı desteklediğinin belirtilmesi gerekir. Nitekim yapılan araştırmalarda çizgi filmlerdeki başrollerin çoğunun erkek olarak tasviri ve bu rollerin aktif uğraşlar içerisinde olduğu belirtilmektedir (Giddens, 2012: 210). Dolayısıyla kitle iletişim araçları günümüzdeki çeşitliliğiyle hem hayatın her alanında hem de etki alanı bakımından geniş bir yaş aralığında ideolojik olarak bireylerin algılarının yönlendirilmesinde etki etmektedir.

Eğitim kurumları ve bilgi sistemleri ise aile, din ve okul ekseninde ataerkil düzenin taşıyıcısı ve ilerleteni olarak karşımıza çıkar. Aile ve din ile ilgili yukarıda belirtilenler harici vurgulanacak şey, her iki kurumun da birbirini desteklediği ve içine doğulan toplumda bireyin ataerkil formasyonu ilk olarak edindiği kurumlar olduğudur. Söz konusu kurumlardan din⁴ yerini eğitim kurumları çerçevesinde okula bırakmasıyla erkek/kadın ve yetişkin/çocuk ilişkisindeki hiyerarşik yapıyı aktarmış olur. Böylece, okulda oluşan hiyerarşi çok farklı formlar altında –bölümler, uzmanlıklar, disiplinler arasında olduğu şekliyle- yeniden üretilir (Bourdieu, 2016: 110). Bourdieu’ya göre bu sistemin içerisinde geçen ve aktarılan “alim kültür” yakın zamana kadar arkaik düşünce şekilleri, ilahiyatçılar, hukukçular, hekimler ve ahlakçıların iş birliği ile kadının güvenilmez doğası ve çocuksuluğu bahane edilerek onun özerkliğini kısıtlama çabası içerisinde yer almıştır (Bourdieu, a.g.e: 111). Söz konusu durum Bhasin tarafından; “Bilginin yaratılmasındaki bu erkek hükümlanlığı kadınların bilgisini ve deneyimini, onların beceri ve arzularını dışladı ve önemsiz kıldı” şeklinde ifade edilmiştir (Bhasin, 2003: 10). Dolayısıyla ataerkil sistemde eğitim, erkeğin bilgi aracılığıyla iktidarını kurmasını sağlarken, getirdiği süreklilikle birlikte kadının

⁴ Burada “din” ile anlatılmak istenen; inançlar bütünü olarak değil, eğitim işlevi bakımından eski konumudur.

tahakküm altında kalmasının tekrar tekrar üretilmesinde önemli rol oynar. Sonuç olarak ataerkil sistemin sebep olduğu cinsiyetler arası hiyerarşik yapının temellerini aktarırken, cinsiyetler arasındaki söz konusu eşitsizliği adlandırabilmemiz için toplumsal cinsiyet tartışmalarından ne anlaşıldığı, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında ne gibi farkların olduğu irdelenmelidir.

1.1.3. Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kavramı; biyolojik cinsiyetimizin, belirli bir süreç içerisinde toplumsal hayatta karşılığını bulan kadınlık ve erkekliğe ilişkin rol, tutum ve sorumluluklar olarak karşımıza çıkar (Çakır, 2010: 415). Erkek ve kadının toplumda edinmiş olduğu rollerin doğal değil, kültürel bir inşa süreci ve iktidar ilişkileri ekseninde ele alınarak anlaşılabilmesini sağlar. Simone de Beauvoir’a (De Beauvoir, 1971: 231) göre “İnsan kadın doğmaz: sonradan olur”. De Beauvoir’ın bu ifadesi cinsiyet/toplumsal cinsiyet ayrımını belirtir. Burada “kadın” biyolojik cinsiyeti ifade ederken, “sonradan olur” ifadesi ise toplumsal olarak inşa edilen kadınlığa gönderme yapmaktadır. Bu noktada cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tanımlarının arasındaki keskin ayırmadan ne anlaşıldığını açmak gerekmektedir. Feminizm ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında “cinsiyet” (sex) kavramı biyolojiyi referans alarak doğal olanı, “toplumsal cinsiyet” (gender) kavramı toplumu referans alarak inşa edileni açıklar (Sancar, 2013: 176). Erillik ve dişillik toplumsal cinsiyet çerçevesinde ele alındığında biyolojik cinsiyetle aralarında neden sonuç ilişkisi söz konusu değildir. Yanlış bedende doğduğunu düşünen bireylerin, cinsiyet değiştirmesi, karşı cinsiyetin yaşayış tarzını benimsemesi ya da kendisini toplumdaki genel kabuller çerçevesinde ‘cinsiyetsiz’ olarak nitelendirmesi tam da biyoloji temelli yaklaşımın tersine toplumsal olarak kurulan erillik ve dişillik olgularına tekabül etmektedir (Giddens, 2012). Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet inşa süreci statik olmayıp; zaman, kültürel etkileşim ve toplumsal pratikler çerçevesinde sürekli gelişir, değişir, dönüşür kısacası dinamik bir biçimde bedenler tarafından öğrenilir (Connell, 2005: 71).

Toplumsal cinsiyete yönelik yaklaşımlar genel olarak dört farklı başlık altında ele alınabilir. Bunlardan biyolojik temelli yaklaşım, kadınlar ve erkekler arasındaki

farklılıkların biyolojik temelli olduğunu varsayar. Kültürel inşa temelli yaklaşım, cinsiyetin toplumsallaşmasında referans verilen cinsiyet rolleri teorisini içinde barındırır. Psikanalitik yaklaşım yaşam öyküsüne önem verirken, toplumsal inşacı yaklaşım ise hem cinsiyetin hem de toplumsal cinsiyetin biyolojik herhangi bir temelini olmadığı ve tamamıyla toplumsal olarak kurulduğunu öne sürmektedir (Giddens, 2012; Kimmel, 2011).

1.1.3.1. Biyolojik Temelli Yaklaşım

Biyolojik temelli yaklaşıma dair Connell, dayanak noktasının; tarihsel olarak kadın, erkek ve tanrı arasındaki ilişkilerin ahlaki boyutunda olduğunu vurgulamaktadır. Aydınlanma ile tanrısal ahlak yerini dünyevi ahlaka bırakırken, Tanrı ile toplumun yeri değişmiştir. Liberalizm kapsamında savunulan yurttaşlık hakları ile Fransız Devrimi'nin getirdiği yurttaşlık/kardeşlik tanımında yurttaşın kadın olmadığının anlaşılması, eşit haklar öğretisi içerisinde kadınların oy kullanma, mülkiyet, eğitim gibi haklardan yararlanamamasıyla mevcut eşitsizliklerde herhangi bir düzelme olmadığını ortaya koyar. Kadınların bu noktada tâbi kılınma durumları ile ilgili sordukları sorular, etik veya dini değil, dünyevi ahlakçılığın getirdiği rasyonalite ekseninde ve doğrudan toplumla ilgilidir. Toplumsal anlamda erkek iktidarına yönelik mücadelelerin temelleri ortaya çıkmıştır (Çakır, 2013: 71-80; Connell, 1998: 48-50). Söz konusu tarihsel süreçte kadınlar bu soruları sordukça, erkekler; kadınların yegâne görevinin ev yaşamının yüceliğinin sürdürülmesi ve çocuk büyütmek gibi konular olduğunu ileri sürmüşlerdir. Genel hatlarıyla özetlemek gerekirse; devlet yapısının ortaya çıkması, tanrısal ahlakçılık yapısının erkek egemen bir forma bürünmesi, üretim biçimlerinin kapitalizmle birlikte değişmesi ve bu sistem içerisinde bilginin yaratılmasında erkek egemen “alim kültür” içerikle kadınların önemsizleşip, dışlanarak erkeğe tabi konumlarının bilimsel açıdan da desteklenmesi, kadın ve erkek arasındaki farkların biyolojik temelli yaklaşıma hapsolmasının –en azından bir süreçlerini oluşturur (Berktaş, 2009: 37-49; Bourdieu, 2016: 111; Çakır, 2010: 463; Connell, 1998: 48-50).

Kadın ve erkek arasındaki davranış farklılıkları biyolojik olarak cinsiyetin sonucu mudur yoksa toplumsal cinsiyetin sonucu mudur? Bu soru genel anlamda literatürde tartışmanın temelini oluşturmakla birlikte, biyolojik özellikleri temel alan bakış açısı kadın ve erkek arasındaki farklılıkların cinsiyetlerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Biyolojiye dayanan açıklamalar ikna ediciliğini iki dayanaktan almaktadır. Bunlar, biyoloji gibi pozitif bilimlerin, bilimsel ve gözlemlenebilir gerçeklikler ışığında en doğru sonucu verdiği, diğer dayanak ise söz konusu gözlemlerin bireylerin kendi gündelik hayatlarında da gözlemlenebilir olmasıyla ortaya çıkan ‘bilimsel olanla örtüştürme’ durumundan ileri gelmektedir (Kimmel, 2011: 22). Bu çerçevede üreme farklılıkları üzerinden yapılan araştırmalar, erkek ve kadın arasındaki toplumsal farklılıkların ortaya konması için belirli bir çabanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erkeğin üreme sisteminde milyonlarca spermle milyonlarca yumurtayı dölleyebilme özelliği, çok eşliliğe yatkınlık çerçevesinde kadınları aktif bir biçimde hamile bırakma eğilimi olarak yorumlanırken; kadının tek büyük yumurtasının başarılı bir birliktelik ile erkeğini seçebilecek nitelikte olarak hamile kalması, iyi ebeveyn olabilecek ve genlerini miras olarak aktarabilecek erkeğini seçebilme pozisyonunun onu tek eşli ve erkeğine bağımlı olarak ele alınması ileri sürülen savlardan biridir (Giddens, 2012: 483). Biyolojik üreme farklılığının ileri sürdüğü bir diğer argüman, avcı toplayıcı toplumlara dayanarak kadın ve erkek arasındaki sosyal eşitsizliği vurgulamaktadır. Erkek avcılık yaparken, kadın evde onu bekler. Avcılık dayanışma gerektiren ve erkekte bu dayanışmayı sağlayacak özellikler mevcut görülürken, kadının menstürasyon dönemi avcılık için gereken dayanışmayı sürdürülebilir kılmadığından dolayı evde kalması ve çocuk yetiştirmesi uygun görülmüştür. Biyoloji temelli bu yaklaşımlarda erkek, soyun devamı için kadını kontrol eden –erkek döllese olur döllemezse olmaz- aktif konumu, dışarıda avlandığı ve dayanışmacı/dövüşçü bir mücadelenin içerisinde yer aldığı için daha agresif, kontrolcü ve yönetici olarak; kadın ise pasif, duygusal ve ev işleriyle ilgilenen davranışlarının evrimleşme sonucu ortaya konabileceği sosyobiologlar tarafından belirtilmiştir (Kimmel, 2011: 27).

Kadınlar, erkekler ve eşcinseller arasındaki –toplumsal anlamda- farklılıkların biyolojik temelleri on dokuzuncu yüzyılla birlikte pozitif bilimler çerçevesinde üreme

dışındaki beyin, hormon ve gen araştırmaları ile de ortaya konmaya çalışılmıştır. Kadınların beyin yapısının erkeklerinkinden hiyerarşik olarak altta olduğu ispat edilmeye çalışılmış, fakat bilim adamları tarafından herhangi bir somut delil ortaya konulamamıştır. Yirminci yūzyılın sonlarında kadınların New York Őniversitesi sınavlarında daha yūksek not alması ise ũniversite yōnetimi tarafından zeka veya beyin yapısı ile değil; kadınların hafızalarının erkeklere gōre iyi olması ve daha alışkan olmaları ile açıklanarak geçiştirilmiştir (Kimmel, 2011: 34).

Kadınlar gibi eřcinseller de beyin ve gen arařtırmalarının konusunu oluřturmuřlardır. Sōz konusu arařtırmaların temelinde davranıřların biyolojik kōkenlerinin ispatı, aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki farklılıkların da ispatı olarak gōrūldūėu için beyin ve hormonlardaki iřleyiř, arařtırmacılar tarafından eřcinselleri bu arařtırmaların bir diėer ōznesi kılmıştır. Arařtırmacılar, eřcinsel bir erkeėin beyin ve hormon yapısını kadınınkine benzer řekilde olmasını umarken, aksi řekilde heteroseksūel bir erkeėinkine benzediėini tespit etmiřlerdir. Genlere dair bir çalıřmada, ikiz erkeklerden birisinin heteroseksūel diėerinin homoseksūel oluřu; heteroseksūel erkeėin kadınla benzer olması dūřūnūlen gen yapısına dair arařtırmacılar tarafından umulan sonuçları bořa çıkarmıştır. Bir diėer arařtırma konusu olarak hormonlarla eřcinselliėin ele alındıėı çalıřmalarda, testosteron enjeksiyonu ile eřcinsel erkeėin erkeklik gūcūnū heteroseksūel anlamda kullanabileceėi beklenmiř fakat durum beklenildiėi gibi olmamıştır. Eřcinsel erkeėe vurulan testosteron hormonu ile, cinsel dūrtūlerin arttıėı gōzlemlenirken; eřcinsel erkeėin cinsel iliřki yařamak istediėi ōzne olan bir bařka erkeėin yerini kadının almadıėını, aksine daha çok seks yapma isteėinin yine erkek partnerleri ũzerinden gerçekleřtirmek istediėi gōzlenmiştir (Kimmel, 2011: 39-49).

Toplumsal cinsiyet farklılıklarını biyoloji temelinde açıklama çabası, sōz konusu farklılıkların ōn kabulū ile birlikte eřitsizliklerin ōnūnū açmaktadır. Erkekliėin ve kadınlıėın tamamen gen, beyin veya hormonlar tarafından řekillendiėi varsayımı, çeřitli eleřtirel yaklařımlarla biyolojik temelli kavrayıřın sorgulanmasını saėlamıştır. Psikanalitik, kūltūrel ve sosyal inřacı yaklařımlarla birlikte genel olarak biyolojik cinsiyet; tabiri caizse hammaddeyi saėlayan, insanın potansiyelini belirleyen ve sadece bir ōn kořul olarak ele alınabilecek bir olgu olarak ōne sūrūlmūř ve insanın

toplumsallaşma sürecindeki temel realitesinin biyoloji temelli açıklamalarının yetersizliği vurgulanmıştır (Kimmel, a.g.e: 55-56). Söz konusu yaklaşımlarla birlikte toplumsal cinsiyet ve iktidar ilişkileri önem kazanmıştır. Özellikle iktidar ilişkilerini ön plana çıkaran toplumsal inşa temelli yaklaşım sonrasında biyolojik cinsiyet yaklaşımı, toplumsal ilişkilerdeki iktidar yapısının açıklanmasında önemini yitirmiş, ataeril iktidarın eleştirisi *toplumsal inşa kuramları* çerçevesinde yapılmıştır. (Young, 2009: 40).

1.1.3.2. Kültürel İnşa Temelli Yaklaşım

Toplumsal cinsiyet farklılıklarında biyolojik temelli yaklaşımın aksine bu yaklaşımda farklılıkların kültürel çerçevede üretildiği belirtilir. Margaret Mead'e göre cinsiyet ayrımına dair hiçbir şey tamamen biyolojik değildir ve bu iddiasını, bir cinsiyete göre uygun tutum ve davranışların oluşumunda insanın sosyalleşme özelliğinin uygun bir cinse yönelik tutum ve davranışta uzmanlaştığını belirterek açmaktadır (Mead'den aktaran Kimmel, 2011). Toplumsallaşma sürecinde aileyi ele aldığı çalışmasında; toplumun yapılardan oluştuğu ve alt sistemlerin büyük yapıyla aynı sosyolojik ortak temelde olduğunu ileri süren Talcott Parsons, çekirdek ailenin süregelen öbür alt sistemlerle alakalı ve ilişkili şekilde yerleştirilmiş olması gerektiğini belirtir (Parsons & Bales, 1955: 36-37). Aileyi oluşturan alt sistemlerin yarattığı ilişkisellik, bireylerin çeşitli derecede uzmanlaşmış veya farklılaşmış rollerinden kaynaklanır ve bu roller anne çocuk ilişkisinden, yetişkin olunan döneme kadar çeşitli tutum ve davranışların ortaya konulmasına kültürel anlamda olanak sağlar (Parsons & Bales, a.g.e: 37-38). Ailenin işlevi ise bireyin toplumsallaşma sürecindeki ilk basamağı olması bakımından göz önündedir ve toplumsallaşma yolunda birey, aile içerisindeki cinsiyet rollerini doğumdan itibaren gözlemler, benimser ve benimsediklerini topluma yansıtır. Parsons'a (Parsons & Bales, a.g.e: 16) göre; bu sayede insanoğlunun, biyolojik olarak doğum sonrası ortaya çıkmadığı, aksine toplumsallaşarak oluştuğu görüşü yerini almıştır. Söz konusu yaklaşım aynı zamanda cinsiyetler arasındaki farkın biyolojik temelli olmasına eleştiri niteliğindedir.

Cinsiyet rolleri teorisi Connell'e (Connell, 1998: 78-79) göre cinsiyet farklılıklarının biyolojik temelli açıklamasından kurtuluş için kullanışlı, kişiliğin oluşumu ile toplumsal yapıyı birleştirmesi açısından önemli ve biyolojiyi toplumsallaşma biçimlerinden ayırdığı için kadının tabi kılınmasının karşısında teori üretmek adına işlevseldir. Fakat Connell biyolojik indirgemeciliğin toplumsal teorilerdeki yerini ayırması bakımından cinsiyet rolleri teorisine hakkını teslim etmekle birlikte, toplumsal cinsiyete dair bir toplum analizinin cinsiyet rolleri teorisi ile sağlıklı yapılamayacağını dört ana eksende sıralar. Bunlar; cinsiyet rolü teorisinin iktidar ve çıkar ilişkisini kuramaması, biyolojik ikiliğe bağımlı oluşu, normatif değerler üzerinden toplumsal yapıyı açıklama çabası ve toplumsal cinsiyeti tarihsel olarak ortaya koyamaması olarak belirtilir (Connell, a.g.e: 81-85).

1.1.3.3. Psikanalitik Temelli Yaklaşım

Toplumsal cinsiyet kimliği ile ilgili psikanalitik yaklaşımda Sigmund Freud'un çalışmaları tartışma yaratmıştır. Freud toplumsal cinsiyet farklılıklarının öğrenilmesinde cinsel organın önemini, küçük erkek çocuğun kendi cinsel organını tanımaya başlaması ve diğer cinsiyetin tanımlanmasında söz konusu cinsel organın 'yokluğu' ile belirtir. Burada dört beş yaşlarında erkek çocuğun cinsel organını keşfi ile 'penis' merkezli bir toplumsal cinsiyet kimliği tariflenmektedir. Buradaki keşif aynı zamanda erkek çocuğun birincil disiplin edici olarak gördüğü baba ile kendisini özdeşleştirmeye de tekabül etmektedir (Freud, 2004). Kız çocuğunun, yokluğundan kaynaklı olarak yaşadığı "penis kıskançlığı" annesinin kendi gözünde önemini yitirmesine neden olur çünkü annesinde de penis yoktur ve kendisini annesi ile özdeşleştirdiğinde toplumsal cinsiyet anlamında ikincil konumu devralır (Giddens, 2012: 212). Penisin varlığı ya da yokluğunun toplumsal cinsiyet kimliğinin öğrenilmesinde merkezi konumda oluşu ve 'vajina'nın erkeklik organının yokluğu üzerinden tarif edilmesi bu kurama getirilen bazı eleştirilerdir. Birincil disiplin kaynağı olarak babanın ön planda yer alması ve Freud'un toplumsal cinsiyet kimliğinin gelişiminde dört ile beş yaş civarı bir yoğunlaşma olduğuna inanması da, yine bu kurama getirilen diğer eleştiriler arasında yer almaktadır (Giddens, a.g.e: 212-213).

Freud'un kuramında erkek/baba merkezli bakış açısını değiştirerek, toplumsal cinsiyet oluşumunu yorumlayan Nancy Chodorow ise bebeklerin kendisini erkek ya da kadın olarak tanımlamayı öğrenmesinde, anne ile kurdukları bağı vurgulamaktadır (Chodorow, 1978: 77-78). Söz konusu bağ çocukların toplumsal cinsiyet gelişiminde önemli bir yer tutarken, erkek ve kız çocuklarının anne ile bağının kopuşu farklılık göstermektedir. Kız çocuğu annesiyle bağında keskin bir kopuş yaşamaz, gençlik ve yetişkinlik döneminde de bunun etkisini başka insanlarla ilişkili benlik geliştirmesinde görür. Böylelikle Chodorow kadın kimliğinin duygusallığının ve karşı tarafla – çocukluğunda anne, yetişkinliğinde ise bir erkek- kurduğu empati içeren ilişkisinin temelini açıklamış olur ki bu temel aynı zamanda kadının neden 'annelik' yaptığıyla da doğrudan ilişkilidir. Erkeklik ise Freud'un belirttiğinin aksine Chodorow'un yaklaşımında, erkek çocuğun anneye olan bağınının kökten bir biçimde karşı cinsin 'değil'i üzerinden bir ispat çabasıyla oluşan kopuşa tekabül etmektedir. Bu sebeple erkekler kadınlara oranla empatiden yoksundurlar ve kadınların aksine kendilerini ilişkiler üzerinden tanımlamayı bastırma yoluyla kendilerini toplumsal olarak inşa sürecinde bulurlar (Chodorow, 1978: 107-109; Giddens, 2012: 213).

Bu yaklaşıma yönelik eleştiriler genel olarak Freud için erkek merkezli olduğu yönünde yapılmış olup, cinsel organlara toplumsal cinsiyet oluşum sürecinde gereğinden daha fazla önem verilmesi ve bunun erkek merkezli bir bakış açısıyla yapılmış olması gelmektedir. Chodorow'un yaklaşımı ise kadınların bağımsızlık ile ilgili savaşımlarının açıklanabilmesi açısından eksiklik taşımakla birlikte, Freud'un yaklaşımını sadece tersine çevirdiği ve ikili cinsiyet sistemi çerçevesinde aynı eksiklikleri yaklaşımında barındırdığı yönünde eleştirilere muhattap olmuştur (Giddens, a.g.e: 212-214). Nitekim toplumsal cinsiyetin psikanalitik yaklaşımına yönelik norm olarak ele alınan ve anne ve babanın oluşturduğu çekirdek ailenin mutlak varlığındaki olası eksikliklerin çocukların toplumsal cinsiyet gelişimini nasıl etkileyeceği sorusu havada kalmaktadır. Keza buna toplumsal cinsiyet oluşumunun biyolojik cinsiyete indirgenmesi durumu da eklenebilir.

1.1.3.4. Toplumsal İnşacı Yaklaşım

Toplumsal inşacı yaklaşım eleştirilerini büyük oranda cinsiyet rolleri teorisine yönelterek; toplumsal cinsiyet aidiyetlerinin oluşumunda toplumsal ilişkilerin önemini vurgular. Cinsiyet rolleri teorisine dair yaklaşımların; toplumsal cinsiyetin önemini teatral bir performans niteliğine indirgemesiyle azalttığı, normatif kadınlık ve erkeklik tanımının irdelenemeyecek nitelikte evrensel ve özcü bir kalıba indirgediği ve sosyologların bu teori sayesinde toplumsal cinsiyetin ikili değil ilişkisel niteliğine yönelik anlamlandırmalarda zorluklar yaşamasına sebep olduğu belirtilmektedir (Kimmel, 2011: 114-115). Buna ek olarak yine söz konusu teoriye dair; toplumsal cinsiyetin çoğul ve ilişkiselliğine ek olarak durumsal bir biçimde ele alınmayışı, iktidar ilişkilerini açıklamada yetersizliği ve sosyal anlamda değişimin dinamik yapısını idrak etmede yetersiz olduğu toplumsal inşacı yaklaşımı benimseyenler tarafından vurgulanmaktadır (Kimmel, a.g.e: 115-117).

Biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet ayrımında toplumsal inşa kuramları; cinsiyetin, toplumsal ilişkiler çerçevesinde inşa edildiğini belirtir. Bu kuram ayrıca, biyolojik cinsiyeti fazla sorgulamadan zımni olarak kabul ederken, biyoloji çerçevesinde toplumsal cinsiyet farklılıklarının temelinde ne olduğu sorusu havada kalır (Sancar, 2013: 180). Bu noktada Judith Butler'ın öncülüğündeki *yapıbozumcu* yaklaşım; tartışmadan biyolojik kavramsallaştırmaları çıkarıp, toplumsal cinsiyet olgusuna daha bütünlükçü çerçeveden bakarak toplumsal cinsiyet kavramını ele alır (Sancar, a.g.e: 180-181). Judith Butler (Butler, 2016: 54) Simone de Beauvoir'ın "kadının sonradan olunabileceği"ne yönelik yaklaşımına istinaden, kadına dair inşa edilmiş olan toplumsal cinsiyet tanımının bir seçime indirgenmiş olmasını şöyle eleştirmektedir: "Beauvoir'e göre kişinin kadın olduğu açıktır ve fakat bu her zaman kültürel bir mecburiyet icabıdır". Yapıbozumcular için inşa sürecindeki mecburiyetin kadın veya erkek olarak seçilmesi gerekliliği, toplumsal cinsiyet tanımının kendi ürettiği normatif değerlerin dar kapsamına hapsolacağı eleştirisini beraberinde getirir (Butler, 2009; 75-76). Butler; toplumsal cinsiyet sisteminin biyolojik temele referans yapan ikili cinsiyet rejiminden ziyade, bireysel olarak bedenlerin çeşitli performanslarla toplumsal cinsiyeti kurguladığını ve toplumsal cinsiyetin bu bağlamda performatif bir biçimde yapma edimi olduğunu ileri sürer (Butler, 2016: 77).

Butler’a göre toplumsal cinsiyet, toplumsal anlamda deneyimlenen pratiklerin bütünü olarak ortaya çıkarken, Demetriou ise Butler’ın bu yaklaşımını, radikal bir toplumsal inşacı kavrayış olarak belirtmektedir (Demetriou, 2001: 340). Connell ise biyolojik cinsiyet, yani beden ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiselliği şu şekilde açıklamaktadır (R. W. (1987) Connell, 1998: 121); “Kullanıldığı biçimiyle beden, ben olan beden, anlamlar vermektense almakta olan toplumsal bir bedendir. Erkek bedenim bana erkekliği vermez; toplumsal tanımı olarak erkekliği (ya da onun bazı parçalarını) alır. Aynı şekilde cinselliğim de doğal olanın işgali altında değildir; o da toplumsal bir sürecin parçasıdır.” Connell burada, bedenin pratikler aracılığı ile toplumsal cinsiyeti tecrübe ettiğini belirtirken, biyolojik anlamda cinsiyetin de toplumsal anlamların yüklenmesi ile süreç içerisinde şekillenen bir olgu olduğunu belirtir. Connell, biyolojik kavramsallaştırmayı toplumsal inşa sürecinde Butler gibi net bir şekilde dışarda bırakmamakla birlikte cinsiyet nitelendirmelerindeki –biyolojik ve toplumsal cinsiyet ayrımları- ayrımları ve bu ayrımları kesen toplumsal inşa sürecine dair sistemli bir çerçeve sunmamaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet kavramını daha iyi tanımlayabilmek adına öne sürdüğü *toplumsal cinsiyet düzeni* kavramsallaştırmasıyla toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki iktidar ilişkilerini ve temelindeki yapıları ön plana çıkarmıştır.

1.1.3.5. Toplumsal Cinsiyet Düzeni

Connell toplumsal cinsiyet düzeni adını verdiği ilişkiler ağının temellerini erkeklik ve kadınlık ilişkilerindeki iktidar örüntülerinin yapısal analiziyle ortaya koyarken, sosyolojik olarak yapının pratik üzerindeki etkisini kısıtlayıp kısıtlamadığını irdelemiş ve yapının pratiği kısıtlama biçimini etkileyen şey olduğunu belirtmiştir (Connell, a.g.e: 134-136). Bu çerçevede toplumsal cinsiyet düzeninin erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerde söz konusu olan üç ana yapısı mevcuttur. Bunlar; cinsiyete dayalı iş bölümünü içeren emek, kurumsal ve bireysel anlamda otoritenin cinsiyetler arası hiyerarşik ilişkilere tekabül eden iktidar ve kadın ile erkek arasındaki duygusal ilişkilerin, erkek lehine eşitsizliğini kapsayan kateksis yapılarından oluşmaktadır.

Emek yapısı ile Connell (Connell, a.g.e: 141) cinsiyete dayalı iş bölümünü kısaca; “Cinsel işbölümü, en basit anlamıyla belirli iş tiplerinin belirli insan kategorilerine bölüştürülmesidir ve bu bölüştürmenin daha sonraki bir pratiği kısıtlaması ölçüsünde de toplumsal bir yapıdır.” şeklinde ifade etmektedir. İşgücünün cinsiyetlenmesi ile kadınların yapacakları iş ile erkeklerin yapacakları iş belirlenmiş ve söz konusu ayrım bunun üzerinden temellenmiştir. Önceden pratik çerçevede oluşan ayrım bir süre sonra norm haline gelerek kısıtlayıcı bir biçimde X işinin kadınların yapabileceği, Y işinin ise erkeklerin yapabileceği forma bürünmesine neden olmuştur. Connell işgücündeki cinsiyete dayalı ayrımcılığı pekiştiren ve pratiği bu bağlamda kısıtlayan durumu “ayrimsal ustalık” olarak adlandırmış ve eğitimin de bu çerçevede kadınlar ile erkeklere sunularak istihdamın cinsiyet temelinde ayrımcılık içeren formuna katkı sağladığını belirtmiştir (Connell, a.g.e: 142). Connell’in ayrimsal ustalığa dair konumlandığı eğitim, Bourdieu ve Bhasin’in bilgi ve erkek arasındaki ilişkiyi ele alırken belirttikleri ile birlikte düşünüldüğünde; ayrimsal ustalığın kadının aleyhine bir sürece tekabül etme durumunun daha net açığa çıktığı görülebilir. Dolayısıyla iş gücü piyasasında kadınlara uygun mesleğin oluşumunda ‘ev işi’ ya da ‘hemşirelik’ gibi ‘kadının doğasına uygun’ ve genellikle temel meslekleri tamamlayıcı pozisyonların ayrimsal ustalıkla bağlantılandırılması, “alim kültür” ve “bilginin yaratılmasındaki erkek hükümlanlığı” ile ilişkilendirilebilir (Bhasin, 2003: 10; Bourdieu, 2016: 111; Connell, a.g.e: 142-144).

Cinsiyete dayalı iş bölümü yalnızca işin bölüşülmesini ifade etmemektedir. Bu, aynı zamanda üretim, tüketim ve gelir dağılımının kendisiyle doğrudan ve ayrılmaz bağı olan parçalarını da ifade etmektir. Üretim ilişkilerinde kadının iş gücü piyasası içerisinde yer aldığı tâbi konumu aynı zamanda gelir dağılımını ve tüketimdeki konumunu da dezavantajlı bir biçimde etkilemektedir. Birikim toplumsal cinsiyet ekseninde düşünüldüğünde, ekonomik kazançların ve kayıpların dağıtıldığı, kadının payına ise kayıp olan kısmın daha fazla düştüğü bir yapı karşımıza çıkar. Çünkü kadın hem işgücü piyasasında ikincil konumdadır, hem de ev içi ücretsiz emeğin sömürülmesi anlamında dezavantajlıdır (Connell, a.g.e: 146-148).

İktidar, toplumsal olarak tartışılan veya tartışılması istenen bir mevzunun özünü, tartışmanın temelini oluşturacak ideallerin eksenini hem teknik olarak

tanımlama hem de ahlaki boyutuyla belirleme hakkı iddia etme ve bunu gerçekleştirme durumuna tekabül eder. Bu çerçevede iktidar evde, iş yerinde, okulda, orduda kısacası hayatın her alanında olabileceği gibi aynı zamanda yukarıda iş gücü çerçevesinde ifade edildiği şekilde kazanç veya kaynak dağılımında eşitsizlikte de görülebilir (Connell, a.g.e: 151). Bir yapı olarak iktidar, tıpkı emek yapısında olduğu gibi toplumsal pratiği kısıtlar ve söz konusu kısıtlılık hali, cinsiyetler arasındaki iktidar temelli hiyerarşilerin ayakta tutulması adına erkekler arasında da gerilimlere sebep olur. Bu gerilimler içerisinde kurgulanan ideal erkek tipler üzerinden düzenin dayatılması; kaynakların seferber edilerek ortaya konan çeşitli performanslar ve kültür aracılığıyla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla iktidar, yönlendirici olduğu ve konunun temelini oluşturduğu iddiasına ek olarak, ideal tipler üzerinden ortaya konan çeşitli araçlarla kurulan erkeklik ve otorite bağı olarak karşımıza çıkmaktadır (Connell, a.g.e: 152-153).

Connell, erkekliğin toplumsal cinsiyeti barındıran iktidar yapısına dair dört temel bileşenden bahseder. Söz konusu bileşenlerden ilk üçü dördüncü ile bağlantılandırılarak, modern kapitalist devletlerde kadının yönetim ya da yönetim alanının herhangi bir yerinden tamamen dışlanması mevzu bahis olduğu vurgulanır. Bunlar şu şekilde belirtilmiştir (Connell, a.g.e: 153);

“(a) Kurumsallaşmış şiddetin hiyerarşileri ve işgüçleri (askeri ve paramiliter güçler, polis, cezaevi sistemleri); (b) ağır endüstrinin hiyerarşisi ve işgücü (örneğin, çelik ve petrol şirketleri) ve ileri teknoloji endüstrisinin hiyerarşisi (bilgisayarlar, uzay); (c) merkezi devletin planlama ve denetim mekanizması; (d) fiziksel gücü ve erkeklerin makinelerle birliğinin önemini vurgulayan işçi sınıfı çevreleri.”

Toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki iktidar ilişkilerinde mevcut olan ataerkil öz, kadınların tabi kılınmasını onaylarken, erkekler arasında da bir hiyerarşik yapı oluşturulması gerektiğini belirtir. Söz konusu hiyerarşik yapı, özellikle ataerkil çerçevede oluşturulan sert, otorite sahibi ve kavgacı bir ideal erkek tipi üzerinden kurgulanırken, bu ideal tip dışında kalan eşcinsel erkekler için dışlanmış ve olumsuzlanmış bir erkeklik sembolü ortaya çıkardı (Connell, a.g.e: 154). Bu çerçevede Connell, erkeklikler arasındaki hiyerarşik yapıyı üçe ayırmıştır, bunlar; hegemonik erkeklik, tutucu erkeklikler (hegemonik erkeklik ile suç ortaklığı yapan) ve tabi kılınmış erkekliklerdir.

Kateksis yapısı, cinselliğin bir kişinin başka bir kişi ile duygusal bağ etrafında şekillenen toplumsal yapısına Connell tarafından verilen addır (Connell, a.g.e: 156). İki kişi arasındaki duygusal bağın temeli olan arzuyu toplumsal olarak ele aldığımızda yasaklarla karşılaşırız. Buradaki yasaklar çoğu zaman modern anlamda yasalarla belirlenmiş tecavüz, reşit olma yaşı, cinsel ilişkiye girme yaşı, eşcinsellik gibi belirli eylemlerin veya olguların kontrolü üzerinden gerçekleşmektedir. Toplumsal açıdan cinsel ilişki örüntülerinde hegemonik olan heteroseksüel ilişkidir. Söz konusu ilişki farklılık ve karşılıklılık temelinde inşa edilirken, mevcut farklılık aynı zamanda toplumsal anlamda eşit olmama haline de tekabül eder. Heteroseksüel bir kadın, heteroseksüel bir erkek tarafından nesne olarak cinselleştirilir. Bu da kitle iletişim araçlarının etkisi ile birlikte moda ve güzellik algısı üzerine kurulu kozmetik endüstrisinin içeriğine tekabül etmektedir ve buradaki içerik “kadınsı çekiciliğin standartlaştırılması” bakımından önemlidir (Connell, 1998: 158). Erkek, kadının konumunu bu şekilde özel ilişkinin içerisinde yer aldığı toplumsal örüntüde belirleyerek, esasında konunun özünü ve tartışmaya tabi olan kısmını da yönlendirmekte ve iktidar olan konumunu burada da sürdürmektedir.

Sonuç olarak Connell’in belirttiği gibi toplumsal cinsiyet düzenini oluşturan ve bu ilişkiler ağında erkek iktidarının da temeli olan bu üç toplumsal yapı her ne kadar ayrı ayrı anlatılsa da esasında birbirleriyle bağlantılı olan yapılardır (Connell, 1998: 161). Örneğin kateksis yapısı bünyesinde iktidar ilişkisini barındırırken, söz konusu iktidar ilişkisi cinsiyet temelli iş bölümü açısından kadının ev içi emeğinin sömürülmesine sebep olur. Dolayısıyla işgücü piyasasındaki iktidar örüntüsü erkek lehine bir görüntü sunarken, kaynak ve gelirlerin dağılımı da aynı oranda eşitsizliğe tekabül edecektir. Kısacası toplumsal cinsiyet düzenini oluşturan yapılar birbirlerinden bağımsız değildir.

1.1.4. Erkeklik Çalışmaları ve Hegemonik Erkeklik

Erkeklik çalışmaları, toplumsal cinsiyet çalışmaları kapsamında gelişmiş alt dallardan birisidir. Simone de Beauvoir’ın ikinci dalga feminizmin öncülü olarak ortaya koyduğu cinsiyet rolleri, toplumdaki ataerkil iktidarın eleştirilmesine katkı

sağlamış ve bu altyapıyı alan ikinci dalga feminist teorisyenler, eleştirilerinin kapsamını genişleterek literatürü zenginleştirmişlerdir. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde feminizmin ataerkil iktidarın eleştirisi çerçevesinde şekillenen ve kadına dair ortaya koyduğu çalışmalarla birlikte, toplumsal cinsiyet farklılıkları çerçevesinde erkeklik çalışmaları da gelişmeye başlamıştır (Connell, 1998; Sancar, 2013; Segal, 1992). Erkeğin de toplumsal cinsiyet kavramının bir parçası olduğu göz önüne alınarak, günümüze kadar pek çok tartışma ve kavramsallaştırma yapılmıştır. 1970'lerden günümüze kadar erkeklik alanına dair yapılan çalışmalar; erkeklik rolleri, iktidar, hegemonya, farklı erkeklikler ekseninde yoğunlaşarak çeşitlenmiştir (Murphy, 2004). 1992 yılında *The Journal of Men's Studies*, 1998 yılında ise *Men and Masculinities* adlı akademik dergiler yayın hayatlarına başlamış olup, günümüzde de halen yayınlarına devam etmektedir.

Erkeklikler ilişkisellik çerçevesinde ele alınabilecek, belirli bir zaman diliminde ve belirli bir toplumdaki gruplara atfedilebilecek davranışlar bütünüdür. Bu davranışların genel çerçevesi çoğu zaman belirsizlik ve geçişkenlik içerir. Dolayısıyla erkeklikler iktidar ilişkileri bağlamında ele alınırken, davranış çerçevelerindeki belirsizliklerin, erkeğin kendini ispat için sürekli bir mücadele aracı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Aksi takdirde erkeklik kaybedilebilir (Sancar, 2013: 19). Yukarıdaki tanımların aksine karşıt kavramlar veya zıtlıklar da tanımlamaların yapılmasını sağlayabilir. Karşıt kavramlar veya zıtlıklar birbirlerinin açıklayıcılığı için kullanılabilir ve uzun cümleler barındırmadan neyin ifade edildiğinin anlaşılmasına olanak sağlar. Erkeklik tanımı da buna benzer bir konumdadır. Simone de Beauvoir'ın *Kadın: Genç Kızlık Çağı*⁵ (1971) adlı çalışmasında belirttiği “öteki” kavramı erkeğin zıttı olarak tanımlanır. Buradan erkeğin ne olmadığı anlaşılabilir, özne-nesne ayrımına varılabilir ve erkeğin özne olarak nesnesinin karar vericisi olduğu ortaya konur. Pierre Boudieu ise *Eril Tahakküm* (2016) adlı çalışmasında toplumu bilinçdışı karşıtlıklar çerçevesinde ele alarak, erkekliği içerisinde barındırdığı ve kendisine zıt düşen

⁵ Simone de Beauvoir 1952 yılında yayınlanan *İkinci Cins* adlı çalışmasının Türkçe çevirisidir. Yazarın bu eseri Türkçe'de Payel Yayınları tarafından Bertan Onaran'ın çevirisi ile üç kitap olarak yayınlandı: *Kadın: Genç Kızlık Çağı* (1968); *Kadın: Evlilik Çağı* (1970); *Kadın: Bağımsızlığa Doğru* (1969).

korkular –dişil olma- ekseninde tanımlar. Görüldüğü üzere erkeklikler farklı açıklamalar içerisinde zıtlıklar, geçişkenlikler, belirsizlikler barındırabilir.

Erkeklik kavramına dair yaklaşımları Kimmel ve Messner'e (Kimmel, Michael S.; Messner, 2010: xviii) göre üç alt başlıkta kategorize etmek mümkündür: ilk olarak sosyal inşacı bakış açısından bahsedilebilir. Bu bakış açısına göre erkek, biyolojik olarak değil toplumsal pratikler çerçevesinde şekillenen ve değişip dönüşebilen bir varlıktır. Bu bağlamda erkeklik tarihsel süreçten ve kültürden bağımsız değildir. İkincisi farklı erkekliklerin varlığına yönelik stereotip karşıtı bakış açısıdır. Bu bakış açısına göre toplumda tek tip bir erkeklik mevcut olmayıp, birden fazla erkeklik olgusu mevcuttur. Beyaz, siyah, işçi sınıfı, eşcinsel erkeklikleri bunlara örnek olarak verilebilir. Bu sebeple tekil olarak “erkeklik” yerine “erkeklikler” biçiminde bir ifade ediş daha doğru olur. Aksi takdirde normatif bir erkeklik açıklamasının tuzağına düşülmüş olur. Üçüncüsü ise yaşam seyri yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, erkek yaşamının farklı dönemlerinde, farklı olaylar ve yaşanmışlıklar ekseninde farklı erkeklik modellerini deneyimler.

Erkeklik çalışmalarında 1970'lerle birlikte ilk kuşak teorisyenler, cinsiyet farklılıklarının yaratabileceği eşitsizliklerin doğal olarak algılanmasına tepki gösterdiler. Bu tepki erkekler ve kadınlar arasındaki, erkeklerin lehine olan hiyerarşik güç ilişkilerine yönelik olup, erkeklerin bundan dolayı görebilecekleri zararlar, ilk kuşak teorisyenlerin gösterdikleri tepkinin ana çerçevesini oluşturdu (Sancar, 2013: 26-27). Bu dönemin önemli yazarları ve eserleri; Joseph Pleck ve Jack Sawyer'ın *Men and Masculinity* (Erkekler ve Erkeklik, 1974), Joseph Pleck'in *The Myth of Masculinities* (Erkeklik Mitosu, 1981), Andrew Tolson *The Limits of Masculinity: Male Identity and Women's Liberation* (Erkekliğin Sınırları: Erkek Kimliği ve Kadınların Kurtuluşu, 1977) olarak kısaca⁶ belirtilebilir. Bu kuşak teorisyenlerin katkısı pro-feminist eleştirel yaklaşımın temelini oluşturup, günümüzün erkeklik

⁶ Erkeklik çalışmaları ile ilgili temel olabilecek eserler oldukça fazladır. Kısaca belirtilmesinin sebebi konu bütünlüğünden kopmamak içindir. Genel itibariyle 1970'lerden günümüze kadar gelen erkeklik çalışmalarını tek bir kitaba sığdırmak zor da olsa; Peter F. Murphy'nin editörlüğünü yaptığı *Feminism and Masculinities* (Feminizm ve Erkeklikler, 2004) adlı kitap, temel tartışmaları içeren, 1970-1985 ve 1985-günümüz olarak iki bölüm altında kronolojik olarak derlenmiş makalelerin bulunduğu önemli bir yayındır.

çalışmalarına kaynaklık etse de; 1990'ların sonunda ortaya çıkan ikinci kuşak teorisyenler için bunları söylemek zordur. Teorik olarak birinci kuşağın eleştirel yaklaşımını sürdüremediklerine dair eleştiriler ikinci kuşak teorisyenler için söz konusudur (Sancar, 2013: 28).

Erkeklikle ilgili pek çok çalışma, güncel kuramlar ve tartışmalar arasında yer alıyor olup, bunlar içerisinde alanında en yaygın kullanılan ve pek çok referans verilen kuram R. W. Connell'in *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika* (1998[1987]) adlı çalışmasında geliştirdiği *hegemonik erkeklik kuramıdır*. Bu kuramda; ataerkil iktidarı elinde tutan erkeğin, hegemonik olarak kadınları ve diğer erkekleri kendisine tabi kılması ve söz konusu tahakkümün nimetlerinden faydalanması olarak açıklanmıştır (Connell, 1998: 246). Connell'in bu kuramı geliştirirken Gramsci'den ödünç aldığı hegemonya kavramı, kuramın özünü oluşturur. Hegemonya; bir grubun kültürel dinamikler çerçevesinde edindiği ve sürdürdüğü sosyal hayattaki liderlik konumu üzerinden açıklanır ve erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünü ortaya koymak için kullanılır. Aynı zamanda hegemonya; karşısındaki grubu ortadan kaldıracak nitelikte bir güç gösterisi olmayıp, grubun liderlik konumunu sürdürmesi için diğerini ikincil konuma ittiği bir ilişkisellik biçimidir. Söz konusu ilişkisellik çerçevesinde hegemonik erkeklik, sadece çok güçlü erkeklerin paylaştığı bir ortak alan olmayıp; sanatçı, futbolcu, film yıldızı gibi çeşitli temsilcilerinin de olabileceği vurgulanır. Böylelikle hegemonyanın çeşitli temsilcileri vasıtasıyla çeşitli erkeklik modellerinin yaratılması ile tahakküm altındakilerin pozisyonu pekiştirilir (Connell, 1998: 247). Bu durum aynı zamanda hegemonik erkekliğin kültürel dinamikleri ve tarihsel arka planı itibarıyla inşa edilen, değişen ve dönüşen yapısının olduğunu gösterir (Connell, 2005: 76).

Connell'in geliştirdiği hegemonik erkeklik yaklaşımına yönelik çeşitli eleştiriler mevcuttur. Bunlar ağırlıklı olarak; tahakküm ilişkisinde heteroseksüel erkeğin temel alınması ve hegemonik erkekliğin kültürel anlamda inşa edilirken çeşitli kategorileri –film yıldızı, sporcu, beyaz yakalı- seçmesini sorunlu bulan eleştirilerdir. Mike Donaldson'a (Donaldson, 1993) göre heteroseksüellik ve homofobi, hegemonik erkekliğin yapı taşı olarak alınır. Fakat Connell'den farklı olarak hegemonik erkeklik için kadınların tahakkümünün de ötesinde diğer erkeklerin, iktidarı elinde tutan bir

avuç erkeğın güdümüne girmesi ve bunun bir evrensel ilerleme ve kural koyan sınıf olarak sunmasının hegemonik erkekliğı ürettiğini daha çok vurgular. Kenneth Clatterbaugh'a (Clatterbaugh, 1998: 31-32) göre, hegemonik erkekliğı açıklarken kullanılan stereotipler toplumsal cinsiyet sisteminin anlaşılabilmesi açısından kullanışlı kavramsal setler sunarken; bu durum stereotipler üzerine nedensel roller yükleyecek ve yapılacak analizler stereotiplerden bağımsız olamayacaktır. Yani stereotipler vasıtasıyla stereotipler anlatılmış olur, ki bu da normatif bir değerlendirmeye yol açar. Demetrakis Z. Demetriou (Demetriou, 2001: 341-344) ise Connell'in hegemonik erkeklik tanımını kabul etmekle birlikte, hegemonya kavramını ezilen diğer erkeklikler üzerinden genişletir ve sadece heteroseksüel çerçevede ezilenin kadın olmadığını hatırlatır. Ona göre hegemonik erkeklik toplumsal ilişkilere sadece dışarıdan etki eden bir faktör değildir. Aynı zamanda içeriden/içsel olarak da diğer erkeklikler üzerinde hegemonya kurulur. Buna *içsel hegemonya*⁷ adını verir. Ayrıca Connell'in hegemonik erkeklik tanımı içerisinde, beyaz ve heteroseksüel olmayan erkekliklerin varlığı Demetriou'nun yaklaşımıyla bir çatışma sebebiyken; farklı erkekliklerden gelen çoğulcu ve melez bir görünümün olması ile dinamik ve geçişken bir hegemonik blok oluşumunun sağlanabileceği belirtiliyor. Ancak bu sayede hegemonik erkeklik yaklaşımı; kendisini yeniden yapılandırarak, tarihsel konjonktüre uygun olabilecek dinamikler kazanan ve bu sayede durağan olmayan bir içerik kazanabileceğini vurgular (Demetriou, 2001: 348).

Hegemonik erkeklik kuramı içerisinde Connell (2005[1995]) farklı erkekliklerden bahseder. Bunlar *hegemonik*, *iş birlikçi*, *tabi kılınmış* ve *marjinalleştirilmiş*⁸ erkekliklerdir. Hegemonik erkeklik toplumda kadınlar ve diğer erkekliklere karşı olan konumunu iktidar aygıtı olarak devlet ve sermayenin pek çok mekanizmasını elinde bulundurarak sağlar. Hegemonya, burada güce dayanmayan – daha çok rıza üreten- anlamında ele alınsa da bu tip aygıtlarla hem fiziki hem fiziki olmayan şiddet unsurlarını da kullanarak kendi ideal tipinin olumlanmasını sağlayabilir. Bu patriarkal şiddet, karşı tarafın rızasını alarak hegemonya sahibi

⁷ Orijinal dilde kullanımı için bkz. "internal hegemony" (Demetriou, 2001).

⁸ Orijinal dilde kullanımı için bkz. "hegemonic, complicit, subordinated, marginal" (R. W. Connell, 2005)

erkeklerin bile erişemeyeceği ideal tipin oluşmasına katkı sağlar. Aynı zamanda kitle iletişim çağında hegemonik erkeklik olgusu, medya aracılığıyla çeşitli sunum ve görsellerle de desteklenmektedir. Hegemonik erkeklik ideali çok az birey tarafından paylaşılır ve söz konusu idealin ayakta tutulması *iş birlikçi* erkeklikler vasıtasıyla olur. Bu grup, hegemonik erkekliğin oluşturduğu ideal tiple çatışsa da, kadınlar ve diğer tabi kılınmış erkeklikler üzerinde kurulan iktidarın nimetlerinden faydalanarak paydaş olur. Hegemonik erkekliğin belirgin özelliği heteroseksüel erkek olarak vurgulanmakla birlikte *tabi kılınan erkekliğin* en önemli özelliğinin eşcinsellik olduğu belirtilir. Burada tabi kılınanlar –kadın ve diğer erkekler- üzerinden hegemonik erkekliğin kendi ideal tipinin inşası da sağlanır. *Marjinalleştirilmiş erkeklikler* ise toplumsal cinsiyetin sınıf ve ırk temelli diğer yapılarıyla olan ilişkiselliği ile ele alınabilir. Bu ilişkiselik, sınıf ve ırk temelli sosyal yapıların değişkenliği ile dinamik bir içerik elde eder. Toplumda beyaz ırkın üstünlüğü karşısında siyah ırk marjinalleştirilir veya işçi sınıfı sermaye sınıfı karşısında aynı konumda olabilir. Toplumu dikine kesen bu sınıfsal ve etnik yapılar marjinal erkeklikleri açıklar.

Türkiye’de erkeklik çalışmalarının gelişimi, tezin konu edildiği tarih aralığı olan 1980 sonrası döneme tekabül etmektedir. Özellikle dünyada Soğuk Savaş Dönemi’nin sona ermesinin ardından Türkiye gibi görece daha dışa kapalı ülkelerin küreselleşme olgusu ile etkileşimi artmış ve çeşitli hak ve özgürlükler tartışılır olmuştur. 90’lı yıllarla birlikte, Türk modernleşmesinin çeşitli kimlikler ekseninde oluşturduğu gerilimler kimlik, farklılık ve demokratik temsil gibi tartışmalar çerçevesinde şekillenirken; erkeklik çalışmaları da bu dönemde ve aynı çerçeve içerisinde Türkiye’de yer bulmaya başlamıştır (Akca & Tönel, 2011: 31). Modernleşme eleştirileri ve kimlik kavramı üzerinden gelişen erkeklik çalışmaları, bu dönemde ortaya çıkan anti militarizm kavramı ile bağ kurmuş ve iktidar, kurumsal şiddet, erkeklik ilişkisini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. Militarizm çerçevesinde sorgulanan erkeklik rolleri, eşcinsel hareketin erkekliğin heteroseksüel normlar bütünü olma durumunu eleştirmesiyle devam etmiştir (Akca & Tönel, a.g.e). Erkekliğe dair gelişen eleştirel yaklaşım, Batı’da ortaya konan erkeklik çalışmalarına dair metinlerin Türkçe’ye çevrilmesi ile teorik bir alt yapı olanağı bulmuş ve akademik anlamda 2000’li yılların başlarına doğru erkeklik çalışmaları ivme kazanmıştır.

Türkiye’de erkeklığe dair yapılan akademik çalışmalardan Serpil Sancar’ın *Erkeklik İmkansız İktidar Ailede Piyasada Sokakta Erkekler* (2009) adlı alan çalışması, farklı aidiyet bağlarına sahip, çeşitli sosyal kesimlerden erkeklerle yapılan yüz yüze görüşmeleri içermekte ve farklı erkekliklerin nasıl inşa edildiğinin cevabını aramaktadır. İlker Erdoğan’ın editörlüğünü yaptığı *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil* (2011) isimli çalışmada çeşitli konularda farklı uzmanlık alanlarına sahip araştırmacılar hegemonik erkeklığın medyadaki yansımalarını farklı açılardan ele almışlardır. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu’nun editörlüğünü yaptığı *Erkek Millet Asker Millet Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* (2013) çalışmasında erkeklik olgusu milliyetçilik ve militarizm ekseninde ele alınırken; bu Türkiye modernleşmesinden futbola, Balkan Savaşlarından zorunlu askerliğe kadar geniş bir yelpaze içerisinde okyucuya sunulmuştur. Doğu Batı dergisinin 63. (Kasım, Aralık, Ocak 2012-2013) ve 64. (Şubat, Mart, Nisan 2013), Toplum ve Bilim dergisinin 101. (Güz 2004), Cogito dergisinin 58. (Bahar 2009) sayıları da erkeklikle ilgili akademik çalışmaların farklı konular üzerinden yer aldığı önemli metinler içermektedir.

Türkçe literatürde erkeklik çalışmalarına dair yapılmış olan bir sınıflandırma ise tezin savunduğu çerçeveyi de netleştirmek açısından önem taşımaktadır. Mehmet Bozok’un *Feminizmin Erkekler Cephesindeki Yankısı: Erkekler ve Erkeklik Üzerine Eleştirel İncelemeler* (2009) adlı çalışmasında erkeklik çalışmalarını sınıflandırması, literatürde özgün ve ideolojik konumlanma bakımından netlik sağlamaya yardımcı olan bir niteliğe sahiptir. Erkeklik çalışmaları Bozok’a göre *erkeklikçi*, *erkek kurtuluşçu* ve *(pro)feminist* yaklaşımlar ile üç sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan ilki olan *erkeklikçilik*; ataerkil ideolojiyi savunurken ve meşruluk zeminini antifeminist damardan beslenerek aramaktadır. *Erkek kurtuluşçuğu*, ataerkil iktidardan erkeklerin de mağdur olduklarını vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre erkek, uyması gereken kurallardan dolayı en az kadın kadar ezilir fakat eleştirel yaklaşımla arasındaki belirgin fark, erkeklerin problemlerini ele alırken kadınların problemlerinden özellikle kaçınmasıdır. Feminizmle arasında mesafe koyar. Son olarak *(pro)feminist* yaklaşım, diğer iki yaklaşıma oranla ataerkil iktidara karşı hegemonik erkeklik çerçevesinde ciddi bir eleştiri getirmesi bakımından ayrılır. Profeminizm kendisini feminizmle aynı safta gören erkeklerden oluşmakta ve ataerkil iktidarın mağdur kesimlerini

kucaklayarak, erkeklerin uymak zorunda oldukları normlar bütününe karşı ataerkil iktidarın kapsamlı eleştirisini yapmaktadır (Bozok, 2009: 271-272).

Söz konusu sınıflandırma aynı zamanda Türkiye’de yaşanan bazı örneklerin anlaşılmasında teorik altyapıyı oluşturması bakımından da ayrıca önemlidir. Bu çerçevede iki belirgin erkek topluluğu örneğini vermek, sınıflandırmadaki iki belirgin tarafı daha iyi anlamlandırmada fayda sağlayacaktır. Türkiye’deki kadın hareketinin mücadelesini kendisine tehdit olarak algılayan ve kadın haklarına dair kazanımları, erkek haklarına dair kayıp olarak gören Boşanmış Babalar Platformu⁹ sınıflandırmadaki erkeklikçi yaklaşımın somut örneği olarak verilebilir. Bu platformun sosyal medya hesabındaki kendilerini ailenin koruyucusu olarak tanımladıkları açıklama ise şu şekildedir:

“Bizler babayız... Her ne kadar anayasadan "Aile Resliğı" hakkımız alınmış olsa dahi bizler kadınlarımızın, çocuklarımızın, kendimizin ve en önemlisi aile kurumumuzun geleceğı adına mücadele veriyoruz. Türkiye ailesinin çökmemesi ve geleceğimiz olan çocuklarımız için uğraş veriyoruz. Kavga yanlısı değil barıştan yanayız.

Kadın hakları, erkek hakları tartışmaları arasında çocuklarımızın ve aile kurumumuzun yok olmaması için mücadele veriyoruz.

EL ELE VERELİM.... GÜÇ BİRLİĞİ YAPALIM... EŞLERİMİZİ, KADINLARIMIZI YAŞATALIM... BİZLER AİLE BABALIĞIMIZI HAKKANİYETLE YAPALIM... ÇOCUKLARIMIZI, KADINLARIMIZI, ERKEKLERİMİZİ VE AİLE KURUMUMUZU KORUYALIM..”

Türkiye’de Boşanmış Babalar Platformu gibi erkeklikçi yaklaşımın örnekleri olduğu gibi, sınıflandırmada (pro)feminist yaklaşıma tekabül eden nitelikteki erkek grupları da mevcuttur. Biz Erkek Değiliz İnisiyatifi¹⁰, kendilerini ataerkiye karşı olarak tanımlayan ve ataerkil düzenin dayattığı toplumsal cinsiyet normlarının karşısına eleştirel bir biçimde çıkan erkeklerden oluşan bir inisiyatiftir. Söz konusu inisiyatifin internet sitesindeki kendisi hakkında yer alan açıklama ise şu şekildedir:

“Toplumda hakim olan erkeklik biçimlerine, cinsiyetçiliğe, dayatılmış cins kimliklerine ve homofobiye karşı olan anti-otoriter bir erkek inisiyatifidir. İtalyan sanatçı Pippa Bacca’nın tecavüz edilerek öldürülmesine karşı ortaya çıkan tepkilerin ardından kendi tavrını ortaya koymak isteyen bazı anarşist/anti-otoriter

⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.facebook.com/Bo%C5%9Fanm%C4%B1%C5%9F-Babalar-Platformu-477033109013502/>, 02.12.2019, (Çevrimiçi).

¹⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. <http://bizerkekdegilizinisiyatifi.blogspot.com/>, 02.12.2019, (Çevrimiçi).

erkeklerin çağrısıyla, 19 Nisan 2008 Cumartesi akşamı Galatasaray lisesi önünde başlayıp Taksim meydanına kadar bir yürüyüş gerçekleştirilmiştir. Eylem 50'nin üzerinde anarşist, anti-otoriter, sol ve muhalif erkeklerin katılımı ve bir o kadar anarşist ve feminist kadının desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Bu eylemin ardından toplumsal cinsiyet ve erkeklik konularında hem sokağa yönelik eylemler hem de daha yaygın çalışmalar yürütmek üzere bu eylemin örgütlenmesinde yer alan bazı anti-otoriter erkekler "Biz Erkek Değiliz İnisiyatifi" oluşturmuşlardır."

Türkiye’de 90’lardan günümüze kadar gelen süreçte erkeklik çalışmaları akademik anlamda çeşitlenirken, bu aynı zamanda erkeklerin erkekliklerini eleştirel anlamda değerlendirmesine olanak sağlamıştır. Hegemonik erkeklik, erkeklerin erkeklik üzerine konuşmaları ve düşünceleri ile daha eleştirilebilir olacaktır.

1.2. Futbol ve Taraftarlık Kültürü

Futbol; günümüzde sadece bir oyun olmanın ötesinde, sosyal bilimlerin pek çok disiplini de ele alınabilecek bir olgudur. Tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, siyasal, sosyal, ekonomik, tıbbi, psikolojik pek çok yapı ile iç içe geçtiği söylenebilir. Spor dalları içerisinde en popüler dal olan futbol, neredeyse “spor” ile özdeşleşecek kadar toplum nezdinde kabul görmüştür. Kitlelerin üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, futbolun iktidar ilişkileri çerçevesinde toplum üzerindeki mikro ve makro etkilerinin “bir oyundan öte” olma haline tekabül ettiğini belirtmek gerekir.

Oyun olarak futbol; M.Ö. 3000 başlarında Çin’de oynanmaya başlanmış olup, günümüz futboluna benzeyen *ts’u kü* adında bir top oyunu olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar günümüz anlamında oyun dense de futbolun iki türlü işlevi vardı; birincisi dini/mitsel işlevlerin yerine getirilmesine katkısı, diğer işlevi ise askeri becerilerin diri tutulması işlevinin görülmesidir (Stemmler, 2000: 11-13). 12. yüzyılla birlikte Avrupa futbolunun prototip hali, İngiltere ve Fransa’da ortaya çıkmıştır. Fransa’da *la soule* adıyla oynanan oyunda kuralsızlık ve şiddet hâkim olup, eller ve ayaklarla birlikte oynandığı belirtilir (Stemmler, a.g.e, 25-26).

Ortaçağ İngiltere’sinde de futbol Fransa’dakine benzer şekilde oynanıyordu. Sakatlıklar, yaralanmalar ve hatta ölümlere neden olan oyunun kaotik yapısı Kral II. Edward’ın 13 Nisan 1213 tarihli fermanıyla yasaklanmasına neden olur (Arıpınar, 1992: 9). Ölüm ve yaralanmaların dışında, tebaanın –asayiş anlamında- olası

taşkınlıklarından çekinilmesi ve okçuluk gibi –savaş anlamında- savunmaya hizmet eden sporlar yerine futbol gibi sporlarla ilgilenilmesi de bu yasakların arka planını oluşturmaktadır. Futbol; oyun anlamında henüz kurumsal bir çerçeveye dahi oturmamışken, toplumsal anlamda farklı veçheleriyle iktidar ilişkileri çerçevesinde açıklanan bir konumda olduğu, getirilen yasaklar ekseninde belirtilebilir (Stemmler, 2000: 30-31).

16. yüzyıl İtalya’sında gelişen ve *calcio* adıyla bilinen futbol; Fransa ve İngiltere’de oynan oyunun aksine katılımcıların belirli sayıda olduğu, daha çok soyluların oynadığı ve kuralların belirgin olduğu bir oyun görünümündedir (Stemmler, a.g.e, 48). İngiltere’de futbol, İtalya’ya göre toplumun daha geniş tabakalarında oynanmıştır. Oyunun toplumsal tabakadaki bu yaygın hali, futbolun modern anlamda gelişmesine katkıda bulunmuş ve bir anlamda bundan dolayı “futbolun beşiği” İngiltere olmuştur.

18. yüzyılda çitleme hareketi sebebiyle futbol oynayacak boş arazi bulamayan insanlar, bundan doğan hoşnutsuzluklarını çitleri yakıp, protesto ederek göstermişlerdir. Bu durum, futbolu soyluların rahatsız olduğu bir konuma getirmiştir. Ayrıca sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni çalışma rejimi, 18. yüzyıl İngiltere’sinde insanların top oynamaya vakitlerinin olmasını da engellemiştir. Kısacası bu dönemde futbol için yaşanan zaman ve mekân darlığı, oyunun gelişim anlamında gerilemesine ve kamusal olarak oynanan bu oyunun özel okullarda yer bulmasına sebep olmuştur (Stemmler, a.g.e, 75-77).

İngiltere’de futbol, *Public school* denilen özel okullarda soylu öğrenciler arasında benimsenerek yaygınlaştı. 19. yüzyılın başlarında bu okullarda eğitim gören soylu ailelerin çocukları, daha alt tabakalardan gelen öğretmenlerinin yetki boşluklarından faydalanarak kıdemsiz/yeni öğrenciler üzerindeki egemenliklerini pekiştirmede futbolu kullandılar. Oyunun henüz kural getirilmemiş kaotik yapısı hem kıdemli öğrencilere eğlence imkânı sunuyor, hem de söz konusu yapıdan kaynaklı şiddet ile kıdemsiz öğrenciler üzerindeki iktidar sağlanıyordu. Öğrenciler arasındaki çekişme ve soylu öğrencilerin öğretmenleriyle yaşadıkları gerilimler sonrasında kolejlerdeki durumu düzeltmek için reformlar planlanır. Rugby College yöneticisi

Thomas Arnold reform planını uygulayarak hem öğrencilere hem de futbola belirli kurallar çerçevesinde disiplin getirir. Böylece öğrenciler arasında disiplin ve takım ruhu sağlanarak, ezilen öğrencilerin futbola olan bakış açısı da değişmiş olur (Stemmler, a.g.e, 81; Wahl, 2005: 16-17).

1848 yılında futbola dair kurallar düzenlenerek tüm İngiltere’de aynı standartlarda futbol oynanmasını sağlayan *Cambridge Kuralları* ortaya çıktı (Arıpınar, 1992: 9). Söz konusu kurallarda oyunu el ile oynamanın değil, ayak ile oynamanın temelleri atılmış ve aynı kökenden gelişen ragbi (rugby) ile arasındaki ayrım netleşmiştir. Bu tarihten sonra kurumsallaşma hız kazanır; kulüpler ortaya çıkmaya başlar, federasyon kurulur, organizasyonlar başlar, profesyonelleşme artar ve bütün bunların etkisiyle oyuncu, kulüp ve taraftar ekseninde kitleselleşme gözle görülür hale gelir. 19. yüzyılın sonlarında ilk kupa finalini iki bin kişi izlerken; 1888 yılında on yedi bin, 1901 yılında yüz on bin kişinin izlemiş olması, futbolun toplumda bulmuş olduğu hızlı karşılığın göstergesidir. Bu durum futbol maçlarını izlemeye gelecek taraftarlar için stadyum inşa edilmesini gerekli kılmıştır (Wahl, 2005: 27). Nitekim bu hızlı karşılığın bir de ekonomik yansıması söz konusudur, o da bilet satışlarıdır. İngiltere Futbol Federasyonu’nun kurulduğu 1863 yılında kasasında beş sterlin mevcut olup, bu rakam 1904 yılına geldiğinde on yedi bin sterline ulaşmıştır (Stemmler, 2000: 100). 1905 yılında İngiltere Futbol Federasyonu’na kayıtlı on bin kulüp, 1910 yılında ise üç yüz bin lisanslı amatör sporcu vardır (Wahl, 2005: 26). Gelişmeye başlayan futbol ekonomisinin önemli yapıtaşlarından olan kulüplerin yönetimleri de zaman ilerledikçe ekonomik ve toplumsal değişimden nasibini almıştır. 1920’lere kadar futbolu öğreten ve futbolcuları eğitenlerin kulüp içerisinde sözü geçerken, 1930’lar itibariyle futbolun kitleselleşmesi ve ekonomik anlamda geniş bir alana tekabül etmeye başlaması ile iş insanlarının futbolda sözü geçmeye başlar (Wahl, a.g.e, 80)

Futbol, 20. yüzyılın başına gelindiğinde İngiltere’nin hemen hemen bütün toplumsal tabakalarına hitap eden bir spor dalı olmuştur. Bu durum, üzerinde güneş batmayan imparatorluğun dünyanın pek çok yerinde bulunan askeriyle, işçisiyle, tüccarıyla, öğrencisiyle birlikte futbolu gittiği yere götürmesine de sebebiyet vermiştir. Kıta Avrupa’sına İsviçre’de okuyan İngiliz öğrenciler aracılığıyla giriş yapan futbol, Portekiz’de şarap ve telgraf işçileri, İspanya ve Arjantin’de koloniler, Hindistan’da

askerler, Osmanlı İmparatorluğu'nda tüccarları aracılığıyla giriş yapmıştır (Arıpınar, 1992: 10; Wahl, a.g.e, 30). İngiltere'den dünyaya hızla ve çeşitli şekillerde yayılan futbolun; küresel çapta kurallarını regüle edici konumunda olan Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği (FIFA), 1904 yılında kurulur ve ilk dünya kupası 1930 yılında gerçekleştirilir (Wahl, a.g.e, 59-60).

İngiltere'de futbol, sanayi devrimi sonrasında yeni bir kimlik kazanan ve endüstri toplumunu oluşturan insanları bir araya getirerek taraftar diye adlandırabileceğimiz yeni cemaatlerin oluşmasına sebebiyet verir (Wahl, a.g.e, 50). Taraftar, seyirci olmasının ötesinde kendisini oyunun asli unsuru olarak gören ve ilgi duyduğu takım ile arasında kurduğu karşılıksız sevgi bağı üzerinden oluşan bir aidiyet biçimi olarak adlandırılabilir (Aktükün, 2010: 22). Maçın herhangi bir takım tarafından kazanılması ve kazanan takımın sağladığı başarının getirdiği gurur, takıma duyulan aidiyet bağı üzerinden taraftar kitlesine aktarılır (Huizinga, 1995: 72). Taraftar kitlesinin varlığı tek başına mümkün olamaz. Bir diğer taraftar grubunun varlığı, o taraftar grubunun anlam kazanabilmesi açısından gereklidir (Canetti, 2012: 23). Bu sebeple karşı taraf üzerinden kendi grubunun dinamiklerini inşa etme hali de taraftarlığın tanımları arasında yerini alabilir.

Futbolun yaygınlaşması, kent ve kasabalardaki rakip grupların arasındaki rekabetçi duyguların hareketlenmesine etki etmiştir (Wahl, 2005: 89). Söz konusu rekabetçi duygular taraftar gruplarındaki aidiyet bağlarına farklı şekilde eklenmiş veya bu rekabetçi duygular aidiyet bağları çerçevesinde taraftar gruplarının oluşumuna hız vermiştir. Aynı kentin büyük takımları arasında oynanan ve derbi olarak adlandırılan futbol maçları, iki takım taraftarlarının rekabeti etkisiyle, Milan-İnter karşılaşmalarında olduğu gibi tutkulu geçmektedir. Diğer taraftan farklı sosyal ve kültürel aidiyetlere sahip topluluklardan çıkan rekabetçi duygular ekseninde oluşan taraftar gruplarının etkisiyle derbi karşılaşmaları Glasgow Rangers-Celtic¹¹ örneğinde olduğu gibi tutkulu geçebilir. Taraftar aidiyetlerinin temelindeki bu tarz milliyetçi temelli olmayan ayrımcılık kökenli tutumlar, ulusal takımların oluşması ve hem kulüp

¹¹ Glasgow Rangers ve Celtic arasındaki farklı sosyal ve kültürel aidiyet ayrımları, Glasgow Rangers'ın Protestanları, Celtic'in Katolikleri temsil etmesiyle açıklanabilir (Wahl, 2005).

hem ulusal bazda uluslararası maçların organize edilmesiyle birlikte milliyetçilikle eklemlenerek, ulusal bir mücadele görünümü kazanırlar (Wahl, a.g.e: 89-90).

1888-1901 yılları arası İngiltere’de kupa finalini izleyenlerin sayısı neredeyse 10 kat artınca, günümüzde taraftarların ve kulüplerin mabedi olarak anılan stadyumların yapımı hız kazanır. Stadyumlar kitlelerin coşkularını açığa çıkarmaları ve tuttıkları takımlara aidiyet duygularının pekiştirilmesi açısından da önem taşımaktadır. Özellikle heyecanı doğrudan yaşayan stadyumdaki kitleler, ortaya konulan oyuna odaklanma anları ile birlikte enerjilerini topluca açığa çıkarmakta ve bu durum bir bütün olarak kitlesel eylemliliklerde bulunmalarını sağlamaktadır (Canetti, 2012 :19). Taraftarların aidiyet bağları, stadyumlardaki coşkulu ortamların hem sebebi hem de sonucu olarak adlandırılabilir. Böylelikle toplu performansların en belirginini, futbol karşılaşmalarının oynandığı stadyumlarda söz konusu olmaktadır. Bu performanslarda kullanılan dil, gösterilen çeşitli imajlar, yapılan hareketler; taraftar kitlesinin ideolojik temelini, iktidar ilişkilerinde aldığı konumu, yereldeki güncel siyasete dair aldığı pozisyonu açıklayabilmek açısından değer taşır.

Medya; futbol maçlarında yaşanan olayları taraftar performanslarından tutun, karşılaşmaların toplumsal ve siyasi önemine değin geniş bir yelpazede milyonlarca insana sunarak, futbola dair oluşan algının şekillenmesinde katkıda bulunur. Bu durum; Eylül 2008’de Ermenistan-Türkiye arasında oynanan karşılaşmada, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin başlamasında bir futbol maçının ne kadar önemli olduğunun vurgulanması şeklinde olabilir. Bir diğer örnek ise 1990 yılında Hırvat Dinamo Zagreb ile Sırp Crvena Zvezda Belgrad arasında gerçekleşen maçta taraftarlardan birini döven Sırp polisin Hırvat futbolcu Boban tarafından sert bir şekilde tekmelenmesi sonucu, Boban’ın ayrıcalıklı Sırlara karşı mücadele veren Hırvatların sembolü haline gelmesi şeklinde örneklendirilebilir (Weiss, 2010). Bu gibi örnekler, milyonlarca insana sunulan futbol maçlarının sadece bir oyundan ibaret olmadığını vurgular.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE FUTBOL, ERKEKLİK, MEDYA VE TARİHSEL ARKA PLAN

Bu bölümde, birinci bölümdeki teorik ve kavramsal çerçevenin sunduğu yaklaşımlar ekseninde futbol ve erkeklik arasındaki ilişki ele alınarak, medyanın bu alanı kestiği noktalara odaklanılacaktır. Bu bölümü ve tezi oluşturan ana düşüncenin temellerini ele alırken; R.W. Connell (1998[1987])’in geliştirdiği hegemonik erkeklik teorisi ve ona karşı eleştiri niteliği taşıyan Judith Butler (2016[1990])’ın cinsiyetlendirilmiş beden ve performans ile oluşan toplumsal cinsiyet teorisinin, futbol ve erkeklik ilişkisi ekseninde irdelenmesi yapılacaktır. Medyanın bu alanı kesen konumu ise cemaat oluşturma ve erkekliklerin yeniden üretimi ekseninde ortaya konmaya çalışılacaktır.

İkinci olarak, Türkiye’de son derece tutkuyla takip edilmekte ve geniş kitlelere hitap etmekte olan futbolun, erkeklik inşasındaki konumunu ortaya koyabilmek için kendi içerisindeki dinamiklerin tarihsel süreç içerisinde geçerken, hangi toplumsal ve siyasal olaylardan etkilendiğini ele almak gerekir. Tezin ana konusu çerçevesinde; Türkiye’nin içerisinde geçtiği tarihsel süreç 1980’den günümüze kadar gelecek şekilde aktarılacaktır. Dolayısıyla Türkiye’deki futbolun, tarihsel arka planında ne gibi toplumsal, siyasal olaylardan etkilendiği ele alınarak erkeklik inşasındaki konumunun izi sürülmeye çalışılacaktır.

2.1. Türkiye’de Futbol, Erkeklik ve Medya

Futbol dünyada olduğu gibi Türkiye’de de son derece tutkuyla takip edilmekte ve geniş kitlelere hitap etmektedir. Futbolun kendi içerisindeki aidiyet dinamikleri ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla topluma aktarılış biçimi erkeklik inşa sürecindeki pek çok bileşenden sadece birini oluşturmaktadır. Tezin ana konusu çerçevesinde bu alt bölüm, üç ayrı ana temada ele alınacaktır. Bunların ilkinde Türkiye’de futbolun

gelişiminin tarihsel süreci, ikincisinde futbol ve erkeklik ilişkisi işlenecektir. Son olarak medyanın erkeklik inşasındaki konumunun irdelenmesi ile bu alt bölüm tamamlanacaktır.

2.1.1. Türkiye’de Futbol

Futbol bir spor dalı olarak modern anlamda 19. yüzyılda ortaya çıkmış, 20. yüzyıla gelindiğinde ise bütün dünyaya yayılmıştır. Bu süre zarfında I. ve II. Dünya Savaşları yaşanmış, bu savaşlarla bağlantılı olarak bazı ülkelerde –ki bunlar genellikle Avrupa ülkeleridir- spora dair farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Devlet yöneticileri sporu oyun olmanın ötesinde, toplumsal bir işlev kazanabileceğine dair çeşitli uygulamalar ortaya koyarak, I. Dünya Savaşı sürecinde askerlik öncesi hazırlık faaliyetlerinin bir parçası olarak gördüler (Bora, 2013: 490). Her an olası bir savaşa ordu yetiştirebilme ve ordunun sürekli hazır tutulma isteği, spor faaliyetlerinin II. Dünya Savaşı öncesinde de ülkelerin yönetici elitleri tarafından desteklenmesinin mantığını kavramamızı sağlar (Kuper, 2004: 44).

Türkiye’de söz konusu durum Avrupa ile benzerdir ve spor alanı iki büyük savaşın yaşandığı dönemde militarize edilmiş durumdadır. “Yararlı” sporlar aracılığıyla gençlerden, her türlü zorluğa karşı göğüs gerebilecek güçlü, çevik ve disiplinli bir yapıya kavuşması beklenirken, sağlıklı nesillerin varlığı da böylelikle sağlanmış olacaktır. “Yararlı” sporlar olarak adlandırılanlar ise havacılık, dağcılık, yüzme ve atıcılıktır (Akın, 2005: 67). Türkiye’de futbol ilk etapta “yararlı” kategorisinin içerisinde yer almamıştır. O dönemlerde futbol, Nazi Almanyası gibi baskıcı rejimlerde kuşkuyla karşılanmaktadır. Kuşkunun sebebi, siyasal iktidarın kuruluşundan önce mevcut olan futbol kulüplerinin varlığı ve ortak aidiyet çerçevesinde kenetlenen kulüp taraftarlarının sayıca kaos yaratabilecek düzeyde olması durumudur (Kuper, 2004: 211). Bu iki sebepten dolayı futbol ülkenin yönetici elitleri için, toplumda olası bir huzursuzluk ihtimalinin sembolüydü. Türkiye’de erken cumhuriyet döneminde futbol “yararlı” olmayan sporlar kategorisindedir. Sebebi ise Almanya örneğine benzer nitelikte olup; -taraftarlık anlamında- aidiyet bağları ve rekabetçi içeriğinden dolayı toplumda oluşturulmak istenen bütünlüklü yapıyı bozma

ihtimaliydi (Bora, 2013: 494). Nitekim Türkiye'nin kurucu elitlerinin I. Dünya Savaşı sürecinde ittifak içerisinde olduğu Almanya'dan spor politikalarını almaları, II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın söz konusu alanda Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici elitleri üzerindeki düşünsel etkisinin, spor politikaları alanındaki iz düşümünü anlamlandırmamızı sağlayabilir (Akın, 2005: 59). Yine de buna rağmen her iki ülkede de futbol kulüpleri varlıklarını sürdürerek futbol müsabakalarının oynandığı ortamlar bulabilmiştir (Gökaçtı, 2008; Stemmler, 2000).

Her ne kadar futbol “makbul” olmayan spor dalı olarak Avrupa'nın faşist totaliter rejimlerinde fazla sempatiyle karşılanmasa da propaganda amacıyla II. Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalan ülkeler, dostluk maçları vesilesiyle ziyaret edilebiliyordu. Mehmet Ali Gökaçtı'ya (Gökaçtı, 2008: 170-171) göre; İngiliz Wanderers takımının Türkiye'de dostluk maçı çerçevesinde ziyaretini, Hitler Almanya'sının propaganda takımı Admira izlemiş ve iki ülkenin takımları çeşitli Türk kulüpleriyle karşı karşıya gelmiştir. Dolayısıyla futbolun farklı ülkelerde ve farklı rejimlerde uluslararası politika alanında işlev gördüğünü de ayrıca belirtebiliriz.

II. Dünya Savaşı'nın bitişi ile dünyada olduğu gibi Türkiye'de de spor politikalarına yönelik askeri formasyon ortadan kalkmış, böylelikle spor boş zaman etkinliği olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla spor dallarında “yararlı” “yararsız” ayrımı zayıflayarak futbola dair algı olumlu hale gelmiştir (Akın, 2005: 77-78). Türk sporunda profesyonellik; bazı kulüplerin diğer kulüp oyuncularına gizli şekilde para karşılığı transfer tekliflerinde bulunması -gizli profesyonellik- durumunun önüne geçilebilmesi için ilk olarak futbolda ortaya çıkmıştır (Arıpınar, 1992: 85). Spor dallarından ilk olarak futbolun profesyonelleşmesi ile askeri formasyonun sporu yönetmesi amacıyla kurulmuş olan gençlik kulüplerinin futbol kulüplerine evrilmesi, 1960'lı yıllardan itibaren futbolun bütün ülke çapında yayılmasını sağlamıştır (Akın, 2005: 80-81). Futbolun, Türkiye'nin tamamına yayılmasında; 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin serbest piyasa ekonomisini izlemesi ve bu çerçevede alınan kredilerin tarımda makineleşme, yol yapımı, sanayi yatırımı için kullanılması ile kent nüfusunun artarak gelişmesinin katkısı vardır (Zürcher, 2013: 327-328). Kurthan Fişek'e (Fişek, 1985: 69) göre “...kentlerin önce kendi içlerinde, daha sonra komşularıyla, en sonra da ulusal ekonomiyle

bütünleşmesi...” sağlanarak, Anadolu ile İstanbul sermayesinin ekonomik çıkar mücadelesinin bir uzantısı olan spor –futbol- kulüpçülüğü gelişmiştir. Dolayısıyla Anadolu kulüpleri, İstanbul kulüpleri ile rekabet edebilecek düzeye gelmiştir denilebilir.

Türkiye’de 1950 yılından itibaren spora dair alınan önemli kararların futbol ile ilgili olması¹², dünya futbolunda Olimpiyat (1952) ve Dünya Kupası (1954) turnuvalarından özellikle Dünya Kupası finallerine, Türkiye’nin İspanya’yı eleyerek ilk kez katılması, Kurthan Fişek’e (Fişek, a.g.e: 144-145) göre “...sporun tekrar futbolla, futbolun profesyonel futbolla özdeşleşmesini...” sağlamıştır. Anadolu sermayesinin gelişimi ve Futbol Federasyonu’nun kurduğu İkinci Lig, futbolun hem tabana yayılması hem de Anadolu sermayesinin kendisini ulusal çapta gösterebilmesinin bir fırsatını yaratmıştır. Söz konusu durum sadece tepeden inme bir kararlar gerçekleşen sürecin bir sonucu olarak görülmemeli; Anadolu’daki kentlerin ve burjuvazinin gelişimi de futbolun toplumdaki yaygınlığıyla birlikte ele alınmalıdır (Gökaçtı, 2008: 224-225). Nitekim 1970’lere doğru Milli Lig’de Anadolu Kulüpleri’nin sayısı artmış, ülke sathında yaygınlaşan futbol, yönetici elitlerin de desteklediği bir konuma ulaşarak Devlet Planlama Teşkilatı’nın gündemindeki politikalar ve verilerle birlikte artarak devam etmiştir (Akın, 2005: 81). Futbolun yayılmasında kitle iletişim araçlarının gelişmesi de katkı sağlamıştır. Türkiye’de ilk kez 1930’da radyodan futbol karşılaşmaları naklen yayınlanmaya başlanmış, bu 1950’lerde yaygınlaşmış ve 1970’lerle birlikte televizyondan naklen yayın dönemi başlamıştır (Arıpınar, 1992: 205-206).

1980 yılına geldiğimizde Türkiye’de yaşanan askeri darbe, toplumda olduğu kadar futbolun da ideolojik işlevinde farklılaşmalara yol açmıştır. I. ve II. Dünya Savaşı döneminde spor politikaları askeri anlamda dinç ve sağlıklı beden üretimi işlevini üstlenmiş, savaş sonrası dönemde boş vakit etkinliği olarak algılanan spor futbol ile eş anlamlı hale gelmiştir. Darbe yönetimi ile birlikte futbol, kitlelerin politikadan uzak tutularak hoş ve bir arada vakit geçirmesini sağlayacak toplumsal huzurun bir aracı olarak görülmüştür (Talimciler, 2005: 170). Mehmet Ali Gökaçtı’ya

¹² 24 Eylül 1954’de “Futbol Profesyonel Talimnamesi” yürürlüğe girmiş, 1959 yılında bugünkü Süper Lig’in ilk hali olan “Milli Lig” organize edilmiştir (Arıpınar, 1992: 99)

(Gökaçtı, 2008: 275) göre; “...birkaç kişinin bir araya gelmesinin bile sakıncalı olduğu o günlerde, Ankaragücü ile Boluspor arasında oynanan kupa finali için binlerce insanın kilometrelerce uzunlukta araç konvoyları oluşturarak Ankara’dan Bolu’ya gitmesine ses çıkarılmamış, hatta bu girişim desteklenmişti”.

ANAP’ın darbe yönetiminden sonra 1983 yılında iktidara gelmesi ile Turgut Özal futbolun içerisinde yer aldığı görüntüsünü, yurtdışına Türk takımlarını desteklemeye giderek ortaya koymuştur (Talimciler, 2005a: 149). Futbol ve siyaset ilişkisini kurumsal anlamda genişletici bu hamleler, Turgut Özal’ın çeşitli organizasyon kupalarını bizzat takdim etmesiyle pekişmiştir (Talimciler, 2005b: 171). 90’larla birlikte liberal ekonomi politikaları ile hızla dışa açılan Türkiye bir yandan siyasi iç karışıklıklar ve Güneydoğu ile Doğu Anadolu Bölgelerinde giderek şiddetlenen çatışma ortamı ile karşı karşıyaydı. Bu dönemde gelişen ve yayılan kitle iletişim araçlarının vasıtasıyla futbol tüketilebilir bir popüler kültür ürünü olmuştur. Çoğalan özel televizyonlar ve spor gazeteleri kullandıkları milliyetçi, militarist ve cinsiyetçi dil ile dönemin siyasi konjonktüründe yükselen milliyetçi duyguları, özellikle uluslararası maçlarda ajite ederek toplumun uyarılmasına sebep olmuştur (Gökaçtı, 2008: 292-294).

1990 ve sonrasında Türkiye futbolunun başarıları hem kulüp, hem milli takım bazında artmıştır. Galatasaray’ın Şampiyon Kulüpler Kupası, Şampiyonlar Ligi, UEFA Kupası turnuvalarındaki başarıları, Türkiye Erkek Milli Futbol Takımı’nın Avrupa –Erkekler- Futbol Şampiyonası finallerine katılması, Türkiye futbolundaki ilerlemeyi ortaya koyan somut gelişmelerdir. Keza 2000 yılı itibariyle bu gelişim, farklı turnuvalarda tur atlama, elde edilen dereceler veya kupa kazanımlarıyla gözle görünür hale gelmiştir. UEFA Kupası’nı ilk defa bir Türk takımı olan Galatasaray’ın kazanması, 2000 yılında gerçekleştirilen Avrupa –Erkekler- Futbol Şampiyonasında ilk defa Erkek Milli Futbol Takımının bir üst tura çıkması, 2002 -Erkekler- Dünya Kupası ve 2008 Avrupa –Erkekler- Futbol Şampiyonası turnuvalarında Erkek Milli Takımın üçüncülüğü Türkiye’de futbol başarılarının ilkleridir (Arıpınar, 1992; Aydın & Atabeyoğlu, t.y.).

Ülkede Anavatan Partisi'nin siyasi iktidarı ile başlayan liberal ekonomi politikaları ve başarıların kulüp ve milli takım bazında arttığı 90'lı yıllarla birlikte futbola dair yatırımlar da artmış, özel yayın kuruluşlarının futbol maçlarına yatırımları ile maç yayınları paralı hale gelmiş, sponsorluklar ile reklam faaliyetlerinde sporcular ve teknik direktörler televizyonda yer almaya başlamış, futbol takımlarının giderek çeşitlenen ürünleri kulüplere gelir kapısı yaratmış, artan başarılar ile maç aralarına alınan reklam değerleri yükselmiştir (Klose, 2014: 378-379; Talimciler, 2005b: 76-77). Yeni stadyumların inşasında kafe, restaurant, mağaza, otopark gibi çok işlevli kompleks içeriklerin barınması da yine bu dönemin futbol-endüstri birlikteliğinin bir ürünüdür denebilir (Talimciler, 2008: 110).

2.1.2. Futbol ve Erkeklik

Popüler bir spor dalı olarak futbolun gelişimine genel olarak baktığımızda; askeri beden politikalarının ulus devlet kuruluş süreçlerindeki yeri, kitlelerin aidiyetlerini ortaya koymalarındaki etkisi, depolitizasyon aracı olarak toplumun yönlendirilmesi, ekonomik ilişkiler bağlamında tüketim kalıplarının bir parçası olarak endüstriyel konumu karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla içerisinde pek çok eyleyicinin olduğu; devlet, ataerki gibi tahakküm ilişkilerinin konumlarını barındıran; söz konusu konumların tarihsel anlamda tahakküm, itaat, ittifak gibi güç mücadelelerine sahne olan bir sosyal alan söz konusudur (Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loic, 2014: 81). Futbolu sosyal alan olarak ele aldığımızda, bir spor dalı olmasının ötesine geçerek, içerisinde barındırdığı iktidar ilişkilerini irdeleyebilme imkânı doğacaktır. Futbolun erkeklik ile olan ilişkisini bu çerçevede ele alarak; bu alandaki cinsiyet eşitsizliklerini ve bundan kaynaklanan güç ilişkilerine dair mücadelelerin hegemonik niteliği anlaşılabilir.

Futbol, başka spor dallarının nitelendirilmesinde karşımıza çıkabileceği gibi, günümüzde halen “erkek oyunu” olarak adlandırılmaktadır. Bu eril yargı ışığında sporun ve özellikle futbolun “erkek işi” olduğu söz konusu mudur? Bu soru sorulmaz ise; araştırma, düşünce ve yazının akışında –içimize işlemiş olan- spor veya futbola dair kullanılan dilin “cinsiyetsiz” bir aktarımı ve bundan dolayı var olan iktidar

ilişkilerinin pekişmesine karşı bir eleştiri ve özeleştiri söz konusu olamaz. David Rowe'a (Rowe, 1996: 220) göre spor, "...açık seçik bir kültürel iktidar hiyerarşisi sunacak şekilde erkekliğin kadınlığa *karşı* inşa edildiği belli başlı araçlardan biri olmuştur". Söz konusu inşa aynı zamanda kadının spora erişim kaynaklarının her yönde kısıtlanarak; erkeklerin kaslı, atletik, rekabetçi ve agresif yapılarına yapılan vurgu ile erkek lehine pekiştirilir (Rowe, a.g.e, 220-221). Jennifer Hargreaves (Hargreaves, 1990), spordaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ele alırken, erkeğin spor alanındaki baskınlığını, Gramsci'den aldığı hegemonya kavramı ile tarifler ve bu sayede erkek hegemonyasının spor alanında total bir biçimde olamayacağını belirtir. Ayrıca, erkek hegemonyası tarafından tabi kılınan kadın ve -diğer- erkek grupların işbirliğinin toplumsal cinsiyet ilişkilerinin değişen ve dönüşen yapısına kaynaklık edeceğini belirterek, kadınların spor alanındaki gelişiminin mümkün olduğunu vurgular (Hargreaves, a.g.e).

Tıpkı futbolun içerisinde geçtiği tarihsel süreçte olduğu gibi, spor genel anlamda Britanya'da soylu ailelerin erkek çocuklarının gittiği okullarda gelişmiştir. Dolayısıyla ilk etapta bu okullardaki hiyerarşik yapı ile erkek egemen düzenin içerisinde geçmiş denilebilir (Parker, 2000: 126-127). Sanayi Devrimi'nin ardından, üretim tarzlarındaki geleneksel yapı yerini kapitalist üretim şekline bıraktı ve yeni yapıda ev ile iş yeri ayrıştı. Kadının yeri; kamusal alandan, eskiden üretim alanı olan eve doğru kaydı; fakat eskiden üretim alanı olan ev artık kadınla özdeşleşen özel alanın, yani ev işlerinin, çocuk bakımının merkezi konumundaydı (Çakır, 2010: 463-464). Kadının kamusal alandan özel alana doğru itilmesi ile spor genel olarak; kadınların içerisinde yer almadığı, erkek işçilerin boş vakit eğlencesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Giulianotti, 1999: 155-156). 19. yüzyılın sonlarındaki bu gelişim süreci ile birlikte; erkek egemen imajların ön planda olduğu ve kadınların zayıf, kırılğan, pasif ve duygusal yapıları sebebiyle erkeklerden biyolojik olarak aşağı görüldükleri için, spor "erkek işi" olarak görülmüştür (Parker, 2000: 127). Keza bu süreç; ortaya yeni çıkmış olan ulus devletlerin içinden geçtiği iki büyük dünya savaşı döneminde erkek lehine pekişmiştir. Özellikle faşizmin etkisiyle devlet politikaları nezdinde spora dair oluşan "beden terbiyesi-ordu hazırlığı" eşleniği ile milliyetçi ve militarist

fikirlerin eklenmesi, sporda hegemonik erkeklığe dair daha geniş çözümlemelerin yapılabileceği forma bürünmüştür (McDonald, 2007: 60).

Genel olarak, spor ve alt dalı olan futbola dair erkeklikle ilişkili arka plan, İngiltere'deki erkek okulları, işçi sınıfı kültürü ve iki savaş arası dönemde devletlerin beden politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle İngiltere ve Almanya'da söz konusu olan bu durumun Türkiye ile olan bağı biraz daha farklılık göstermektedir (Aktükün, 2005: 5). 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'dan daha farklı iktisadi dinamikleri olan Osmanlı Devleti, bu farklılıkların Sanayi Devriminden kaynaklanan geri kalmışlık şeklinde olduğunun farkında olarak çeşitli iktisadi hamlelere girişmiş, özellikle Batı Avrupa ile arasındaki farkı kapatmayı hedeflemiştir (Pamuk, 2007: 198). Bu duruma yönelik çeşitli sanayileşme hamlelerinde bulunsada, gerçekleştirmiş olduğu atılımlar sadece ordu ve devlet ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte ve sınırlı olmuştur (Pamuk, a.g.e, 201-202). Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel, kültürel ve iktisadi arka planı Osmanlı Devletinden miras alındığı için; özellikle sanayi alanındaki bu geri kalmışlık, Türkiye'de Batılı anlamda bir işçi sınıfı ve kültürü varlığını pek olanaklı kılmamaktadır. İlker Aktükün (Aktükün, 2005: 7) futbolun doğup büyüdüğü topraklar olan Britanya'daki arka planın aksine, "... modern futbolun Türkiye'de milliyetçi bir doğum lekesiyle hayata geldiğini söylemek abartı sayılmaz" diyerek erkeklikle futbolun bağlantı kuracağımız noktalardan birine işaret eder. Bu sebeple Türkiye'ye ithal gelen futbolun erkeklikle olan ilişkisi, milliyetçilik ve militarizmin izleri sürülerek irdelemek faydalı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İttihat ve Terakki kadrolarının Türkiye'de milli kimliğin inşasındaki etkisi ve futbolun kitlesel anlamda bu kadrolar tarafından önemsenmesi, futbolun milliyetçilik ve militarizm ile erken dönem bağlantısını ortaya koyar. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti paramiliter örgütlenmeleri aracılığıyla, ülkeye giriş yapan ve ağırlıklı Gayrimüslim tebaanın oynadığı futbolda kontrol kurma çabası içerisine girer (Aktükün, 2010: 16). İki savaş arası dönemde futbol, yönetici elitlerin gözünden düşse de, 1950'lerden sonraki yükselişi milli ligin kuruluşu ile vücut bulmuştur. Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan'a (Bora & Erdoğan, 2014) göre; "... evrensel olarak futbol ligi örgütlemek, milli istiklalini kazanmanın neredeyse bayrak çekmek ve para basmak kadar önemli bir

adımıdır". Milli Lig'in oluşumu bu çerçeveden bakıldığında; ulus devlet inşa sürecinin bir parçası olarak üniter yapının teyidi ve yabancı takımların bu ligde yer almayışı ile¹³ pekişen "milli" bir olgu olarak karşımıza çıkar (Bora & Erdoğan, a.g.e, 227).

Futbolun milliyetçilikle olan birlikteliğini, önemli bileşenlerinden biri olan taraftarlıkla birlikte ele almak, konunun tarihsel arka planına ek olarak toplumsal niteliğinin ortaya konulmasını sağlayacaktır. Bilindiği gibi futbol karşılaşmalarında iki takım ve bu iki takımın her birine kendi içerisinde aidiyet bağı kuran taraftar grupları yer alır. Taraftarlık "biz" ve "onlar" ayrımının aidiyet çerçevesinde kurulduğu bir olgudur (Bora, 2013: 496). Bu anlamda futbolun milliyetçilik ile eklemlendiği nokta ortaya çıkar. Umut Özkırmılı'ya (Özkırmılı, 2009: 285) göre; "Milliyetçilik söylemi dünyayı ikili kategorilere ayırır; 'biz' ve 'onlar', 'dostlar' ve 'düşmanlar' gibi. Başka bir deyişle kimlikler ve karşı kimlikler üretir. 'Bizi', 'ötekilere' göre tanımlar; kendinden bir türlü emin olamadığı için de bu ayrımı hep canlı tutar." Söz konusu ayrım Anderson'un (Anderson, 2004: 20) "Ulus hayal edilmiş siyasal bir topluluktur –kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir" tanımlaması tarafından da içerilmektedir. Örneğin, bir futbol takımının pek çok yere dağılmış ve birbirlerinin varlığından haberi olmayan taraftarları, yapılan karşılaşma için benzer veya aynı formaları giyer, aynı sembollere sempati duyar, aynı tezahüratları yapabilir. Böylelikle bir takımın taraftarı, hiç görmediği diğer takımın taraftarı ile arasındaki bağ, bu tip sembollerle "hayal edilmiş"lik çerçevesinde açıklanabilir. "Sınırlı" olması ise başka takımın taraftarlarının varlığına, yani "öteki" kimliğine tekabül eder (Anderson, a.g.e, 21).

Yerel anlamda futbol kulüplerine duyulan aidiyetin yarattığı "biz" ve "onlar" ayrımı, uluslararası rekabet devreye girince geçici olarak askıya alınır ve söz konusu ayrım yurttaşlık formuna bürünerek, "bizler" ve "onlar" tanımının içeriği ulusal sınırlar çerçevesinde tekrar doldurulur. Artık, yerelde birbirinden farklı aidiyet bağları ile ayrılmış olan taraftarlar, geçici bir süre de olsa futbol rekabeti içerisinde "yurttaş"

¹³ Türkiye'de futbolun ilk oynandığı yerlerden biri olan İzmir'de Rum, Ermeni ve İtalyan takımları mücadele ederken, İttihat ve Terakki kadroları 1912 yılında İzmir'deki ilk Türk spor kulübü olan Karşıyaka Mümares-i Bedeniye'yi kurmuştur. Akabinde 1910 yılında kurulan Progres kulübünün İttihat Terakki kadroları tarafından ele geçirilmesi sonrasında ismi Altınordu olarak değiştirilmiştir. Türkiye'de futbolun milliyetçi kökleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Aktükün, 2005, 2010)

olarak futbol coşkusuna katılır (Rowe, 1996 : 225). Dolayısıyla futbolun içerisinde milliyetçilik, görece hem mikro –bölgesel taraftarlık- hem makro –ulusal taraftarlık- düzeyde yer alır denilebilir. Dünyadaki çatı spor örgütlerine entegre olan Türkiye, UEFA ve FIFA organizasyonlarının çoğunda hem kulüp, hem ulusal bazda yer almaktadır. Özellikle bu çatı örgütlerin düzenlediği organizasyonlara katılımı; milli duyguların kabarması, elde edilecek başarının tabiri caizse “beka meselesi” haline gelmesi; hem medyada, hem taraftarlık ortamında, hem de toplumun genelinde söz konusu olmaktadır (Bora & Erdoğan, 2014: 232). Bu “beka meselesi” hali, Umut Özkırımlı’nın milliyetçiliğin temel özellikleri olarak vurguladığı maddelerden (Özkırımlı, 2009: 285); “...millet her şeyden önce gelir. Millet çıkar ve değerleri tüm çıkar ve değerlerden üstündür.” tanımı ile örtüşmektedir. Böylelikle milliyetçi “beka” söylemi, oyunu ölüm kalım niteliğindeki bir savaşa benzeterek, militarizmi hayata geçirir ve rakip takımın kalesi “abluka altına alınır”, “füze gibi şutlar” çekilir ve “zafer” elde edilerek, “milletçe” galibiyetin haklı gururu yaşanır¹⁴ (Koçak, 2010: 30). Tanıl Bora’ya (Bora, 2013: 495) göre; “...militarizmi seferber eden güç milliyetçiliktir.”. “Beka meselesi” söylemi ile kabartılan milliyetçilik, militarizmi işin içine katarak; erkeklik-milliyetçilik-militarizmin üçlü sacayağını futbol nezdinde tamamlanmış olur.

Ulus devlet inşa sürecinin önü ve arkası, tarihsel olarak savaşların yaşandığı ve yaşanan savaşlardan sonra ya ulus devletlerin yeni kurulduğu, ya da egemenliğini pekiştirdiği süreçlere tekabül eder. Söz konusu savaşlar –ki bunlar Napolyon Savaşları ile başlayıp I. ve II. Dünya Savaşları ile devam eder- hem milliyetçi dalgalar yarattı, hem de sporu militarist anlamda şekillendirdi (Aktükün, 2005: 4). Türkiye de bu durumdan azade bir konumda değildir. Ülkenin kuruluş döneminde söz konusu milliyetçi dalgalar, futbolun içerisinde yer alan “biz” “onlar” ayrımı ve “beka meselesi” ile eklemlenerek işgal kuvvetleriyle yapılan maçları, ulusal kurtuluş mücadelesinin bir parçası haline getirmiştir (Bora & Erdoğan, 2014: 225). Böylelikle yeni kurulan bir ulus devlette futbolun, savaş ile eş değer görülerek militarize edildiği

¹⁴ Futbol takip eden pek çok insanın aşına olduğu bu terimler, gazete taramalarındaki ifadelerden spontane olarak cümle oluşturulabilmek için kullanılmıştır. Kullanılan terimlerin olumlu bir cümleye dönüşmesi ve okuyucunun kulağını tırmalamayacağı düşüncesi ile yüzlerce sayfa içerisinde her biri ayrı ayrı konular içerisinde yapılmış olan bu eğretilmeler için referans gösterilmemektedir.

söylenir. Bu durum; ülkenin kuruluş zamanında sürekli ayakta tutulan milliyetçi duyguların, futbolla iç içe geçmesinin sağladığı işlevselliğin sonucu olarak ilerleyen yıllarda Türkiye'nin uluslararası ve iç politikadaki konjonktürel yapısıyla entegre bir şekilde süreklilik gösterecektir.

Milliyetçilik ile erkeklik, birbirleri ile kurucusu olduğu devlet üzerinden eklemlenerek kültürel ve ideolojik anlamda hegemonya sağlar (Nagel, 2000: 68). Bu hegemonyanın merkezinde modern erkeklik stereotipleri önem taşır. 18. yüzyılın ikinci yarısında Batılı ülkelerde oluşan erkek stereotipi, erkek bedeni üzerinden –ki burada erkek güzelliği kaslı, sağlıklı, dengeli, güçlü olmak gibi pek çok özellikle tasvir edilir, tasvirler Antik Yunan heykellerine dayanır ve bunlar Almanlar tarafından ön plana çıkarılır- tanımlanır (Mosse, 1998: 28-39). 20. yüzyılın başlarında artık erkek bedeni, milliyetçi söylemin bir parçası olarak ulusun düzeni ve ilerlemesi için gereken umutlarını simgelerken ve kadın için bunun aksi söz konusu olup, sadece namus ve masumiyet öğeleri ön plana çıkar (Mosse, a.g.e, 9). Ulusun umutlarını simgeleyen erkek bedeni sporla birlikte, daha önceki örneklerde belirtildiği gibi militarize edilerek ırksal ve ulusal ilerlemenin temelini oluşturmuştur (Connell, 1998: 125)

Bedene yüklenen anlamları niteleyen fiziksel mükemmelleştirmeler; bireyin toplum içerisinde kendi kişisel tarihinin, toplumsal pratikler eşliğinde deneyimlemesiyle süreç içerisinde dönüşerek gelişir (Connell, a.g.e, 123). Batılı ülkelerdeki erkeklik stereotipleri, sistemli bir şekilde rekabetçi spor dallarıyla ortaya konularak konumu sağlamlaştırılır. Bu çerçevede futbol gibi oyunların iyi oynanmasına neden olarak gösterilebilecek güçlü ve yetenekli –erkek- bedensel faaliyetler; bu faaliyetlerin yaratıcısı olarak oyuna katılan katılımcıdan sayıca daha fazla olan izleyicinin, hayranlık duyduğu ve kendisinden sonraki nesillere aktarabileceği erkeklik stereotiplerinin oluşumunu sağlar (Connell, a.g.e, 123; Messner, 1990: 213). Bu stereotipler sayesinde güçlü ve yetenekli bedensel faaliyetler; toplumsal pratikler olarak anlam kazanır ve Connell'e (Connell, 1998) göre bunlar; "... kişinin erkeklik derecesini değerlendirme aracıdır."

Milliyetçiliğin doğası gereği zaman zaman söz konusu stereotiplerle birlikte, bu stereotiplere uyumlu olan kültürel erkeklik temalarının tekrar tekrar vurgulanması

gerekir, bu temalar; vatanseverlik temalarıyla örölü cesaret, güç, görev, beka gibi temalardır (Nagel, 2000: 72). Sylvia Walby (Walby, 2000: 47), “Ulus oluşumu’nun tek bir kritik dönemde gerçekleştiği fikrindense, ulus-devletin ‘sürekli bir yeniden yapılanma’ içinde olduğundan söz etmek daha anlamlıdır.” demektedir. Bu çerçeveden bakıldığında hegemonik erkekliğin inşa edilen, değişen ve dönüşen yapısının, ulus devlet inşası ve onun kurucusu olan milliyetçilikle paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz (Connell, 2005: 76; Nagel, 2000: 69). Nitekim 18. yüzyılda erkeklik ideallerinin temeli olan stereotipler ile günümüz stereotipleri arasındaki fark, erken dönem ulus devletlerle günümüz ulus devletleri arasındaki farka paralellik gösterirken, bu durum “şövalye ruhu” ile “sportif beyaz yakalı” arasındaki ayrım aracılığıyla örneklendirilebilir.

Gelişim süreçlerinin aynı döneme tekabül ettiği olgular olan milliyetçilik, erkeklik, militarizm ve futbolun kesişim kümesi ulus devlettir. Bu; Türkiye bağlamında, savaştan ve başarılı olan bir ordunun tepe kadrosu tarafından kurulan bir ülkenin yönetim aygıtına tekabül eder. Güven Gürkan Öztan (Öztan, 2013: 83) bu durumu; “...Türk milliyetçiliğinin ilk ortaya çıkışından itibaren konjonktürel gelişmelerin sarsıcı etkisi ile orduya “kurtarıcı/kurucu” ve modernleştirici/devrimci” bir rol biçilmiştir.” tespitiyle aktarmaktadır. 1930’lu yıllar itibarıyla “her Türk asker doğar” özcü yaklaşımı, eğitim formasyonunda yaygınlaştırılarak, Türkiye’de “ordu-millet” özdeşliğinin kurulmasında rol oynamıştır (Öztan, a.g.e, 85). Söz konusu özdeşlik futbolda; uluslararası maçların bir milli onur meselesi gibi görülmesini sağlar. Buna ek olarak futbolun endüstrileşmesiyle birlikte, erkek bedeninin spor bağlamında iki savaş arası dönemdeki askerileşmesi rolü, yerini milliyetçi-militarist öğelerin, popüler kültür ayağıyla kendini hatırlatmasına olanak sağlayan altyapıyı hazırlar (Bora, 2013: 494).

Militarizm ve milliyetçilik bağlamında ordu-millet özdeşliği, sporda da olduğu gibi kadını dışlamaz, fakat ikincil plana atar. Milliyetçi-militarist yaklaşımda; orduda savaştan askerin annesi veya ordunun geri planda yaşasına katkıda bulunan vefalı eşler gibi küçük rollerle birlikte, namus üzerinden kurulan metaforlarla yüceltilen ulus tanımlamaları ekseninde bir kadınlık kategorisi karşımıza çıkar (Nagel, 2000: 61). Sporda ise, kadın bedeni ve erkek bedeni arasındaki fark gözetilerek, kadının dişil

özellikleriyle uyumlu ve kendisini zarif gösterecek aerobik, jimnastik gibi dallar kadın sporu olarak ön plana çıkarılarak spor cinsiyetlendirilir (Rowe, 1996: 222). Belki de bu sebeple futbol, kadın oyunu olarak bazı erkeklerin içine hiçbir zaman sinmeyecektir.

Milliyetçilik ve militarizm; ortaya çıkış kökenleri itibariyle savaş gibi eril bir olgunun öncesini ve sonrasını kapsayacak şekilde, ulus devletlerin inşa aşamasına tekabül etmektedir. Ulus devletler organize bir erkek kurumu olan orduların savaşlarıyla şekillenmiş, böylelikle orduda olduğu gibi çoğu devlet kurumuna da erkekler hakim olmuşlardır (Nagel, 2000: 67-68). Bu durum sporun tarihsel gelişim süreci göz önünde tutularak ele alındığında, yönetim aygıtının spora dair ürettiği politikalara ve sporu kavrayış biçimlerine de yansımıştır. Nitekim bu durum istatistiklere ve kamu dışındaki farklı mecralara da yansımış olup; profesyonel sporcu sayılarında kadın ve erkek arasındaki –erkek lehine olan- uçurum, spor örgütleri ve sporu aktaran önemli sektörlerden olan medyanın içerisinde de söz konusudur (Koca, 2006: 86-87). İçinde bulunduğumuz bölümün başında belirtildiği üzere kadınların kamusal alandan kopuşu; toplumsal alanda erkek egemenliğini daha da arttırmıştır. Tarihsel olarak gelişimlerinin yakın dönemlere denk düşmesi; milliyetçilik, militarizm ve futbolu birbirleri ile alışveriş yapan ideolojik ve toplumsal olgular olarak erkeklik gibi ortak bir paydada kesişmişlerdir. Bu ortak payda ise futbol dinamiğinin endüstrileşmesi ile birlikte genişleme fırsatı bulmuştur.

2.1.3. Futbol ve Medya

Bireyler, toplumsal yapının parçası olarak, dil aracılığıyla iletişim kurarlar. İletişimin olmazsa olmazı olan dil sayesinde bireyler, yaşadıklarını anlamlandırıp yorumlar, çeşitli ideolojik tutum ve davranışları benimser ve birbirleriyle kurdukları iletişim sayesinde ideolojik olarak etkileşimde bulunurlar. Söz konusu etkileşim bireyler arasında mikro düzeyde olabildiği gibi kitleleri etkileme ve aidiyet kurma anlamında makro düzeyde de mevcut olabilir. Dolayısıyla kitle iletişim araçları, bireylerin dil aracılığıyla birbirleri ile kurdukları iletişimin, toplumsal düzlemde ve aidiyet temelli geniş çaplı olarak gerçekleştirilmesini sağlar. Kitle iletişimi medya

olarak, kitle iletişim araçları ise yazılı medya, televizyon medyası, internet medyası, sosyal medya vb. olarak tanımlanabilir. Yaşanan olayları şekillenmemiş veri olarak gündemine alan medya organları; iletişimsel süreçlerin sosyal tabanı ekseninde gelen taze veriyi, ona ait gündem ile bir bütün şeklinde göz önüne alarak işlemekte ve haber alıcısı olan topluma yeniden üretilmiş bir gerçeklik olarak sunmaktadır (Hall, 2001: 509). Söz konusu gerçeklik her ne kadar toplumsal gerçekliğe dayansa da, kullanılan dil bu gerçekliğin dili olmayıp, ona dayanan ve arka planında ideolojik ve iktidar öğeleri barındıran söylemsel bir kodlama taşır (Hall, a.g.e, 511-513). Medyanın dilindeki mevcut olan bu kodlamalar, dolaşıma girdiğinde her biri haber alıcısı tarafından alınarak yorumlanır ve kamuoyu dediğimiz, toplumda oluşan fikirlerin arka planını oluşturur.

Haber medyasının kullandığı söylem ve dil, toplumda ortak bilincin sağlanmasındaki etkisine, ulusların tahayyül edilmesinin kültürel kökenlerinde de rastlanmaktadır. Benedict Anderson'a göre, 18. yüzyılda ortaya çıkan gazete ve romanın, dönemin okuyucularında yaratmış olduğu ortak zaman algısı, ulusun tahayyül edilmesinin temelinde yer almaktadır (Anderson, 2004: 39-40). Gazetelerde birbirinden bağımsız olay ve kişilerin aynı sayfada toplanmasının oluşturduğu hayali bağ; ortak zaman algısının gazetede yer alan tarih ibaresiyle ve kitlelere ulaşılabilirlik anlamında piyasa etkisi ile açıklanabilir (Anderson, a.g.e, 48-50). Dolayısıyla söz konusu etki, basılı medyanın erken dönemde aynı tarihte pek çok insanın aynı şeyleri okuyarak, ortak zaman diliminde benzer şeyleri tasavvur etmesini sağlaması ve ulus devletlerin kökenlerini oluşturmadaki gücü bağlamında vurgulanabilir. Günümüzde basılı medyanın – halen ortadan kalkmasa da internet haberciliği gibi-format değiştirdiği, internetin olanaklı kıldığı farklı sosyal mecraların gelişen teknoloji sayesinde haber iletme kabiliyetinin arttığını göz önünde tutarak, gazetelerin tarihsel misyonunun farklı form ve formatlarda devam ettiği söylenebilir.

Haberlerin genel anlamı, günlük siyasi ve toplumsal olayların aktarımı algısı üzerinden olsa da, futbol haberlerinin çatısı diyebileceğimiz futbol medyası da tanım itibariyle medya genellemesinden azade değildir. Futbol medyasının gelişimi, ağırlıklı olarak futbolun endüstrileşmesi ile paralel bir şekilde ilerlemiş, söz konusu gelişim her iki tarafın birbirini beslediği bir biçimde olmuştur. Bu noktada futbolun endüstri haline

gelişi ve boş zaman kavramının oynadığı rol önem arz eder. Kapitalizmin, toplumları çalışma formları üzerinden dönüştürmesi ile bu süreçte gelişen “boş zaman” olgusu, zaman içerisinde daha güçlü bir şekilde ekonomik ilişkiler sistemine eklemlenmiş ve spor etkinliklerinin –özellikle futbolun- gelişmesi ile ekonomik anlamda tüketilebilir bir alanın varlığı ortaya çıkmıştır (Talimciler, 2005b: 220). Futbolu sadece boş zaman içerisinde ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlamamakla birlikte, boş zaman etkinliklerinin izleyici ekseninde merkezinde yer alan öğelerinden biri olduğunu da belirtmek gerekir.

Kapitalist ilişkiler ağı, yirminci yüzyılın son çeyreği itibariyle futbola nüfuz ederek, Gökaçtı’ya göre oyunun gösteri özelliğini “show business” a dönüştürdü (Gökaçtı, 2008: 302). Bu noktada Avrupa Topluluğu Adalet Divanı’nın aldığı Bosman Kararları¹⁵ ve holiganizmle savaş adı altında İngiltere’de Margaret Thatcher’ın stadyum ortamını Taylor Raporu¹⁶ ile soylulaştırma çabası ön plana çıkmaktadır (Aktükün, 2010: 23-24). Futbolun kurumsal anlamda dönüşümünde önemli kırılma noktalarına tekabül eden bu olaylar, endüstrileşme sürecinin hızlanması ve bundan kaynaklanan çeşitli değişimlerin yaşanmasına kapı aralamıştır. Gökaçtı’ya (Gökaçtı, 2008: 302) göre futbolun endüstrileşmesi ile birlikte “... başlıca üç alanda köklü değişiklikler yaşanıyordu: Seyirci profili, gelir kaynaklarının yapısı ve tüketici davranış kalıpları”. Futbolun endüstriyellemesi ile rekabetin ön plana çıkarılması, rekabet aracılığıyla medya üzerinden yaratılan merak ve bu merakın medya vasıtasıyla sürekli erişilebilir kılınarak canlı tutulması, günümüz spor/futbol tutkunlarının ortaya çıkış temellerini oluşturur (Rowe, 1996: 251-252). Söz konusu futbol tutkunları, oyuna dahil olan bireyler değil, medyanın da desteklemesiyle hazır ürünü alan tüketici/seyirci

¹⁵ Belçikalı futbolcu Jean-Marc Bosman’ın kendi kulübü tarafından başka kulübe transfer olma isteğinin engellenmesi üzerine, futbolcunun Avrupa Topluluğu Adalet Mahkemesi’ne başvurması sonucu kendi lehine çıkan karara genel olarak Bosman Kararları denmiştir. Alınan kararda sözleşmesi biten futbolcunun Avrupa Birliği sınırları içerisinde istediği takımla özgürce sözleşme yapabileceği yer alırken, bu durum futbolda liberalleşmenin önünü açmıştır (Gökaçtı, 2008: 303).

¹⁶ 1979 yılında Margaret Thatcher’ın iktidara gelmesi ile genel anlamda çalışan sınıfların hak arayışlarının devlet aygıtının gücüyle baskılandığı ve ekonomideki devlet etkinliğini azaltan neoliberal politikalar yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede 1989 yılında Hillsborough Hill stadında yaşanan olaylar sonrasında 96 kişinin yaşamını yitirmesi ve olayların soruşturulması sonrası sunulan Taylor Rapor’u ile çeşitli baskıcı emniyet tedbirleri hayata geçirilerek çalışan sınıfların stadyumlardan dışlanması söz konusu olmuştur. Stadyumların “şiddetten arınması” çerçevesinde hayata geçen bu politikalar taraftardan seyirciye doğru evrilen futbol kitlesine dair sürecin endüstriyellemesinde önemlidir (Aktükün, 2010: 23-24).

bireyler olarak karşımıza çıkar. Bu bireyler, oyuna dahil olmadan kendilerine sunulan futbol pazarında atkı, orijinal forma, paralı naklen yayın, logolu envayi çeşit ürün ve hatta tuttukları takımların borsada hissedarlarıdır (Talimciler, 2005b: 235).

Futbolun endüstriyelmesi sonucu ortaya çıkan “show business” ticari faaliyetlerin merkezlerinden biri haline gelirken, medya ile aralarında birbirlerine muhtaç oldukları ilişkisellik pekişmiştir. Mevcut ilişkiselliğin gücü, futbolu izlemeye gelen ve kendisini oyuna müdahil hisseden taraftarlardan ayırarak, televizyonları başındaki milyonlara hitap eden görsel bir şölene dönüştürmüş ve üretilen metaların pazarlanma mecrası olarak reklam endüstrisinin de futbola eklenmesini sağlamıştır. (Gökalp, 2005: 126). Futbolun ortaya çıkan bu görsel şölen hali, milyonlar tarafından spor/futbol medyası üzerinden takip edilen ve oyun ile oyunu oluşturanlara dair hararetle yorumların yapıldığı son derece kârlı bir medya dalına dönüşmüştür (Rowe, 1996: 239). Yazılı ve görsel futbol medyası Rowe’a göre “... yalnızca popüler kültür hazlarının bütünsel bir parçası olarak yaratılmakla kalmayıp, aynı zamanda bir kültürel metanın promosyonu ve reklamı olarak yaratılması gerekir”, ki böylelikle futbola dair yapılan yorumlar hem medyada hem de bireyler arasında kendisine yer bulabilsin ve kitlelerde merak uyandırarak milyonlar tarafından takip edilebilsin (Rowe, a.g.e, 238). Nitekim günümüzde spor medyası pek çok mecrada taraftar/seyirci/müşteri tarafından yüksek takipçi¹⁷/tiraj sayıları¹⁸ ile karlı bir sektör konumundadır. Günümüzde basılı medyanın tirajları her ne kadar azalsa da, medya patronları kitle ile iletişime geçme aygıtlarını değiştirerek aynı kitleyle farklı strateji ve araçlarla iletişime geçebilmektedirler.

¹⁷ Türkiye’nin ilk olarak basılı medyada kendisini gösteren daha sonra, Twitter gibi yeni nesil sosyal medya uygulamalarını etkin kullanan popüler üç spor medyası yayıncısının takipçi sayıları şunlardır; Fotospor 20 bin 100 takipçi, Fotomaç 443 bin takipçi, Fanatik 1 milyon 340 bin. Daha detaylı bilgi için bkz. <https://twitter.com/EfsaneFotospor>, 29.05.2019, (Çevrimiçi); <https://twitter.com/fotomac>, 29.05.2019, (Çevrimiçi); <https://twitter.com/fanatikcomtr>, 29.05.2019, (Çevrimiçi).

¹⁸ Günümüzde basılı gazetelerin yıllık toplam tirajlarının TÜİK’in yayınladığı 2013-2017 tarihleri arasındaki verilerine göre; 2013 yılının 2 milyar 296 milyonluk toplam gazete tirajı azalan trendle 2017 yılında 1 milyar 559 milyona gerilemiştir. 2018 verileri henüz yayınlanmamakla birlikte, 5 yıllık süre zarfında neredeyse yarı yarıya olabilecek nitelikteki bu düşüşün sürmesi, sosyal medyanın etkinliğini göz önüne aldığımızda muhtemel gözükmektedir. Günümüzde Twitter gibi sosyal mecralarda da yer alan gazetelerin söz konusu tirajlarından ziyade takipçi sayılarını baz almak, her geçen gün daha anlamlı olmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27605>, 29.05.2019, (Çevrimiçi).

Futbol; her ne kadar endüstriyelleşmesi ve medya ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi üzerinden popüler kültür ürünü olarak karşımıza çıksa da, onu sadece bu şekilde adlandırmak yanlış olacaktır. Popüler kültür ürünü olarak futbol, aynı zamanda toplumsal kültürün ve içinden geçtiği tarihsel sürecin izlerini de taşır (Gökalp, 2005: 124). Böylelikle medya, futbol ve futbola dair olanları bize aktarırken sadece popüler kültür ürününü bize sunmuş olmayacak, aynı zamanda toplumun kültürel değerlerini de iletmiş olacaktır. Spor/futbol medyası kullandığı dil ve çeşitli ideolojik kodlamaların yer aldığı söylemler ile “yaşanan gerçeklikleri” topluma aktarırken, aynı zamanda haberi alan bireylerde toplumsal dünyanın anlaşılmasıyla ilişkili olan kimlik edinme süreçlerine de katkıda bulunmaktadır (Gökalp, a.g.e, 131; Talimciler, 2005b: 231-232). Futbola dair toplumsal gerçeklikler bu şekilde popüler kültür ile toplumsal kültürün harmanı olarak karşımıza çıkar.

Futbolun Türkiye’de erkek oyunu olarak milliyetçilik ve militarizmle iç içe doğuşunu ve erkeklik inşasındaki etkisinin bu ekseninde mümkün olduğunu göz önünde tutacak olursak; futbol medyasının bizlere aktardığı haberlerdeki eril, milliyetçi ve militarist dilin arka planını, oluşturulmuş popüler kültür illüzyonuna düşmeden ele almamız sağlanacaktır. Bu durumun sadece Türkiye özelinde olmadığını ayrıca belirtmek gerekir. Futbolun tarihsel gelişiminde iki büyük dünya savaşına ek olarak, yapılacak kaba bir genellemeyle işçi sınıfı alt kültürü biçiminde ortaya çıktığı İngiltere ve yayıldığı Almanya, Fransa, İspanya gibi ülkelerin medyası da eril, milliyetçi ve militarist bir dilden azade değildir. Buradaki futbol karşılaşmalarının aktarılış biçiminde yer alan Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Napolyon Savaşları temaları; futbolcuları “bombalayan”, maçları “zafersiz savaş”lara benzeten, mağlup takımların “tekrar fethedilen” olduğu bir dille aktarılması, futbolla ilgili eril, milliyetçi ve militarist dilin küreselliğini anlamamız sağlar (Crolley, Hand & Jeutter, 1998: 174-176). Verilen militarist milliyetçi söylem örneklerine ek olarak, sadece futbol özelinde olmayıp, sporun pek çok dalında haber ve maç aktarımının açık veya örtük cinsiyetçi ifadeler barındırdığını belirtmek gerekir. Amerika Birleşik Devletlerinde yayınlanan önemli tenis ve basketbol karşılaşmalarının aktarılış biçimlerini inceleyen Messner ve arkadaşlarına göre; spora kadın katılımının patlama yaptığı dönemlerde, bunun medyaya yansıtılmasının gecikmeli olduğu belirtilirken, kadın karşılaşmalarındaki

“kadınlar maçı” vurgusunun aksine, erkek karşılaşmalarının sunumundaki “cinsiyetsiz” dil erkeklerin maçı gibi lanse edilmiştir. (Messner, Duncan & Jensen, 1993: 122-125). Spor karşılaşmalarının televizyondaki bu aktarım biçimi, aynı zamanda erkek karşılaşmalarının “cinsiyetsiz” dili aracılığıyla norm haline gelmesini, kadın karşılaşmalarının ise ikincilliğinin erkeğe tabi şekilde yeniden üretilmesine sebep olmaktadır (Messner et al., a.g.e, 127).

Futbol ile siyasetin ayrı düşünölemeyeceğı vurgusu daha önce yapılmıştı. Bu vurgunun aksine; medyada futbol/spor alanı, toplumsal alandan ayrılmış durumda olup, futbol haberleri siyasal-toplumsal olaylardan bağımsız oturularda ve ana akım basılı medyanın en arka sayfalarında verilirken, çoğı zaman bu alanlardaki sunumlar toplumsal olaylardan tamamen arındırılmış halde bir dille aktarılır (Gökalp, 2005: 132-133). Bu şekilde spor/futbol basınının sadece sporla ilişkisi kurulurken, “siyasal” olaylar ile arasındaki bağı kopartılır. Bağı kopuşunun oluşturduğu spor/futbol algısı ise, Messner ve Crolley’in arkadaşlarıyla birlikte yapmış olduğı analizleri pek olanaklı kılmamaktadır (Crolley et al, 1998; Messner et al., 1993). Dolayısıyla futbol medyasının siyasal alanla mevcut ilişkisini yokmuş gibi ele almak, egemen kültürel – eril, milliyetçi, militarist vb. – temsillerin yeniden üretimine olanak sağlamaktır (Gökalp, 2005: 133; Talimciler, 2005a: 147).

2.2. Türkiye’de 1980 Sonrası Tarihsel Arka Plan

Türkiye tarihi, pek çok ölkede olduğı gibi önemli kırılmalara sahip olan ve modern Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren yüzöncü yılına yaklaştığı uzunca bir süreye tekaböl eder. Bu süreç içerisinde iki askeri darbe başta olmak üzere, ordu içerisinde siyasal iktidarı ele geçirmeye yönelik çeşitli kalkışmalar ve “çeki düzen verme” niteliğindeki muhtıralar birbirini izlemiştir. Tarihsel olarak 1980 yılından itibaren ayırmamızın sebebi ise, Türkiye’nin darbe sonrası ekonomik anlamda dünyaya liberal biçimde hızla uyum sağladığı dönemin kapılarını açması ve futbolun kurumsal anlamda Türkiye’de yaygınlığını görece tamamlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Futbolun ölkedeki içsel gelişimi, dünyayla ekonomik entegrasyonun liberal anlamda arttığı bu dönemde futbolun dışsal gelişimine de alt

yapı oluşturmuştur. Dolayısıyla futbolda elde edilen uluslararası başarıların yine bu tarihsel dönem itibariyle gerçekleşmeye başlaması da önemli etkenlerden birisidir.

1980 yılı, 12 Eyll itibariyle Türkiye’de siyasi iktidarın kontrolü anlamında askeri darbenin ikinci defa gerçekleştiği tarihe tekabül eder. Söz konusu yılın başlarını ele aldığımızda; siyasi iktidardaki elitlerin anlaşmazlığının getirdiği yönetimsel huzursuzluk, sokaklarda yaşanan çatışmalar, ekonomik ıkmaşlar, Kürtlerin belirginleşen ayrılıkçı hareketi ve ortaya çıkmaya başlayan köktenci İşlami grupların varlığı gibi etkenler bir bütün olarak orduyu iktidara el koymaya sevk etmişti (Zürcher, 2013: 387). Ordu iktidara el koyarak, başkanlığını Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in yaptığı ve askeriyelerden oluşan Milli Güvenlik Konseyi aracılığıylalkeyi yönetmeye başladı. MGK siyasi iktidarı eline alır almaz ilk olarak; parlamentoyu feshetmek, siyasi partileri kapatarak liderlerini gözaltına almak, sendikal faaliyetleri askıya alarak grevleri iptal etmek ve işçilerin işlerine geri dönmesini emretmek gibi siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda geniş etkileri olan yasakçı faaliyetlere girişti (Ahmad, 1995: 256).

Kenan Evren pek çok alandalkeyi yasaklarla yönetmeye başlamış olmasına rağmen, dış politika ve yürütücüsü Turgut zal olan ekonomik istikrar programına dokunmamıştır (Ahmad, a.g.e, 257-258). Bu durum, uluslararası siyasette önemi bölgesel olarak artan Türkiye’nin, darbe yönetimi tarafından yüzü ABD’ye dönük politikalar benimsemesinin sonucudur. Nitekim ekonomide 24 Ocak kararlarının uygulayıcısı olan zal, Dünya Bankası’nda çalışmış, Batıda referansı olan bir isimdi. Dış politikada ise Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a müdahalesi ve İran Devrimi sonrasında Türkiye’nin dış politika kararları ABD için hayati önem taşımış, Türkiye bu önemin farkında olarak Batı yanlısı dış politika izlemiştir (Ahmad, 2006: 195). ABD’nin desteğini alan ordu siyasi partileri ve sendikal faaliyetleri yasaklarken; Milli Güvenlik Konseyi tarafından yazılan yeni anayasadaki hükümlerle, askeri vesayetin arttığı, devlet başkanlığı makamının güçlendirildiği cumhuriyetin yeni rejiminde siyasi anlamda baskıcı bir döneme girildiği belirtilebilir. Sonuç olarak başkanlık danışmanlığı niteliğinde yeni bir kimlikle Milli Güvenlik Konseyi –sonradan Milli Güvenlik Kurulu’na dönüşecek şekilde- anayasal statüye kavuşurken, basın özgürlüğü ve sendikalar dizginlenerek sermaye-emekçi dengesi, emekçiler aleyhine bozulmuştur

(Ahmad, 1995: 262). Genel anlamda askeri vesayetin, ekonomi ve güvenlikçi politikalar üzerindeki kurumsallığını pekiştiren bu düzenlemelerle küresel anlamda neoliberal politikalara eklemelenme sürecinin temelleri, kabul edilen 1982 Anayasası ile atılmıştır (Şarlak, 2004: 285).

Yeni anayasa ile Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren'in önderliğinde ordu yönetimi, siyasal sistemin tasarlanması adına 1983'de yapılacak seçimler için kendi desteklediği siyasal partiyi oluşturmuştur. Yeni yönetimin sıkı kontrolüyle kurulan ve bazı siyasal partilerin seçimden önce veto edilmesinden dolayı sadece üç siyasal parti seçimde yarışmıştır. Seçimlerden Turgut Özal'ın siyasal liderliğini yaptığı Anavatan Partisi siyasal iktidar olmasına rağmen, sınırlı kalan demokrasi, Turgut Özal'ın konumuna meşruluk kazandırmamıştır (Ahmad, 1995: 267). Toplumun belli kesimlerinde karşılığı olan eski siyasal liderlerin olmadığı, kurulan pek çok siyasal partinin ordu yönetiminden seçime katılım konusunda veto yediği siyasal ortam, 6 Eylül 1987'de yasaklı siyasal liderlerin siyaset arenasına dönmesiyle 'görece' demokratikleşmiştir. Bu süre zarfı içerisinde Özal'ın liberal politikaları siyaseten olmayıp, sadece ekonomi odaklı aksiyonlardan oluşuyordu. Askeri yönetimden kalan antidemokratik yasalar ve Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla gerçekleştirilen askeri denetim mekanizması, 12 Eylül rejiminin benimsemiş olduğu Türk-İslam sentezinin Atatürkçülükle yoğurulduğu ideolojik arka plan eşliğinde devletin baskıcı ulusal kimlik politikasını oluşturmuştur (Keyder, 2005: 230; Şarlak, 2004: 283-284). Söz konusu baskıcı ulusal kimliğin ortaya konma çabası, 1990'larla birlikte görünürlüğü hızlıca artan Kürt Sorunu ve Siyasal İslam'ın yükselişine sebep olmuş, bu durum iç siyasette olduğu gibi, Avrupa Birliği ile ilişkiler ekseninde de önemli bir konuma gelmiştir (Keyder, a.g.e, 231).

Türkiye'de darbeden sonra Atatürkçülük ekseninde baskıcı ulusal kimliğin dışladığı kesimlerden yükselen huzursuzluk, Kürt Sorunu çerçevesinde çatışmaya dönüşmüş ve ordunun bu vesileyle "milli güvenlik" siyasetini, MGK aracılığıyla tekeline aldığı süreçle askeri vesayetin kurumsallaşmaya başladığı bir döneme girildiği söylenebilir (Şarlak, 2004: 287). Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı döneminde, Süleyman Demirel ve Tansu Çiller başbakanlık dönemlerinde zaman zaman Kürt Sorunu'nu tanıdıklarını ifade eden tutum içerisine girdiklerinde dahi ordunun sertlik

yanlısı tutumu kendisini göstermiştir (Ahmad, 2006: 211). 6 Eylül 1987’de Türkiye siyaseti, siyasi liderlerin yasaklarının kalkmasıyla demokratik bir görünüm kazansa da bu durum sadece, siyasal kurumlar çerçevesine hapsedilmiş demokrasinin görüntüsü olarak değerlendirilebilir.

Turgut Özal’ın ölümünden sonra iktidara gelen siyasi partiler ve liderleri – koalisyon olsun ya da olmasın- gölge hükümet denilebilecek MGK kararları ekseninde hareket etmişlerdir (Keyder, 2005: 232). Bu çerçevede 9 Kasım 1983 tarihli 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği kanununda yapılan milli güvenlik tanımı: “Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması...” şeklinde ifade edilmiştir¹⁹. Süleyman Demirel başkanlığındaki DYP-SHP koalisyon hükümeti döneminde, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan ve bakanlar kurulunun onayladığı 8 Kasım 1992 tarihli Milli Güvenlik Siyaset Belgesinde “bölücülük” temel tehdit olarak belirlenmiştir. Özal’ın ölümünden sonra Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel’in ardından başbakanlığa gelen Tansu Çiller döneminde de bu politika sürdürülmüş; Kürt siyasi hareketinin parlamentoda temsili, parti kapatmaları ve gözaltılarla birlikte engellenmiştir (Şarlak, 2004: 290).

1990 yılı itibariyle etkinliği ve görünürlüğü yıldan yıla gittikçe artan Refah Partisi, radikal İslami hareketlerle özdeşleştirilirken, 1994 yılındaki yerel seçimlerde İstanbul ve Ankara’nın da içinde olduğu altı büyük kenti %19,1 gibi bir oy oranıyla olarak siyasi vitrine çıkmıştır (Zürcher, 2013: 424). 1995 genel seçimlerinde Refah Partisi birinci parti olarak çıkarken, iktidar ortağı olması ile milli güvenliğin başat konularının arasına ‘bölücülük’ten sonra bir de ‘irticai faaliyetler’ eklenmiş ve MGK Genel Sekreterliğinin yönlendirmesiyle Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi adında, içeriği muğlak ifadeler barındıran düzenlemelere etki edebilecek kurum devreye sokulmuştur (Şarlak, 2004: 290-291). 28 Şubat 1997 tarihinde toplanan MGK’da siyasal İslam’ın devlet aygıtı içindeki etkisinin ortadan kaldırılmasına yönelik Refah

¹⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2945.pdf>, 02.06.2019, (Çevrimiçi)

Partisinin başta olduğu koalisyon hükümetine bir dizi tavsiyede bulunulmuş ve söz konusu tavsiyeler 13 Mart tarihinde resmi olarak onaylanmıştır. Post-modern darbe olarak adlandırılan 28 Şubat süreciyle birlikte laik eğitim alanında yapılan uygulamalar, toplumun muhafazakar İslami değerlerle sıkı bağları olan insanların eğitim hakkına dair kısıtlamalar getirmiş, bu da hak ve özgürlükler anlamında Türkiye'nin Kürt Sorunu'ndan sonra üyelik müzakerlerinde önüne AB tarafından koyulan konulardan biri olmuştur (Zürcher, 2013: 431).

Türkiye'deki baskıcı devlet mekanizması karşısında hak talep eden çeşitli gruplar, Türkiye'nin üyelik için beklediği AB ile mevcut ilişkilerini bir anlamda kullanma fırsatı buldular. AB'nin Türkiye'den; sivil toplumun güçlendirilmesi, demokratik çoğulculuğun geliştirilmesi ve bunları destekleyecek hukuk düzeninin oluşturulması gibi talepleri aynı zamanda Kürt Sorunu ve Siyasal İslam'ın mağdur kesimlerinin de Türkiye Cumhuriyeti Devletinden talepleriyle paralellik göstermekteydi (Keyder, 2005: 231). AB'nin 1999 yılında, Bülent Ecevit'in koalisyon hükümeti döneminde Türkiye'yi üyeliğe kabul etmiş olduğu tarihe kadar olan söz konusu talepleri ve üyeliğe soğuk bakmasından dolayı süreci yavaş ilerletmesi, Türkiye siyasetinin milliyetçi söylemleri kullanmasına aynı zamanda zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin; Atatürk'ün hedef olarak koyduğu muasır medeniyet seviyesinin sembolü olabilecek nitelikteki hedefi olan AB'ye girmek için gösterdiği çabaya karşılık, AB'nin ağırdan alan tavrı, onu Hristiyan kulübü olmakla suçlanmasına olanak veriyordu. Üstüne üstlük Kürt Sorunu gibi Türkiye'nin tarihsel olarak da 'dış güçler' ile ilintilendirebildiği önemli konuları AB'nin hak ve özgürlükler alanında ele alması ise onu iç siyasette Türkiye'nin güçlenmesini istemeyen ve bölmeye çalışan 'dış güç' konumuna milliyetçi söylemlerle birlikte itiyordu (Keyder, 2005: 232).

1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması, dönemin koalisyon hükümetinde başbakan olarak yer alan Bülent Ecevit'in Nisan ayındaki genel seçimlerde birinci parti olarak çıkmasındaki etkenlerden olmuştur. Krize doğru evrilen ekonomik sıkıntıların önüne geçmek için IMF aracılığıyla çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu dönemde; yaşanan iki büyük depremde devletin müdahalede ağır kalması, 2001 yılında patlak veren ekonomik kriz ve Ecevit'in sağlığının mental ve

fiziksel olarak kötüye gitmesi, ülkede 2002 yılında gerçekleşecek olan seçimin sebeplerini oluşturmaktadır (Zürcher, 2013: 437-438). 2002 yılında gerçekleşen genel seçimleri; kapatılan Refah Partisinin halefi olan Fazilet Partisinden ayrılan ve kendisini merkez sağ içerisinde genişletmeyi hedef koyan, İslamcı çizgiyi terk ederek yenilikçi profille toplumun karşısına çıkan, yeni kurulmuş Adalet ve Kalkınma Partisi kazanmıştır.

AK Parti 2002 yılında koalisyonuz tek başına iktidara gelmiş olup, tezin hazırlandığı 2019 yılının haziran ayı içerisinde halen tek başına iktidardadır. AK Parti Türkiye siyasal hayatının vitrinine çıkarken, partinin önde gelenleri merkez sağ siyasetin aktörleri olmakla birlikte, kendilerini muhafazakar demokrat ya da laik demokrat olarak tanımlıyorlardı. Aynı zamanda darbe sonrası oluşturulmaya çalışılan siyasal sistemin Kürt siyasal hareketi ile birlikte mağdur İslami referansları da mevcuttu. Bu durum AK Parti'yi iktidara taşıırken, 28 Şubat süreciyle kendisini ezilmiş ve dışlanmış hisseden hem toplumun İslami muhafazakar kesimini, hem de Anadolu muhalif elitini –Anadolu Kaplanları- kazanmıştı (Ahmad, 2006: 229-230). Baskıcı devlet politikalarının yarattığı ortam ile AB üyeliği önemli bir konu haline gelirken, AK Parti de kendi parti gündemine ilk sıralara aldığı bu politikalara dair demokratikleşme uyum paketlerini iktidara geldiği ilk yıllarda hızlı bir şekilde hayata geçirdi. İfade özgürlükleri genişletildi, devletin birliği ve bütünlüğüne yönelik terörizm karşıtı hükümler ve idam kaldırıldı, Kürtçe eğitim ve yayın izni getirildi. Bütün bu demokratikleşme paketlerinin gerçekleşmesi demek, ordunun da sivil denetime açılması, ordunun temsil edildiği RTÜK gibi devlet kurumlarının hızla sivilleşmesi ve MGK'nın lağvedilmese de kurumsal olarak etkinliği ve içeriğinin eski önemini kaybetmesi demekti. Kısacası AK Parti iktidarı, AB ile olan ilişkilerdeki ilerlemeyi oldukça dinamik bir şekilde hayata geçirmiş; aynı zamanda AB ile mevcut ilişkilerin iç siyasette kendi lehine denge kurabileceğini de kavrayarak sivil bir iktidarın ordudan bağımsız hareket eden istikrarlı bir görüntü çizebileceğini göstermiştir (Cizre, 2011: 334-335; Keyder, 2005: 238).

3 Kasım 2005'te AB'nin Türkiye ile katılım müzakerelerine başlanacağını ifade etmesi ile hak ve özgürlüklerin ilerletilmesi anlamında AK Parti başarılı olsa da, türbanın kamusal alanda yasal hale gelmesi ve imam hatip okullarından mezun

olanların problemleri çözümü gibi kendi tabanının bir bölümü tarafından önemsenen problemleri halen çözememişti. AK Parti'nin tabanına yabancılaşmaması adına çözmesi gereken bu problemler bir yanda, katı bir laik olan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Mayıs 2007'de görev süresinin dolacak olması ise diğer yanda hararetli gündem maddeleri olarak kalmış, siyaset gündemi laiklik meselesi üzerinden gerilmeye başlamıştır (Ahmad, 2011: 269-270). Nihayetinde AK Parti, tartışmalı cumhurbaşkanlığı seçimleri için laik kesimin de itibar edebileceği İslami referanslar anlamında ılımlı bir çizgisi olan Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanlığına aday olarak göstermiş ve Abdullah Gül Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı olmuştur. Ahmet Necdet Sezer'in görevini devretmesiyle birlikte, AK Parti 2007 yılı itibariyle yasama ve yürütme kollarına hakim bir parti olarak devlet aygıtını kullanma kapasitesini arttırmıştır (Ahmad, a.g.e, 271-272). AK Parti'nin yasama ve yürütmede güçlenen konumu 2010 referandumunda yargıya yönelik anayasa maddelerinin de değiştirilmesiyle yargıyı da diğer iki erkin yanına eklemiştir. Günümüze kadar gelen süreçte, yasama, yürütme ve yargıyı elinde bulunduran siyasal iktidarın, yeni bir yönetim sistemini ön gördüğü 2017 anayasa referandumu ile siyasal sistemi değiştirerek, ülkeyi partili cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanının atadığı bakanlardan oluşan cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile yönetmeye başlamıştır.

Türkiye'nin 1980 sonrası tarihsel arka planının aktarıldığı bu bölümde, siyasal tarih şüphesiz farklı yönleriyle daha detaylı şekilde aktarılabilir. Fakat tezin ana konusunu da kapsaması açısından özellikle siyasal iktidarların politikaları sonucu, demokrasi nezdinde yaşanan sorunlar temel olarak ele alınmıştır. Futbolun erkeklikle olan bağı ele alınırken, Türkiye bağlamında milliyetçi ve militarist söylemlerin dinamosu niteliğinde olan Kürt Sorunu, AB ile olan ilişkiler ve ordunun Türkiye siyasetindeki vesayetçi konumu, söz konusu bağın çözülmesi açısından temel niteliktedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YAZILI VE GÖRSEL MEDYADA FUTBOL, TARAFTARLIK VE ERKEKLİK İNŞASI

Bu bölümde genel olarak, futbol ve erkeklik arasındaki ilişkinin taraftarlık performansları ve medya dili ile inşa edilen bir süreçten geçtiği, taranan gazete, dergi ve internet kaynaklarıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Söz konusu dilin incelenmesi aynı zamanda, futbol taraftarlığının ortamları ve taraftarlık performanslarıyla bağlantılı bir şekilde sosyalleşme biçimlerinin arka planları ile birlikte ele alınacaktır. Hegemonik erkeklik çerçevesinde yapılmış olan eleştiriler ile alternatif örnekler, futbolun erkeklik inşasının aksine bir işlev görebileceği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden arınma olasılığı çerçevesinde tartışılacaktır.

3.1. Türkiye’de Futbol, Homofobi ve Erkeklik

Türkiye futbol tarihinde henüz eşcinsel olduğunu açıklayan bir futbolcunun varlığı söz konusu değildir. Herhangi bir futbolcunun bunu açıklayabileceği zaman muhakkak gelecektir, fakat Türkiye’de bunun için eşcinsel yönelimlerin toplum tarafından daha kabul görebilir durumda olması veya tam tersi bir deyişle homofobinin farkındalıkla reddedilmesi gerekir. Farkındalıkla reddin söz konusu olabilmesi için homofobinin temeli niteliğindeki cinsiyetçiliğin anlaşılması yerinde olacaktır. Mehmet Bozok’a göre (Bozok, 2011: 34): “Cinsiyetçilik” (seksizm) kavramı, bir (toplumsal) cinsiyetin diğerinden daha üstün ve birincil önemde olduğu fikrine işaret etmek için kullanılmaktadır. Buna paralel bir biçimde cinsiyetçilik kavramı, belirli bir cinsel yönelimin daha üstün olduğu fikrine işaret etmek için kullanılır.” Burada sözü edilen üstünlüğe sahip cinsel yönelim heteroseksüelliktir ve diğer cinsel yönelimler heteroseksüellik karşısında kabul edilemez konumdadır. Erkek egemenliği; cinsiyetçiliğin heteroseksüel üstünlüğe dayanan içeriğiyle doğrudan ilişkili olup, kadınları ve queer bireyleri ezen yapısı ise bu ilişkinin ürünüdür. Tam da bu noktada

karşımıza söz konusu asimetrik ilişkinin uç boyutuna tekabül eden homofobi olgusu çıkar. Peki homofobi nedir? Türkiye Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İnterseks (LGBTİ) Birliği'nin internet sitesindeki tanıma göre²⁰:

“Etimolojik bir açıklamayla; Homo aynı demek, fobi de doğal olmayan, mantıksız ve güçlü bir korku veya nefret demek. Homofobi kelimesindeki homo ise aynı anlamında değil de eşcinseli çağrıştırması için kullanılmış. Yani Türkçe'ye bir şekilde çevrilecek olursa, “eşcinsel korkusu” denilebilir. Ya da bu tanımın içeriğine daha uygun bir biçimde “eşcinsel nefreti” denebilir.”

Erkeklik ve şiddet arasındaki ilişkiyi okuyabilmek için, cinsiyetçilikteki heteroseksüel baskınlığın diğer yönelimleri ezmesi ve söz konusu heteroseksüel ilişki formundaki ezen tarafın ataerkil yapı içerisindeki erkek olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Şiddet; heteroseksüel erkeğin ‘diğerlerine’ karşı egemenlik kurabilmek için kullanılabileceği gibi, heteroseksüel erkekler arasında da bir iktidar mücadelesinin enstrümanıdır (Bozok, a.g.e, 37). En nihayetinde şiddet; rekabetçi niteliği ile taraflar arasında çeşitli performatif üstünlük kurma çabasının görüldüğü futbolda, fiziksel formdan sözlü forma uzanan bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Futboldaki şiddetin eyleyicisi heteroseksüel erkek, çoğu zaman cinsiyetçilik ekseninde performansını icra etmekte ve bu performans teorik tanımların pratik bir ifadesine denk düşmektedir.

Futbolun doğası itibariyle rekabetçi oluşu, ‘biz’ ‘onlar’ ayrımı çerçevesinde pek çok dışlayıcılığa sebep olur. Söz konusu dışlayıcılık, erkek ekseninde, erkeklerin kendi arasında olduğu gibi kadınlara karşı da ayrımcı bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu sebeple futbol, bir spor dalı olarak toplumsal cinsiyet ilişkilerinin fiziksel performans üzerinden üretilerek rekabetin de katkısıyla çeşitli biçimlerde sembolize edildiği bir nitelik taşır (Connell, 2005: 54). Söz konusu rekabetçi nitelik, futbolun pek çok bileşenini olduğu gibi taraftarları da tahrik ederek, eşcinsel erkekliğin hedef alındığı ve erkek erkeğe cinsel ilişkideki anal penetrasyonda pasif olanın alçaltıcı niteliğini vurgulama üzerinden, taraftarlık retoriğinin söylemsel temellerinin atılmasına ve üretilmesine olanak tanır (Caudwel, 2011: 126). Erkek egemen toplumsal cinsiyet rejiminde, erkekliğin sürekli olarak kendisini ispat çabası, futbol gibi rekabetçi homososyal ortamlarda cinsiyetçi slogan ve tezahüratlar eşliğinde açığa

²⁰ Söz konusu tanım için bkz. <http://lgbti.org/homofobi-nedir/>, 04.06.2019, (Cevrimiçi).

çıkart. Bunlar; “bir avuç ibne”, “ibne hakem”, “çocuğu koymak”, “amına koymak” gibi maç anında karşı tarafa sataşmak veya gol atıldığında argo şekilde ifade etmek biçiminde olmakla beraber, futbolla özdeşleştirilen bu tür argo ifadeler fazlasıyla çoğaltılabilir (Bingölçe, 2005). Erkeğin cinsel aktifliğini vurgulayan bu heteronormatif cinsiyetçi ifadeler, aynı zamanda erkekliğin kendi iktidarını kurmadaki bitmek bilmeyen bir ispat çabasına tekabül eder (Bora, 2013: 505). John Boswell cinsellik ile iktidar arasındaki ilişkiyi; “penetrasyon ve kudret, yönetici seçkinlerin ayrıcalıklar hanesinde yer alırdı; penetrasyona boyun eğmek iktidar ve otoriteden sembolik olarak feragat edilmesi anlamını taşırdı.” şeklinde ifade eder (Boswell'den aktaran Bourdieu, 2016). Futbol taraftarı erkekler, bu şekilde yapmış oldukları cinsiyetçi tezahürat ve sloganlarla karşı taraftaki erkekleri, hegemonyasına -sembolik olarak- boyun eğdirerek, kendisine bağımlı kılmanın geçici hazzını yaşamaktadır (Connell, 2005: 78). Böylelikle homofobi, futbol taraftarlığı bağlamında hegemonik erkekliğin inşası ve bunun bitmek bilmeyen ispatı için erkekler açısından bol malzemeli ve dinamik bir alanın içerisinde yer alır.

Topluma hitap eden gazete dili, taraftar performansları ve alanın uzmanı diye nitelendirilebilecek insanların söylemleri bireylerin o konuya dair zihinlerinde anlam haritalarının oluşmasını sağlar. Yazılı basında Avrupa maçlarının söz konusu olmadığı, dolayısıyla rekabetin yoğun olmadığı dönemler içerisinde de spor gazetelerine ya da gazetelerin futbol köşelerine bakıldığında cinsiyetçi ifadeler görmek mümkündür. 12 Mayıs 1996 tarihli *Fotomaç Gazetesinde* yer alan “Haftanın Frikiği” başlıklı yazıda çıplak kadın görseli ile beraber bu görseldeki kadının pozu üzerinden futbol ve kadın bedeni üzerinden mizah yapma çabası söz konusu. “Erman Moroğlu: Ne frikiği! Kıza faul maul yapılmıyor. Bu kız bal gibi ofsaytta. ... Hincal Kulunç: Hocam şimdi mantık olarak düşünürsek: Bu kız tam gol pozisyonuna girmişken düşürmüşler. Bu kız daha iflah etmez. Reha Tartar: Bu kız Türkiye'nin her neresinde yaşıyor ve yaşatılıyorsa kesin ofsayttadır.” Dikkat edileceği üzere kullanılan dilde kadın bedeni üzerinden futbol oyununa dair getirilen bir yorum eğlence malzemesi olarak kullanılmaktadır.

3 Mart 1997 tarihinde *Fotomaç Taraftar Gazetesi'nin* atmış olduğu manşet futbol, heteroseksüel ilişki ve ahlaki normlar çerçevesinde ele alındığında cinsiyetçi

bir alt metin barındırmakta. Buradaki “Hovarda Aslan” manşeti, bir nevi hovardalık ve güç ile ilişki kurmaktadır. Haberin veriliş biçimini ele alacak olursak; Galatasaray’ın rakibi karşısında puan kaybetmesi değerlendirilirken, pek çok gol pozisyonunun Galatasaray tarafından harcanması onun hovardalığına yapılan vurgu ile belirtilmiştir. Hovarda kelimesi Türk Dil Kurumunda²¹; “zevki için para harcamaktan kaçınmayan kimse”, “çapkın”, “hayat kadınının parasını yiyen erkek” şeklinde belirtilmiştir. Galatasaray’ın sembolü olan aslan; gücü, kuvveti ve yırtıcılığı simgeleyen bir karakter özelliği taşımakla birlikte ormanların kralıdır. Aslanın ‘hovarda’ olması gol kaçırıldıkça, çapkınlık yapan bir erkeğin elinden kaçan kadınlara veya söz konusu erkeğin kadınları elde etmesindeki becerisine göndermeler burada esastır.

Fanatik Gazetesinde 10 ve 11 Ocak 2000 tarihlerinde verilen reklamda yapılan benzetmelerin, futbol oyununun bazı taraftarlık performanslarında cinsellik ile nasıl örneklenebildiğine benzemesi açısından önemli. Bir prezervatif reklamının “Haftanın liberosu colours” başlıklı ilanında açıklama olarak şu ifadeler yer almakta: “yakın markajı seven, ofsayı bozmayan, oyunu riske atmayan erkeklerin kondomu”, aynı firmanın “Haftanın kalecisi colours” başlıklı diğer bir reklamı ise: “kolay kolay kontrpiyede kalmayan, barajı iyi kurduran erkeklerin kondomu” ifadeleri söz konusu. Ürünün hitap ettiği kitleden kaynaklı olarak kullanılan dil, futbolun, erkeklerin heteroseksüel cinsel aktivitelerine benzetilerek aktarımı konusunda sorunludur. Esasında burada kurgulanan dilin erkek eşcinsel penetrasyonuna da tekabül edebilecek biçimde olma ihtimaline rağmen, dönemin gazetelerinin kadın bedeni, futbol ve kurgulanan haber dili düşünüldüğünde bunun pek mümkün olmayacağını belirtmek gerekir. Buradaki sorunlu olma hali, erkek cinsel aktifliği bir norm olarak futbol oyunuyla iç içe geçirerek, hegemon erkekliğin kurucusu olan cinsiyetçiliği üretmesi açısından okunabilir.

Türkiye’de derbi maçlarında yaşananlar gazetelerden topluma aktarılan haberler kadar önemlidir ve futbolda taraftar performansları üzerinden cinsiyetçi ifadelerin vücut bulduğu erkeklik inşa süreçleri açısından önem taşır. Ulusal çapta

²¹ Söz konusu tanım için bkz. www.sozluk.gov.tr.

geniş taraftar kitlesi olan Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray Spor kulüplerinin²² birbirleriyle yaptıkları futbol maçları; hem rekabet niteliğinin yüksek olması bakımından, hem de ülke çapında geniş kitlelere hitap etmesi bakımından, erkeklik inşa sürecinde taşıdığı önemin arka planını teşkil etmektedir. Bu çerçevede 25 Ekim 2015 tarihli derbi maç öncesinde yaşananlar, taraftarlık performanslarının hegemonik erkekliğin üretilme biçimleri açısından ele alınabilir. Fenerbahçeli bir taraftar, Galatasaray forması giydirilmiş şişme bebeği yakarken mevcut olan görüntüleri medyaya yansıtmıştır (Tahaoğlu, 2016). Bir seks objesi olan kadın cansız manken aracılığıyla Galatasaray'a yönelik yapılan bu eylem, kadının aşağılanması üzerinden, taraftarın kendi futbol takımının galip gelmesinin cinsiyetçi bir eğretilmesi olarak nitelendirilebilir. Burada, taraftarlık bağlamındaki dışlama ve kendisini bir şeyin 'değil'i üzerinden inşa etme, pek çok farklı olgu üzerinden eklemlenerek karşımıza çıkar. Erkek iki rakip taraftar birbirlerine karşı 'sikmek', 'sokmak' gibi küfürlerle baskın çıkmaya çalışarak, 'erkek olamayan erkek' mağlup olup yenilirken; 'kadın olmak' bu örnekte olduğu gibi mağlubiyetin en baştan göstergesi sayılabilir. Benzer şekilde başka örnekler de Fenerbahçe ile Galatasaray arasında yer almakla birlikte, stadyumda maç esnasında edilen cinsiyetçi küfürler; cinsiyetçi taraftar performanslarının maalesef ufak bir kısmını oluşturmaktadır. Erkekliğin bu noktadaki inşasının süreklilik arz etmesi, buna benzer farklı örneklerin de yaşanmasıyla açıklanabilir.

17 Mart 2018 tarihinde oynanan başka bir Fenerbahçe-Galatasaray derbi maçında gerçekleşen dikkat çekici olay, futboldaki cinsiyetçi taraftar dili ve performanslarının, bu tip rekabet düzeyinin kitlelere empoze edildiği maçlarda yaşananlar açısından daha önce belirtildiği gibi temel örneklerdendir. Bu maçta, oyunun başlamasından önce Fenerbahçe stadında sahaya ısınmak için çıkan Galatasaraylı futbolcular, Nuri Alço müziği ile karşılanırken, Fenerbahçeli taraftarlar müziğe eşlik etmişlerdir (Eren, 2018). Türkiye sinemasındaki kötü adam

²² Beşiktaş Jimnastik Kulübü, Fenerbahçe Spor Kulübü ve Galatasaray Spor Kulübünün, toplum nezdinde ve medya dilinde futbol branşlarının neredeyse hiçbir zaman vurgulanmadığının belirtilmesi gerekir. Nitekim söz konusu tezde de Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray ifadeleri ile diğer spor branşlarından bağımsız olarak futbol takımları ve 'Galatasaray Taraftarları' gibi bir ifadenin de söz konusu kulüplerin futbol branşlarının taraftarlarını vurgulaması açısından kullanılacaktır.

karakterlerinden olan Nuri Alço'nun filmlerindeki tecavüz sahnelerinde çalan müzik, toplumdaki bazı erkekler arasında 'operasyon müziği' olarak eğretilme ile argo karışımı espri unsuru şeklinde algılanmaktadır. Söz konusu müziğin Galatasaray futbolcularının stada çıkarken Fenerbahçe kulübü tarafından çalınması –ya da izin verilmesi- maçın Galatasaray açısından zor geçeceği ve sonucun Galatasaray aleyhine olacağı yönünde bir mesaj niteliği taşır. Bu mesajın alt metni ise Nuri Alço'nun filmlerine gönderme yaparak Fenerbahçe'nin, Galatasaray'a tecavüzü sonucunda mağlubiyetin en ağırını yaşatacağına dair bir çıkarım yapılabilir. Söz konusu okumadaki tecavüz; heteronormatif eril penetrasyon üzerinden rakip takıma yönelik şiddet temelli zorla boyun eğdirme ile hegemonik erkekliğin iktidarının kurgulanmasını bol argolu ironi şeklinde içerirken, rakip takımla cinsel ilişkiye girme anlamında 'aktif', 'üstte olan', 'siken' ise futbol terimleriyle 'galip gelen', 'yenen' 'gol atan' tarafına tekabül etmektedir (Bingölçe, 2005: 206; Giulianotti, 1999: 155)

Benzer örnekler, Fenerbahçe-Beşiktaş ve Fenerbahçe-Galatasaray arasında gerçekleşen derbi maçlarda bozulmayan galibiyet veya yenilmezlik serileri üzerinden taraftarlık performansı olarak ortaya tekrar tekrar konmuştur. Söz konusu performanslar, serilerin bozulma(ma)sına ithafen bekaret veya cinsel ilişkiye girmenin legal yaşı benzetmeleriyle iç içedir. Kadıköy'de 2 Aralık 2001 tarihinde oynanan Fenerbahçe-Beşiktaş maçında Beşiktaş'ın galip gelmesiyle, Fenerbahçe'nin kendi sahasında üst üste 24 maç kazanmasının ardından bu maçla Arjantin'in River Plate takımına ait olan kendi sahasında 25 maç kazanma rekorunu egale edememesi söz konusu olmuştur. Konuk takım Beşiktaş taraftarının stadyumda Japonya Bayrağı açarak bayrağın içerisindeki şekli sembolleştirmiş, beyaz çarşaf üzerine dökülen 'bekaret' kanı üzerinden Fenerbahçe'nin 'kızılığının bozulması'nı yani Beşiktaş'ın galibiyetini kutlamışlardır. Beşiktaş taraftarları bu tarihten sonraki Fenerbahçe maçlarında da aynı şekilde performanslar ortaya koymuştur ("Beşiktaş taraftarından Kadıköy'de Japon Bayrağı," 2016; Tetik, 2017). 20 Kasım 2016 tarihinde oynanan Fenerbahçe-Galatasaray derbi maçında ise Fenerbahçe taraftarının, Galatasaray'a "17 Yıldır İllegal Bundan Sonra Legal +18" yazılı pankart, Fenerbahçe futbol takımının Galatasaray karşısında on yedi yıllık yenilmezliğini vurgulama anlamı taşımaktadır. Fakat söz konusu vurgu, cinsel ilişkiye girme eyleminin cinsel rüşt yaşına vurgu

yaptığı yasal düzenleme ile birlikte çocuk istismarına kadar uzanan anlam uzamını bünyesinde taşır. Burada yine aynı şekilde cinsel penetrasyona boyun eğen/eğdiren dikotomisi ekseninde kurulan hegemonik dil, erkekliğin cinsel şiddetle iç içe olan boyutunu da ortaya koymaktadır (“Futbolda cinsiyetçi ayrımcılığa ve cinsel şiddete son! İmza kampanyası ve suç duyurusu,” 2016).

Bu tip örneklerin tekrar edilerek farklı form ve performans şekillerinde ortaya çıkması, erkekliğin cinsiyet ayrımı ve homofobik yaklaşımla yeniden üretilmesine tekabül eder. Erkek alanı olarak görülen ve stadyumlardaki pek çok eylemi gerçekleştiren erkek olduğu alan olarak futbol; taraftarlık bağlamında aidiyet, rekabet ve galip gelme ekseninde erkekliğin performanslar üzerinden inşa edildiği bir alandır. Nitekim performatif olma hali toplumsal cinsiyet tanımında önemliyken, cinsiyet özelliklerine sahip bedenlerin durmaksızın çeşitli ritüeller eşliğinde performanslarını icra etmeleri sonucu oluşan erkeklik ve kadınlıklar, süreç içerisinde gerçekleşen fiillere tekabül eder (Butler, 2016: 20). Türkiye’de yukarıda örneklerini verdiğimiz derbi maçlarındaki taraftarlık performansları erkekliğin yeniden üretilmesi bakımında inşa sürecinin eylemleridir. Dolayısıyla futbol alanında taraftarlık performanslarının ortaya konduğu anlarda; erkek kendisini -tıpkı milliyetçiliğin kendisini sürekli ispat etme çabası gibi- ispat edebilmesi için sürekli iktidar inşa arayışı içinde olduğu göz önünde tutulmalıdır. Söz konusu arayış kimi zaman karşısındakini ‘erkek olamayan erkek’ şeklindeki nitelendirmeye açığa çıkarken, kimi zaman da ‘erkek’ olamayan ‘kadın’ biçiminde net bir ayrıma tekabül eder. Ancak ne olursa olsun cinsiyet anlamındaki çeşitli nitelendirmeler veya ayrımlar, cinsel ilişkinin içerdiği tahakküm niteliği üzerinden kurgulanır ve aktif olan erkek konumu gereği pasif olan kadını/erkeği yönlendirerek kendi iktidarına boyun eğdirir (Bourdieu, 2016: 35). Erkekliğin inşa sürecine herkesin katıldığı bu durum, futbol maçı atmosferinde gerçekleşirken çoğu zaman eğlence ve ritüele dönüşür. Söz konusu ritüeller stadyumun dışına taşarak medya aracılığıyla her kesimden insanın yer aldığı geniş katılımı pekiştirilir, aksi takdirde erkeklik kaybedilebilir (Sancar, 2013: 19).

Ritüeller, sadece taraftarlık bağlamında yaşanan olmazsa olmazlar değildir. Aynı zamanda futbolcular, futbol yorumcuları, kulüp yöneticileri de söz konusu ritüellere katılarak, erkekliğin inşa sürecinde ihtiyaç olan geniş katılımın birer parçası

niteliğindedir. Eski milli futbolculardan Ümit Özat ve televizyonculuk hayatına spor spikerliği görevi ile başlamış olan Simge Fıstıkoğlu'nun 2012 yılının Eylül ayında *Habertürk*'te yayınlanan *Bizim Stadyum* isimli spor programında girmiş oldukları kadın ve erkeğin futboldan anlayıp anlamayacağına dair polemik, erkeklik inşasının görsel medya örneği açısından verilebilir. Kadınların futbolu anlayabilme durumunun erkekler kadar olmasının, akli dengesi yerinde olan bir insanın kabul edebileceği bir şey olmadığını ifade ettiği programdaki Ümit Özat'ın bu sözleri, programdaki katılımcılardan Simge Fıstıkoğlu'na yönelik olup, futbolda cinsiyetçilik tartışmasının görsel medyaya yansıyan örneklerindendir. Program sonrasında spor kamuoyunun çeşitli kesimlerinden görüşler diler gelirken, Ümit Özat, Simge Fıstıkoğlu'na yönelik programdaki çıkışını doğrular nitelikte “Kadınların erkekler kadar futboldan anlaması demek futbolun genetiğine aykırı zaten” açıklaması ile futbol, biyoloji ve kadın üçgenini kurmaktadır (Ercazip, 2012). Böylelikle futbolun gelişim sürecinde erkek egemen imajların ön planda oluşu ve kadınların ‘zayıf’, ‘kırılgan’, ‘pasif’ ve ‘duygusal’ yapıları sebebiyle erkeklerden biyolojik olarak aşağı görülmesi hali devam ederken; gelişim sürecinden iki yüz yıl sonra futbol, erkekliğin özcü bir biçimde ifade edildiği alan olarak bu şekilde tarif edilmektedir (Parker, 2000: 127).

Yukarıda belirtildiği gibi futbolu takip eden veya içerisinde yer alan her kesimden insanın performansı ve söylemi, inşa sürecinin bir parçası olarak erkeklik ritüellerinin bileşenlerini oluşturur. Taraftarların stadyumlarda sergilediği performanslar, futbolcuların –veya eski futbolcuların- kullandıkları dil, kulüp başkanlarının söylemleri bir bütün olarak erkeklik ritüellerinin bileşenlerine tekabül eder. Cinsel şiddet öğeleri barındıran küfürler, ‘makbul erkeklik’ üzerinden yapılan tezahüratlar ortaya konulan en bilindik performanslardır. Fakat buradaki performanslar, futbolun doğasındaki aidiyet ve rekabetin yarattığı dışlayıcılık ile eklemlenerek ‘makbul erkeklik’ ekseninde kadınlar üzerinde kurulan tahakkümün dile gelmesine de sebep olmaktadır. Taraftarların yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ortaya koydukları çeşitli performansların mantıksal benzerlerine, Ümit Özat örneğinde eski bir futbolcunun televizyon ekranlarındaki ifadelerinde rastlanırken, eski Trabzonspor Başkanı İbrahim Hacıosmanoğlu'nun kullandığı dil ile başka bir örnek karşımıza çıkmaktadır. 28 Ekim 2015 tarihinde oynanan Gaziantepspor-Trabzonspor maçı

sonrası, hakemin iyi bir maç yönettiğini düşünmeyen Hacıosmanoğlu bu duruma yönelik²³; “Benim ailem köklü bir aile, onurlu bir aile. Bana önce adamlığı öğrettiler. Adam gibi yaşamayı ve adam gibi ölmeyi öğrettiler. Ben kadın gibi yüz sene yaşamak yerine, adam gibi bir sene yaşarım ve sonucunda ölüm de varsa bir gün yaşarım ertesi gün ölürüm.” ifadelerini kullanmıştır (“Hacıosmanoğlu: Adam gibi öleceğiz!,” 2015). Hacıosmanoğlu başkanı olduğu takımın hakkını aramaya yönelik kullandığı bu ifadeler basına verilen demeç şeklinde yansırken, ‘kadın gibi’ yaşamayı aşağılayan cinsiyetçi bir dil kullanmıştır. Burada söz konusu dil, ‘erkekliği’ bir şeyin ‘değili’ yani ‘kadınlık’ üzerinden kurgulanmasının örneğidir (Bourdieu, 2016: 70-71).

Türkiye futbol tarihinde eşcinsel olduğunu açıklayabilen futbolcu olmadığını belirtmiştik. Fakat bu durum istisnai bir şekilde hakem camiası için geçerli değildir. Halil İbrahim Dinçdağ, Trabzon’da 1996 yılında başlamış olduğu lisanslı hakemlik kariyerini, Trabzon ilinde başarıyla sürdürerek ve her yıl bir üst klasmana çıkmayı bekleyerek mesleğini on dört yıl boyunca icra etmiştir. Bu süre zarfında 2008 yılında zorunlu askerlik hizmetinden kaynaklı olarak yaşamaya başladığı korku ve sıkıntılardan dolayı, zorunlu askerlik hizmetinin başlangıcında muaf tutulma yolunda mücadelesine başlar ve zorlu mücadele sürecinde askerlikten muaf tutulmayı başarır (Karakaş & Çakır, 2013). Askerlikten muaf olunduğuna dair Halil İbrahim Dinçdağ’ın almış olduğu belge, Trabzon İl Hakem Kurulu tarafından işleme alınır fakat kendisine görev verilmez ve en sonunda kurul yöneticilerinden “askerlik yapmayan hakemlik yapamaz” cevabı alır (Karakaş & Çakır, a.g.e). Mesleğini geri alabilmek adına başlattığı hak arama mücadelesi çerçevesinde Türkiye Futbol Federasyonu’na eşcinsel olduğu için askerlik yapmadığını belirttiği dilekçeyi kargolar ve sebebini anlamadığı bir şekilde içinde bulunduğu durum basına sızdığı için sürecin medyadaki görünürlük kısmına zorunlu olarak dâhil olur. Sürecin sonunda tüm Türkiye, eşcinsel olduğu için mesleği elinden alınan Halil İbrahim Dinçdağ’ı öğrenir fakat bu durum, mağdur olan hakem için sıkıntının katmerli yaşanmasına sebep olmuştur. Halil İbrahim Dinçdağ mesleğini kaybetmekle kalmamış, çevresinden bile uzun süredir saklamış olduğu

²³ Röportajla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=K_5DHk89AdI, 21.06.2019, (Çevrimiçi).

cinsel yönelimini sadece ailesi değil, mecbur kaldığı için bütün kamuoyu öğrenmiştir (Karakaş & Çakır, a.g.e).

Halil İbrahim Dinçdağ'ın yaşamış olduğu bu süreç; hem Türkiye'de futbol camiasında eşcinselliğin itirafının –nitekim kendisi itiraf etmek zorunda bırakılmıştır- ne kadar zor bir sürece tekabül ettiğinin örneği, hem de devlet aygıtının zorunlu askerlik hizmeti üzerinden uyguladığı baskı ve bunun sonuçlarına katlanmanın üzücü bir kanıtı olmuştur. Dönemin Trabzon İl Hakem Kurulu başta olmak üzere mesleğinin elinden alınmasına sebep olan kurum ve kuruluşlarda karar alıcı mekanizmasında olan bireyler ve Halil İbrahim Dinçdağ'ın arasındaki ilişkisellik, hegemonik erkeklik teorisiyle açıklanabilir. Devlet aygıtının, toplumsal cinsiyet düzeninin denetleyicisi ve hegemonik erkekliğin kurumsallaştırıcısı olarak, “kocalar” “karılar” “evlilik” “aile” “eşcinsellik” gibi toplumsal kategorilerin kurulmasında önemli bir rolü vardır (Connell, 1998: 176-178). Bu rollerin kurulmasında; eşcinsel evliliğin yasaklanması, doğum kontrolünün sağlanması veya zorunlu askerlik hizmetleriyle savaşma ve şiddet tekelinin erkekler üzerinden sağlanması gibi pek çoğu kadın ve erkek ile iç içe olan bu politikaların kaynağı devlettir. Toplumsal cinsiyet düzeninin denetleyicisi ve düzenleyicisi olma rolünü gerçekleştiren devlet, Halil İbrahim Dinçdağ örneğinde askerlik üzerinden erkeklik rejiminin ayrıcalıklı yüzünü göstermiştir. Zorunlu askerlik hizmetini gerçekleştiren erkeklerin ayrıcalıklı konumu ve devletin bundan elde ettiği şiddet tekeli faydasını, grubun liderlik konumunu sürdürmesi için hakemin mağdur edilerek ikincil plana itildiği bir ilişkisellik karşımıza çıkar (Sünbuloğlu, 2012: 18). Söz konusu ilişkisellik çerçevesinde hegemonik erkekliğin sağladığı faydaya, askerlik yapmak gibi devletin erkekler üzerinde zorunlu koştugu bir görevin yerine getirilerek ve eşcinsel olmayarak ya da eşcinselliğin saklanarak –nitekim bütün olaylar eşcinselliğin açığa çıkmasıyla başlamıştır- erişilebileceği vurgulanır. Böylelikle hegemonik erkeklik çerçevesinde Halil İbrahim Dinçdağ toplumsal cinsiyet düzeni tarafından ortadan kaldırılmamış, fakat tabi kılınmış erkeklik örneği olarak karşımıza çıkmıştır (Connell, 1998: 246-247). Nitekim bunun bir örneği olarak, eşcinselliğinin

kamuoyunda bilinir hale gelmesinden sonra, çeşitli gazetelere kimsenin kendisine iş vermediği şeklinde demeçleri olmuştur²⁴.

Futbola dair homofobi kavramı sadece Türkiye özelinde ayrımcılığın unsuru olarak karşımıza çıkmamakta, aynı zamanda pek çok ülkede homofobi ve cinsiyetçi ifadelerle karşı faaliyetler ve organizasyonlar yürütülmektedir. Berlin'deki LGBTİ topluluğunun öncülük ettiği *Soccer Sound* projesi çerçevesinde 2010 yılından bu yana homofobi karşıtlığına dikkat çekmek üzere çeşitli turnuvalar organize edilmektedir.²⁵ Amsterdam'da bir şemsiye örgüt olarak kurulan *FARE Network*; bireylerin, dışlanmış grupların ve organizasyonların futboldaki eşitsizliğe karşı mücadele eden ve sporu sosyal değişimin bir anlamı olarak gören misyonuyla, çeşitli ülkelerde organizasyonlar düzenlemektedir.²⁶ Almanya, Hollanda, İsviçre ve İngiltere'de temsilcilikleri olan *Queer Football Fan Club*, Avrupa gey ve lezbiyen futbol kulübü fanlarının sosyalleşme ağı olarak 2006 yılında kurulmuş ve cinsel yönelim temelli her türlü ayrımcılığa karşı çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır.²⁷ 1992 yılında kurulan Uluslararası Gey ve Lezbiyen Futbol Organizasyonu (IGLFA), kuruluşundan günümüze kadar yüz kadar takımın ve otuz kadar ülkenin temsil edildiği büyük bir organizasyon olarak faaliyet göstermekte. Bu organizasyonun temel amacı, LGBTQ+ bireyler için futbol alanını güvenli ve eşitlikçi kılarak, bu alanda gelişimlerine üst düzey katkı sağlamaktır.²⁸

Türkiye'de futbola dair kurumsallaşmış bu tarz çatı örgütlerin mevcudiyeti az da olsa mevcut olup, çeşitli alternatif ligler ve amatör futbol kulüpleri ile de futbol alanında homofobiye karşı mücadele söz konusudur. İstanbul'da -2014 yılında- oluşturulan *Karşı Lig*²⁹ ve Ankara'da -2015 yılında- oluşturulan *Özgür Lig* katılımcısı olduğu takımlar ile birlikte futbolda her türlü ayrımcılığa karşı mücadele eden ve futbolun endüstriyelleşmesine karşı olan tavırlarıyla, homofobi karşıtlığının futbol

²⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/halil-ibrahim-dincdag-6-yilda-tam-150-ise-basvurdum-issizim-40033765>, 06.06.2019, (Çevrimiçi); <https://t24.com.tr/haber/escinsel-hakem-sanirim-hayatim-hukuk-mucadelesiyle-gececek,714915>, 06.06.2019, (Çevrimiçi).

²⁵ Daha detaylı bilgi için bkz. <https://berlin.lsvd.de/projekte/soccer-sound/>, 05.06.2019, (Çevrimiçi).

²⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. <https://farenet.org/about-fare/>, 05.06.2019, (Çevrimiçi).

²⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. <http://queerfootballfanclubs.org/ueber-uns>, 05.06.2019, (Çevrimiçi).

²⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. <https://iglfa.org/about-us>, 05.06.2019, (Çevrimiçi).

²⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.facebook.com/karsilig/>, 06.06.2019, (Çevrimiçi).

alanındaki organizasyonlarıdır. Her iki organizsyon da oldukça benzer mottolara sahip olup, Özgür Lig’inki şöyledir³⁰: “Endüstriyel futbola, E-bilet’e, Cinsiyetçiliğe, Faşizme, Irkçılığa, Kapitalizme, Baskıya, Homofobiye KARŞI ÖZGÜR LİG”. Endüstriyel futbol karşıtı olan Özgür Lig –aynı zamanda İstanbul’daki benzer organizasyon olan Karşı Lig’in- içerisindeki takımlarla birlikte, toplumsal anlamda dışlanan farklı cinsel yönelimlere sahip bireylerin aynı zamanda bir direniş ve kendini toplumda kabul ettirme çabasına alan açmaya çalışmaktadır. Özgür Lig’i oluşturan takımlardan Sportif Lezbon, söz konusu alanın içerisinde ‘top koşturan’ takımlardan bir tanesidir. Bu takımda yer alan oyunculardan olan Selin Yıldız, hem kadın olarak futbol oynayan, hem de cinsel yönelimini ifade edebilen lezbiyen bir aktivist olması ile hakim eril ideolojiye katmerli şekilde kafa tutabilen kadınlardandır (Köker, 2019). Özellikle Gezi Parkı olayları sonrasında taraftar grupları bağlamında ortaya çıkan çeşitli muhalif oluşumların etkisi, bu tarz liglerin ve Sportif Lezbon gibi katılımcısı olan takımların çoğalmasını sağlamıştır (Görkem, 2015). Spesifik olarak homofobi çerçevesinde ele alınmasa da toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde Türkiye’de Fenerbahçe Spor Kulübünün Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women) ile yapmış olduğu protokol cinsiyet ayrımcılığına karşı atılmış önemli bir adımdır. Türkiye’nin en büyük spor kulüplerinden birisi, bu protokol ile *UN Women Cinsiyet Eşitliği İçin Dayanışma Hareketi*, *HeForShe Projesine* destek vererek, toplumsal cinsiyet eşitliğini kurumsal anlamda gündemine alan Türkiye’deki ilk spor kulübü olmuştur.³¹

Sivil toplum alanında profesyonel olarak faaliyet gösteren *Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği*³² (CŞMD) ise genel anlamda, cinsel şiddetin görünürlüğünü arttırmaya ve mağduriyet algısının dışına çıkarak şiddete maruz kalan bireyleri güçlendirici söylemlerle, bu şiddetin meşruiyetinin ortadan kaldırılmasına yönelik pek çok kampanya gerçekleştirmekte ve sempozyumlara konu olan çalışmalar yapmaktadır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra futbol cinsel şiddetin alanı olarak tanımlayan CŞMD, Türkiye futbolunun içerisinde barındırdığı, stadyumlardaki

³⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.facebook.com/OzgurLigAnkara/>, 06.06.2019, (Çevrimiçi).

³¹ Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.heforshe.org/tr/basin-bulteni-fenerbahce-spor-klubu-cinsiyet-esitligi-icin-sahada-ter-dokuyor>, 05.06.2019, (Çevrimiçi).

³² Daha detaylı bilgi için bkz. <https://cinselsiddetlemucadele.org/>, 06.06.2019, (Çevrimiçi).

heteronormatif cinsiyetçi ifadelerle karşı aksiyon almış ve internet sitelerinden (“Futbolda cinsiyetçi şiddete karşı dayanışma çağrısı,” 2016; “Futbolu ve sporu seviyoruz. Futbolda cinsiyetçi şiddete dur diyoruz!,” 2016) yayınladıkları bildiriler ve gerçekleştirdikleri kampanyalar (“KAMPANYA: Futbolda Cinsiyetçiliğe Son!,” 2017) ile futboldaki heteronormatif cinsiyetçi söylemlere karşı mücadelede var olduklarını ortaya koymuşlardır. Kısacası, ülkemizde ve dünyada futbol alanında yaşanan ayrımcılığa dair bu tarz profesyonel veya amatör kurumların varlığı, futbolun homofobi başta olmak üzere her türlü ayrımcılığa karşı mücadelenin alanlarından biri olduğunun aynı zamanda küresel anlamda ispatıdır.

3.2. Türkiye’deki Erkek Futbolunun Avrupa İle İmtihani

İki futbol takımının karşılaştığı maçlarda oluşan ‘biz’ ‘onlar’ ayrımı, futbol taraftarlığının alt kültüründe yer alan sadakat dinamiği ile pekişerek, milliyetçiliğin oluşturduğu ayrımcılığa eklenme anlamında gerekli alanı ve pratikleri sağlar (Bora, 2013: 496). Yerel anlamda futbol kulüplerine duyulan aidiyet, “biz” ve “onlar” ayrımını mikro düzeyde yaratırken, buradaki bölünmüşlük uluslararası rekabet devreye girince geçici olarak askıya alınır ve söz konusu ayrım yurttaşlık formuna bürünerek ‘bizler’ –Türkiye- ile ‘onlar’ –yabancılar- biçimine evrilir (Rowe, 1996: 225). Futbol; içerisindeki milliyetçilik sosuyla yoğurulmuş taraftarlık pratikleriyle hayal edilmiş bir siyasal topluluk olan ulusun konsolide edilmesini, milli veya uluslararası maçlarla sağlar. Söz konusu konsolidasyon, ulusun her bir ferdinin ortak coşkuya katılarak diğerini görmese bile varlığını bilmesine tekabül ederken, burada başka takım taraftarlarının varlığı, diğer bir deyişle ‘öteki’ kimliği, Türk olmayanlardan oluşur (Anderson, 2004: 20-21).

Milliyetçilik daha önce ifade edildiği gibi, ihtiyaç duyulabilecek her durumda ve her koşulda kendisini hatırlatıp yeniden ispat ederek, ‘biz’ ‘onlar’ ayrımını canlı tutar (Özkırımlı, 2009: 285). Ülkelerin içerisinde bulunduğu uluslararası ortam veya tarihsel anlamda yaşanmışlıklar, bu ayrımların üretilmesi anlamında milliyetçi söylemlerin yakıtıdır. Futbol ile eklenilen bu söylemler, çeşitli semboller, armalar, taraftarlık ürünleri –milli forma gibi- desteğiyle somut tüketilebilen bir meta halini

alır. Gündelik hayatta kendisine her an rastlayabildiğimiz ve hafızalarımıza kazınan milliyetçi sembol ve çağrışımlar silsilesi, bu şekilde ‘biz’ ‘onlar’ ayrımını canlı tutarken, Michael Billig’in “banal milliyetçilik” olarak tarif ettiği milliyetçilik türünün özüne tekabül eder (Billig, 2002). Dolayısıyla futbol gibi medya sektörünün endüstriyel anlamda tabiri caizse gözümüzün içine soktuğu ve popülaritesinin de çeşitli tüketim kanallarıyla artmasına olanak sağladığı bir olgu, banal milliyetçiliğin gerçekleşmesi açısından son derece verimli bir alan sağlamaktadır.

Futbol taraftarlığının sadakat üzerinden oluşturduğu ayırım ve topluluk tahayyülünün desteklendiği alanlardan birisi de medyadır. Medyanın kullandığı söylem ve dil, tahayyül edilmiş toplulukların ortak bilinç çerçevesinde düşünce haritalarının oluşumuna katkı sağlar (Anderson, 2004: 39). Futbol/spor medyası kendisine has gündemi var gibi gözüke de, esasında yaslanmış olduğu toplumsal gerçekliğe ve onun arka planındaki ideolojik öğelerden bağımsız değildir (Hall, 2001: 511-513). Bu sebeple milliyetçilik gibi ayrımcılık ve kendisini sürekli ispat temelli ideolojiler medya diline yansırken, futbol medyası bu durumdan azade olmayacaktır. Buna ek olarak milliyetçiliğin, kökensel olarak erkek bedeni üzerinden ulus tahayyülü üreten ve militarizmi seferber ederek sportif beden faaliyetini olumlayan bir ideoloji olması, futbol ile erkek faaliyeti olarak ayrımcılık ekseninde eklemlenmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla milliyetçilik medya diline yansırken, futbol medyasında bu durum erkek egemen bir alanda milliyetçi, militarist ve heteronormatif çerçevede ayrımcı dilin aktarımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Talimciler, 2005b: 232). Buradaki ayrımcı dil; ‘yaşanan gerçeklikler’in aktarımında kurgulanmış olan ideolojik söylemin haber aktarımında kullanılmasıyla, bireylerin bu haberleri alarak içinde bulundukları dünyayı anlamlandırma süreçlerinde erkeklik, milliyetçilik ve militarizmin futbol ekseninde üretim ve yeniden üretiminin bir aracı haline gelmektedir (Gökalp, 2005: 131; Hall, 2001: 511-513; Talimciler, 2005b: 231-232).

Bütün bu anlatılanlar çerçevesinde bir ülkenin içerisinde bulunduğu tarihsel süreç ve geçirmiş olduğu tarihsel arka plan, medya diline ve futbol alanındaki söylemlere etki ettiği belirtilebilir. Bunun yurtdışı örneği İngiltere’nin 1996 yılında ev sahipliği yapmış olduğu Avrupa –Erkekler- Futbol Şampiyonasında görülebilir.

Futbolun evine döndüğü³³ sloganı –turnuva şarkısı- üzerinden İngiltere’nin kaybettiği küresel emperyalist güç konumunu, etnosentrik bir vurguyla İngilizlerin Dünya’yı futbol ile eğittiği ve futbolun şimdi evine dönerek, kupasız –aynı zamanda Dünya lideri olmaksızın- geçen otuz yılın acısını Dünya Kupası galibiyeti ile kazanarak çıkaracağı Carrington tarafından vurgulanmıştır (Carrington, 1998: 110-113). Dünya Kupası’nın tekrar kazanılması ile Britanya Dünya liderliği gücünü sembolik de olsa geri kazanacaktır. İngiltere üzerinden yapılan bu tahlil, Türkiye’deki örneklerine benzemektedir. Milli maçlarda veya kulüp bazında yapılan uluslararası karşılaşmalarda, başka ülkelerin temsilcileri karşısında alınan galibiyetler veya maçta yaşanan olaylara dair duyulan heyecan, gösterilen tepkiler, medyanın haberi aktarış biçimleri, söz konusu benzerliğin ele alınmasına olanak sağlamaktadır.

Türkiye’de futbol; “milliyetçi bir doğum lekesi” ile hayata merhaba derken, yaşanan ulus devlet çağında İngiltere örneğinde olduğu gibi milliyetçilik ile beraber Türkiye’de de çeşitli biçimlerde ve etkinliklerde kitlelerin mobilize edilmesi için kullanılan bir alandır (Aktükün, 2005: 7; Koçak, 2010: 63). Tarihsel sürece bakıldığında Türkiye’de popüler anlamda neredeyse tek spor haline gelen futbol, özellikle uluslararası karşılaşmalarda milliyetçiliğin körüklendiği bir alana tekabül eder. Söz konusu karşılaşmalar Avrupa ülkelerinin temsilcileriyle yapıldığında; Türkiye’nin gelişmişlik hedefi olarak gösterilen Batı³⁴’ya karşı hayranlığı ve bu hedefine ulaşmasında Batı’nın kendisine karşı koyduğu kriterlerin oluşturduğu düşmanlığın tetiklediği Batı karşıtlığı, girift bir şekilde birleşir (Bora, 2013: 498-499; Koçak, a.g.e, 37). Hayranlık ve nefretin bileşimi futbol medyasının dilinde, hınç duygusu içeren milliyetçiliğin militarizmi seferber etmesiyle ortaya çıkan ifadeler, hegemonik erkekliğin yeniden üretiminde rol oynar.

1996 yılında İngiltere’de düzenlenen Avrupa –Erkekler- Futbol Şampiyonası Finallerine Türkiye –Erkek- Futbol Milli Takımı’nın tarihinde ilk kez gitmeye hak

³³ Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=RJqimlFcJsM>, 10.06.2019, (Çevrimiçi).

³⁴ Tezin bu noktasında Batı ile Avrupa’nın ve günümüz kurumsallaşmış politik ve iktisadi biçimiyle Avrupa Birliği’nin (AB) kastedildiğini belirtmek gerekir. Birinci Dünya Savaşı’nın, Avrupa’nın sömürgeci büyük devletlerine karşı yapılması ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin lideri Mustafa Kemal Atatürk tarafından gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşma hedefinin konulması Batı’nın Avrupa ile eş değer anlam taşımasının temelidir (Keyder, 2005: 226).

kazanması üzerine, ülke çapında turnuvaya ilgi artmış ve medya söz konusu turnuvayı yakın takibe alarak okuyucu/izleyicileriyle buluşturmuştur. Türkiye -Erkek- Milli Futbol Takımı için çok önemli olan turnuvanın hemen öncesinde dönemin teknik direktörü Fatih Terim'in İngiltere ziyareti 1 Aralık 1995 tarihli *Fanatik Gazetesi* tarafından "Fatih Londra'yı fethetti" manşeti ile verilirken, turnuvanın başladığı 14 Haziran 1996 tarihli *Fotomaç Gazetesi*'nde atılan manşetin altındaki açıklamada "... millilerimizden tüm Türkiye bugün zafer bekliyor" ifadeleri yer almaktadır. Turnuva Danimarka -Erkek- Milli Futbol Takımı karşısında alınan mağlubiyet ile biterken, 21 Haziran 1996 tarihli *Fotomaç Gazetesi*'nin "Yine de sağıl arkadaş" manşetinin altındaki haberde –erkek- milli futbolculara edilen teşekkürde destan, kahramanlık, ölüm gibi vurgular dikkati çekmektedir: "Bu tarihi başarının kahramanları kalbimizin başköşesindeki yerlerini aldılar. Onlar için Türkiye'de ölmeyecek kimse yoktu. Destan kahramanları gibi Türkiye'ye uğurlandılar...". Maçlardaki rakiplere istinaden 'fethetmek', 'zafer beklemek/kazanmak', 'destan kahramanlığı', 'uğruna ölünecek şeyler' gibi ifadeler, futbol bağlamı dışarıda tutularak cümle içerisinde tekrar okunacak olsa, savaş ve erkeklik üzerinden oluşturulacak bir hikaye karşı tarafa aktarılabilir.

Türkiye'nin erkek futbol milli takımının ilk defa katıldığı Avrupa –Erkekler- Futbol Şampiyonasında aldığı mağlubiyetler, yaşanan coşkunun buruk geçmesinden kaynaklı olarak, aktarılan haber diline de yansımıştır. İleriki paragraflarda kulüpler bazında veya Türkiye –Erkek- Futbol Milli Takımı'nın galibiyetleri ile ülkenin futbol anlamında kendine gelen özgüveninin haber diline yansıyan biçimi örneklendiğinde, 1996 yılındaki bu turnuvanın aktarılış biçimi ile arasındaki fark daha net anlaşılacaktır. Yine de bu dönem, Türkiye'de futbolun görece başarılı olduğu sürecin mihenk taşlarından sayılabileceğı için önemlidir. Türkiye'nin –erkekler klasmanı- futbol başarısında gözleri milli takımlar düzeyinden kulüpler düzeyine çevirdiğimizde 1990 yılı itibarıyla UEFA Şampiyonlar Ligi'nde kendisinden daha büyük takımlara karşı galibiyetler elde eden ve galibiyetlerini 99-00 sezonunda UEFA Kupası kazanımı ile sonuçlandıran Galatasaray Futbol Takımı³⁵ karşımıza çıkar. Söz konusu başarıların

³⁵ Galatasaray Spor Kulübü'nün futbol branşında kadın futbol takımı yer almamaktadır. Medya ve toplum nezdinde alışlagelmiş biçimiyle 'Galatasaray' ifadesinin hem spor branşlarında ilk olarak

elde edildiği dönemde Türkiye, politik ve iktisadi anlamda derinleşen bir krizin içerisinde yer almasının da etkisi ile alınan her galibiyetin ‘kötü günlerde’ ‘milletimize’ edilen ‘armağan’ vurgusu, dönemin futbolcu, kulüp başkanı ve siyasetçileri tarafından yapılmaktaydı.

UEFA’nın gerçekleştirdiği Şampiyonlar Ligi organizasyonu 1992-1993 sezonu itibariyle başlamış olup, Türkiye’den bu turnuvaya katılan takımların arasında Galatasaray on dört kez katılımı birinci, Beşiktaş yedi kez katılımı ikinci, Fenerbahçe altı kez katılımı üçüncü, Bursaspor ve Trabzonspor ise birer kez katılımı son sırada yerlerini almaktadır³⁶. Galatasaray’ın turnuvanın ilk yıllarından itibaren katılımı Türkiye futbol basınında takip edilirken, Avrupa takımlarına karşı yapılan mücadele sonrası haber aktarımı yazılı futbol basınında milliyetçi, militarist ve cinsiyetçi bir dil ile erkekliği yeniden üreten kalıplar içerisinde söz konusu olmuştur. 1993 yılının aralık ayında Manchester United ile yapılan Şampiyonlar Ligi elemeleri maçı sonrasında ana akım medya diye tabir edilen yayın organları arasında yer alan Sabah Gazetesi’nin attığı manşetler söz konusu haber aktarım diline örnek niteliği taşımaktadır. 4 Aralık 1993 tarihli *Sabah Gazetesi*’nin manşeti: “BİR BABA HİNDİ İNGİLİZ’E BİNDİ” şeklinde olmuştur. İngilizce’de ‘turkey’ kelimesinin anlamı hem ülke olan ‘Türkiye’ye, hem de cins isim olan ‘hindi’ye tekabül ederken; Galatasaray’ın aldığı galibiyet zorla cinsel birleşmeyi referans alan ve İngilizce’deki eş sesli kelime anlamından kaynaklı daha önce yapılmış olan benzetme çerçevesinde gerçekleştirilen bir eğretileme ile haber manşetten okuyucuya aktarılmıştır. Aynı maçla ilgili ertesi gün İngiliz temsilcisinin yetkililerinin maçın tekrarı için UEFA’ya başvurması üzerine 4 Aralık 1993 tarihli Sabah Gazetesi’nin spor sayfasından attığı manşet; “O... Çocukları!” şeklinde olmuştur ve söz konusu manşetin altındaki kısa açıklamada “İngilizler Galatasaray’ın sahada aldığı başarıyı masa başı oyunlarıyla örtbas etmek istiyorlar...” ifadesi yer almaktadır. Manşetten edilen cinsiyetçi küfürün muhatabı ise maçın uluslararası niteliği ve bu tür maçların taraftarlıktan ziyade ulusal anlamda aidiyet duygusunu körükleyen niteliği ile İngilizler olmaktadır (Bora & Erdoğan,

futbolu, hem de cinsiyetsiz ifadenin erkeği vurguladığı biçimi, anlatımda ve algıda kolaylık sağlaması açısından tercih edilmektedir. Branşlar için bkz. www.galatasaray.org, 20.06.2019, (Çevrimiçi).

³⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.sporx.com/uefa-sampiyonlar-liginde-turk-takimlari-SXHBO733072SXQ>, 18.06.2019, (Çevrimiçi).

2014: 232; Rowe, 1996: 225). Gündelik hayatta ve taraftar tepkilerinde sıklıkla karşılaşılan bu küfür, kadının argo bir şekilde aşağılanması üzerinden erkeğin kendisini deşarj ettiği bir ifade biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Milyonlara ulaşan bir gazetenin manşetinden aktarılan bu iki ifade, kadın bedeni veya heteronormatif cinsellik pratikleri üzerinden boyun eğdirme pratiğinin erkek lehine içselleştirilmesine ve bu sayede ‘normal’ bir şekilde yeniden üretilmesine katkı sağlamıştır.

1998 yılının Aralık ayında oynanan Juventus maçının yankısı, Türkiye’de yaşanan silahlı çatışmaların etkisiyle İtalya temsilcisinin Türkiye’ye gelmek istememesiyle daha geniş olmuştur (Talimciler, 2005b: 293). Dönemin çeşitli gazetelerinde Juventus’a yönelik tepki ulusal bir niteliğe bürünmüş şekilde verilirken, *Milliyet Gazetesi*’nin spor sayfasında maçın hemen öncesinde Juventus’a ithafen “Bayan, korkun olmasın” başlıklı haberinde, Juventus’un lakabının “bayan” olarak belirtildiği haber verilmiştir (Ağca, 1998). İtalya medyasının Juventus’a yönelik bu lakabı kullandığı vurgulansa da, haber başlığının asıl amacı, Türkiye’deki Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşanan çatışmalardan kaynaklı olarak Türkiye’ye gelmek istemeyen Juventus’un korkaklığını cinsiyetçi bir ifade ile vurgulaması, dönemin politik konjonktüründe mevcut şiddet eylemlerinin cinsiyetçi yansıması olarak ele alınabilir. Nitekim maç öncesi koruma isteyen Juventus’un durumu ile erkek egemen düşüncede korunmaya muhtaç ve zayıf bir varlık olarak addedilen ‘kadın’ın konumu özdeşleştirilerek haber aktarılmıştır.

Galatasaray’ın UEFA Kupasını kazandığı 1999-2000 sezonundaki yıllar itibariyle Türkiye’nin içerisinde bulunduğu ekonomik durum kötüye giderken, Avrupa Birliği ile olan ilişkiler, 1999 yılının Aralık ayı ile adaylık statüsünün tanınması şeklinde netlik kazanmıştır. 10 Aralık 1999 tarihli *Milliyet Gazetesi*’nde Galatasaray’ın rakibi Bologna’yı eleyerek bir üst tura yükseldiği maça istinaden birinci sayfada vermiş olduğu haber, Türkiye’nin o dönemde AB üyeliğini heyecanla beklediği sürece referansta bulunmakta. “Cim Bom’dan AB morali” başlıklı haberde alınan galibiyet AB’ye giriş süreciyle entegre edilerek okuyucuya aktarılmakta. Bir sonraki turda Almanya’nın Borussia Dortmund takımı ile oynanan maçta alınan galibiyeti okuyucuya aktarırken kullanılan dil ise AB-Türkiye ilişkilerinde taraf olunan bakış açısını Galatasaray’ın galibiyeti ile birlikte okuyucuya aktarmakta. 5

Mart 2000 tarihli *Milliyet Gazetesi*'nde "Forma Savaşı" başlıklı haberde maç sonrası formasını dostluk ritüeli gereği Galatasaray'lı futbolcuyla değiştiren Bobiç'in, stada giren Türkiye kökenli taraftarla arasındaki iletişim, sadece görüntülere yansımına rağmen, iki taraf konuşturularak galibiyet çeşitli mesajlarla aktarılmıştır (Özer, 2000):

"... Bobiç, formayı kavradığı parmaklarını aralasa kurtulacak; ama "emanete" Cumhurbaşkanı Demirel'in şapkasına olduğu kadar sahip çıkıyor. Hızla çekip riskli bölgeden uzaklaştırıyor ve ardından "sitemlerini" yüksek perdeden dile getiriyor. Gurbetçimize ne söylediği bilinmez ama, düşündükleri malum: "Sen henüz AB'ye giremedin. Bu forma Avrupa'lı ve tam bana layık"...".

Galatasaray'ın UEFA Kupası elemelerinde kupaya galibiyetine kadar oynadığı maçlara dair atılan diğer manşetlerin bazıları şöyle; "Cim-Bom Avrupa'ya Meydan Okuyor/Bizi Kimse Tutamaz" (Milliyet, 18.03.2000), "Finale Pençe" (Hürriyet, 7.04.2000), "UEFA'yı da Leeds'i de" (Hürriyet, 21.04.2000), "Dingiltere" (Star, 21.04.2000), "ULUSUN EVLATLARI FATİHİN ASLANLARI" (Fanatik, 19.05.2000), "Galatasaray Avrupa'nın en büyüğü/İŞTE TARİH BÖYLE YAZILIR" (Sabah, 18.05.2000). Söz konusu manşetlerde, alınan galibiyetlerin coşkusu gözlemlenirken, yapılan çeşitli benzetmelerle aktarılan galibiyetlerdeki vurgu pekiştirilmiştir. Avrupa'nın en büyüğü olma isteği başarıları aktarırken göze en çok çarpan ifadeler olup, çeşitli eğretilmeler ve kelime oyunları ile 'onlar' yani rakip küçültülmekte ve zorla cinsel birliktelik anlamı içeren argo imalar yer almaktadır. Bu süreçte, diğer kulüp bazında uluslararası maçlarda olduğu gibi galibiyetlerin çoğu 'zafer' şeklinde sunulurken, ulusal birlik ve beraberlik de alınan galibiyetlerle birlikte okuyucuya aktarılmaktadır.

2000'li yılları geçtiğimizde elde edilen başarılarla Türkiye'de futbol yıldan yıla popülerleşirken, spor gazetelerinin kullandığı dil, galibiyetlerin getirdiği özgüvenle birlikte daha agresif ve daha argo içerikli olmaya başlamıştır. Nitekim yayın hayatına 9 Haziran 2012 yılında başlayan AMK isimli spor gazetesi, futbol basınında yer alan söz konusu eril ve cinsiyetçi argo dilin gazete isminde sembolleşmiş yüzünü oluşturmaktadır. 2002 yılında gerçekleştirilen FIFA –Erkekler- Dünya Kupası organizasyonuna katılan Türkiye –Erkek- Milli Futbol Takımı, turnuvada üçüncü olarak kamuoyunun gözünde başarılı olurken; 2008 Avrupa –Erkekler- Futbol Şampiyonasında yer alan gazete manşetlerine oranla medya bu turnuvada daha

yumuşak bir dil kullanılmıştır. Bunun sebebi olarak, söz konusu turnuvada karşılaşılan rakiplerin –Brezilya, Kosta Rika, Çin, Japonya, Senegal, Güney Kore- Türkiye ile uluslararası siyaset ve tarihsel ilişkiler anlamında karşı karşıya gelmemesi ya da ülkeler arası anlaşmazlığın ciddi bir biçiminde yaşanmaması olarak gösterilebilir. Dünya üçüncüsü ünvanı alınan maçta atılan başlıca manşetler; “Dünyada Yıldız Gönüllerde Ay” (Milliyet, 19.06.2002), “Eyvah Türkler” (24.06.2002, Milliyet), “Futbolun Sultanları” (Fotomaç, 30.06.2002), “Muhteşem Takım/Medeniyet Dersi” (30.06.2002, Hürriyet) şeklinde atılmıştır. Her ne kadar bu turnuvaya dair manşetler genel itibarıyla ‘görece’ yumuşak bir dille atılmış olsa da, milliyetçi ifadeler hem çeşitli sembollerle ve savaşı andıran metaforlarla hem de ‘erkek hükümdar’ benzetmeleriyle okuyucuya aktarılmıştır. ‘Görece’ yumuşak ifadeler hem yukarıda belirtilen rakiplerin niteliği, hem de Türkiye’nin söz konusu turnuvada herhangi bir iddaasının olmamasına rağmen aldığı başarılı sonuçların şaşkınlığı sonucunda ortaya ‘kendini ispat çabası’ niteliğinde konmuştur.

2008 yılı geldiğinde Türkiye -Erkek- Milli Futbol takımı İsviçre ve Avusturya’nın ortaklaşa düzenlediği Avrupa –Erkekler- Futbol Şampiyonası finallerine katılmaya hak kazanmış ve yarı finale kadar ilerleyerek, son maçta Almanya’ya yenilmiştir. Turnuvada karşılaşılan rakipler Portekiz, İsviçre, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan ve Almanya olmuştur. Şampiyona rakiplerinin Avrupalı olması ve Türkiye’nin tarihsel anlamda hem çatıştığı hem de ilerleme hedefi olarak kurucu liderin Avrupa’yı hedef koyması, ülkenin futbol temsilinde en azından ‘ben de buradayım’ içerikli ispat çabasına tekabül etmiştir (Bora & Erdoğan, 2014: 233; Keyder, 2005: 226). Buna ek olarak turnuvaya katılmaya hak kazandığı grup elemelerinde, son maçını Norveç ile oynayan Türkiye –Erkek- Milli Futbol Takımı’nın aldığı galibiyet medyada büyük yankı getirmiştir. *Milliyet Gazetesi*’nin 18.11.2007 tarihli spor sayfası manşetinde milli takımın galibiyeti “Kramponlu Mehmetçikler” şeklinde okuyucuya aktarılmıştır. Daha önce bahsedilen kulüp ve milli takımlar düzeyindeki uluslararası maçlar, taraftarlıktan ziyade ulusal bütünlüğü simgelerken, Türkiye güvenlik kuvvetlerinin PKK ile girdiği silahlı çatışmaların yoğunlaştığı bu dönemde alınan galibiyetin militarist vurgular içerdiği görülebilir. Erkek oyunu olarak görülen futbol, ulusun erkek temsilcilerinin –ki buradaki temsilciler milli

futbolculardır- gösterdiği fiziksel performans sayesinde tabiri caizse çatışma bölgesinde alınamayan sonucun sahada erkeklerin çarpışarak aldığı savaş alanı olarak kurgulanmıştır. Mevcut kurgu futbolun erkek alanı olarak görülmesini ürettiği gibi, fiziksel şiddetin ironik şekilde aktarımı da aynı zamanda söz konusu alanın erkeğin tahakküm alanlarından biri olduğunun da alt yapısını göstermektedir (R. W. Connell, 2005: 54; Rowe, 1996: 220-225). Milliyetçilikte mevcut olan ‘sürekli hatırlanma isteği’, zamanın koşullarına uyum sağlanacak nitelikteki –Kürt Sorunu ekseninde yaşanan çatışmaların yoğunlaştığı bu dönem- bu tip uluslararası karşılaşmalar çerçevesinde militarizmi seferber ederek, erkeklerin toplum içerisindeki ayrıcalıklı konumlarına katkı sağlamaktadır (Enloe, 2003: 93).

Türkiye –Erkek- Futbol Milli Takımı bu turnuvaya medyanın dilinde “Kramponlu Mehmetçik” olarak giderken, yine medyanın dilinde turnuvanın yapıldığı kentlerden olan Viyana’yı ‘kuşatarak’ dönmüş ve ‘Avrupa’ya dersini vermiştir. Özellikle yarı finale çıkmak için mücadelenin verildiği Hırvatistan maçı öncesi ve sonrası medyanın haber dilindeki militarist, cinsiyetçi ve argo öğeler dikkat çekicidir. Hırvatistan’a ithafen, cinsiyetçi şekilde ifade edilen ve cinsel birleşmenin karşı tarafa getirdiği boyun eğdirmenin sağladığı iktidar gücünü referans alan 20 Haziran 2008 tarihli *Fanatik Gazetesi* manşeti söz konusudur. “BUNLARA LAZIM” şeklinde atılan manşette iki kelimenin ortasına yerleştirilen ve ateş kaynağı olarak kullanılan ‘çakmak’ görseli ile anlam bütünlüğü sağlanmış, argoda erkek bilinçaltısının ‘aktif’ cinselliğine hitap edecek şekilde Hırvatistan’a gol atmanın gerekliliği bu şekilde okuyucuya aktarılmıştır (Bingölçe, 2005: 74). Hırvatistan maçı sonrasında yine *Fanatik Gazetesi*’nin 22 Haziran 2008 tarihinde gazetenin ilk sayfasında en üst başlıktaki ifadesi; “ÇILGIN TÜRKLER YİNE VİYANA KAPILARINDA” şeklinde olmuştur. Bu şekilde benzer manşetler; “VİYANA DÜŞTÜ” (Türkiye Gazetesi, 22.06.2008), “VİYANA DÜŞTÜ SIRA BERLİN’DE” (Star Gazetesi, 22.06.2008), “VİYANA KALSIN KUPAYI GETİRİN” (Yeni Şafak Gazetesi, 22.06.2008), şeklinde atılmıştır. Burada Osmanlı Devleti’nin başarılı olamadığı Viyana Kuşatması referans alınırken, milli mücadele niteliğinde yapılan askeri benzetmeler okuyucuya aktarılmıştır. Pierre Bourdieu toplumun varoluşunda oyunun önemini ifade ederken, oyunlar içerisinde savaş gibi ciddi olanların öznesinin özellikle erkek çocukla eş

tutulduğunu belirtir. Bu noktada Bourdieu'nun; "Kadınların aksine, erkekler, toplum tarafından onlara atfedilen her türlü oyuna çocuklar gibi kapılıp gitmeye daha hazırlıklı ve donanımlıdır, savaş ise bu oyunların en mükemmel biçimidir." şeklindeki yaklaşımı, Enloe'nin belirttiği gibi militarist öğelerin, toplumda erkeklerin ayrıcalıklı konumunun pekişmesindeki rolünü destekler (Bourdieu, 2016: 98; Enloe, 2003: 93). Militarizmin bu noktadaki rolü futbol alanı içerisinde medya dili aracılığı ile karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Alternatif Bir Dil Mümkün Mü?

Futbol diğer pek çok spor dalında olduğu gibi nötr yani 'cinsiyetsiz' ifadelerin kullandığı dil ile doğrudan erkeklerin vurgulandığı bir alandır (Messner et al., 1993: 122-125). Bu noktada Monique Wittig, futbol dilinde gördüğümüz 'genel' olanın 'erkek' olma durumunu destekleyen nitelikteki cinsiyetler arasındaki ayrımı şu şekilde ifade etmektedir (Wittig'den aktaran Butler, 2016): "Cins (gender), cinsiyetler (sexes) arasındaki siyasi karşıtlığın dilsel dizinidir. Cinsi burada tekil olarak kullanıyorum, çünkü zaten iki cins yoktur, tek bir cins vardır: dişil. "Eril" ise bir cins değildir. Çünkü eril, eril olan değil, genel olandır.". Bu ifadeyi somut bir örnekle açacak olursak, medyada yer alan Türkiye Milli Futbol Takımı/Türkiye/Milli Takım ifadeleri herhangi bir cinsiyet belirtilmeksizin doğrudan erkeklerden oluşan futbol takımına gönderme yaparken, söz konusu dilin sürekli kullanımı bu durumu olağan kılmaktadır. Buna ek olarak Türkiye Milli Futbol Takımı, 'Milli Takım' ve hatta ulusal birliğin futboldaki simgesi olarak 'Türkiye' olarak ifade edilirken; medyada gördüğümüz, 'Türkiye yendi' 'Türkiye zaferle ayrıldı' şeklindeki ifadeler, ulusu ve ulusla bağlantılı siyasi birliği niteleyen niteleyen ülke adı ile 'erkek' cinsiyetini aynı düzlemde eşitlemektedir. Bu durum, 20. yüzyılın başlarında erkek bedeninin, milliyetçi söylemin bir parçası olarak ulusun düzeni ve ilerlemesi için gereken umutları simgeleyişin bir nevi devamı olmakla birlikte, kadın için 'dişil' olanın 'genel' olamayışla açıklanabilen aksi bir durumun medya diline sirayet etmesiyle açıklanabilir (Mosse, a.g.e, 9). Ulusun umutlarını simgeleyen erkek bedeni sporla birlikte, daha önceki örneklerde belirtildiği gibi militarize edilerek ırksal ve ulusal ilerlemenin temelini, militarizmin sağladığı

ayrıcalıkla birlikte oluşturmıştır (Connell, 1998: 125). Dolayısıyla buradaki ayrımcı dil; ‘yaşanan gerçeklikler’in aktarımında kurgulanmış olan eril ideolojik söylemin haber aktarımında kullanılmasıyla, bireylerin bu haberleri alarak içinde bulundukları dünyayı anlamlandırma süreçlerinde erkeklik, milliyetçilik ve militarizmin futbol ekseninde üretim ve yeniden üretiminin bir aracı haline gelmektedir (Gökalp, 2005: 131; Hall, 2001: 511-513; Talimciler, 2005b: 231-232).

Alternatif bir dilin başlangıcı futbol alanında; ‘erkek’ kavramını ‘genel olan’dan çıkarıp, ‘cinsiyet’ olarak kabul ederek ve bunun sonucunda ortaya çıkacak dili medyada sürekli kılarak gerçekleştirilebilir. Ancak bu şekilde Türkiye Kadın Milli Futbol Takımı veya Kadın A Milli Takım ifadesi ile Türkiye Erkek Milli Futbol Takımı veya Erkek A Milli Takım dilsel düzlemde eşitlenerek bireylerin kafasındaki anlam haritalarında farkındalık yaratılabilir. Nitekim dilsel düzlemdeki eşitliğin, dilimize yansıyan düşüncelerin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair farkındalıkla yoğunlaşması sonucu ortaya konabileceği ayrıca belirtilmelidir. Bu konuda futbolun Türkiye’deki patronu konumundaki kurum olan Türkiye Futbol Federasyonu’na da medya ve diğer sivil toplum kuruluşları kadar sorumluluk payı düşmektedir. Söz konusu kurumun internet sitesinde³⁷ yer alan milli takımlar sayfasının başlık kırılımına baktığımızda karşımıza; “A Milli” ile “Kadınlar Milli” sekmelerinin ayrı şekilde ve tam da yukarıda ifade edildiği gibi ‘normal’ olanın ‘erkek’, cinsiyete tabi olanın ‘kadın’ şeklinde konumlanması çıkmaktadır. Nitekim on dokuz yaş altındaki kadın milli futbolcuların ‘kız’ milli takımı olarak ifade edilmesi, kurumsal anlamda cinsiyet eşitliğine dair oluşturulması gereken dilden mantıksal olarak mevcut olan uzaklığı, bilinçaltındaki ‘bekaret’ ve ‘namus’ kodları ekseninde göstermektedir.

Futbolun milliyetçilik ve militarizmle kolay eklemlenebilen bir yapısının olması; belirtildiği gibi hem taraftarlık pratikleri bağlamında, hem de okuyucuya/izleyiciye futbol haberlerinin aktarımı konusunda eril ve maçist dilin oluşmasına etki etmektedir. Buna ek olarak İbrahim Hacıosmanoğlu ve Ümit Özat örneklerinde olduğu gibi, televizyon önünde toplumsal cinsiyet algılarına dair zihinlerindeki anlam haritalarını tv programlarında veya yapılan herhangi bir yayında

³⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.tff.org/default.aspx?pageID=95>, 20.06.2019, (Çevrimiçi).

paylaşan futbol insanlarının söylemleri, izleyiciye/okuyucuya cinsiyetçi ve maçist dilin doğrudan ulaşması ve erkeklik inşasının söylemsel kurgulanışı açısından bir diğer faktördür. Bu sebeple futbolda kullanılan dilin cinsiyetçi öğelerden ve erkek egemen söylemlerden bağımsız olabilmesi için hem Türkiye’de hem yurtdışında çeşitli ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin yaptığı toplumsal cinsiyet farkındalık etkinlikleri önem arz etmektedir. “Türkiye’de Futbol, Erkeklik ve Homofobi” başlığında yer alan ve isimleri sayılan çeşitli sivil toplum kuruluşlarının temel gayesi, futbolda cinsel şiddet içerikli her türlü eylemin dışlanarak, oluşturulması gereken yeni dilin eşitlikçi ve çoğulculuk bağlamında her kesimi kapsamı yönündedir. Türkiye özelinde yerelde amatör olarak örgütlenen liglerden Özgür Lig’in manifestosu, futbol alanında eşitlikçi ve kapsayıcılığın sağlanması bakımından profesyonel liglere de örnek olabilecek niteliktedir. Özgür Lig manifestosunu şu şekilde açıklamaktadır (“Özgür Lig Ankara’da kuruluyor: LGBTİ futbolcular yeşil sahaya!,” 2015);

“1. Futbol borsada değil arsada oynanır. Özgür Lig, maçların toprak sahada oynanmasını tavsiye eder. Ancak bu yıl toprak saha bulamadığımız için ve bir aradığımızı artırmak amacıyla şimdilik maçlarımızı halı sahada oynama kararı aldık. İşgal edebileceğimiz bir arazi bulunur bulunmaz maçlarımız toprak sahada oynanmaya başlanacaktır.

2. Özgür Lig’de kararlar her takımın en az 1 temsilcisinin bulunduğu toplantılarda alınır.

3. Özgür Lig, endüstriyelleşmeden sahada kalabilmeyi hedefler. Amatörlük temel esastır. Bu sebeple ve amaçla, kati suretle profesyonel futbol lisansına sahip oyuncu ve antrenörleri takım kadrolarında kabul etmez. Ligin kendisi, takımlar ya da tek bir oyuncu bile reklam amaçlı sponsorlukları kabul edemez.

4. Özgür Lig’de maçlar 60 dakika sürer.

5. Her maça iki takım da 3’ü yedek olmak üzere 10 oyuncuyla sahaya çıkar. Oyunculardan herhangi bir yeterlilik beklenmez, oynamak isteyen herkes oynar. Oyuncu değişikliği sayısı iki takımın kararına göre değişebilir.

6. Katılımcı takımların, önceden belirlenen tarihe kadar oyuncu kadrosunu bildirmesi gereklidir. Belirtilen tarihten sonra transfer yapmak yasaktır. Takım kadroları maksimum 14, minimum 7 oyuncuyla oluşturulur. Oynayacak takımlar arasındaki iletişimle bu kuralda esnemeler yapılabilir.

7. Ligin açılış tarihi kesinleştirildiğinde kura çekimi ile lig takvimi kesinleştirilir. Maçlar önceden belirlenen tarihlerde ve sahalarda oynanır. Tarih ve yer değişikliği sadece maçı oynayacak 2 takımın ortak kararıyla, mazeret bildirilerek yapılır. Bu kural katılımı artırmak amaçlıdır.

8. Özgür Lig maçlarında önceden belirlenmiş hakemler yoktur. Eğer takımlar isterlerse ortak belirledikleri, eşi/dostu hakem yapabilirler. Hakem olmadığı sürece de kararlar ortaklaşa alınır. Oyuncun böyle dedi kuralı geçerlidir.
9. Maç esnasında plastik ya da metal çivili krampon giymek olası sakatlıkları engellemek adına yasaktır.
10. Oyuncuların, rakip oyuncuları ya da takım arkadaşlarını rahatsız edecek/sakatlayabilecek özellikte takılarla sahaya çıkmaları tavsiye edilmez. Buna aynı zamanda ağır kokulu parfümler ve kremler de dâhildir.
11. Oyuncular sahaya alkollü olarak ve/veya uyuşturucu/yatıştırıcı maddeler etkisi altında çıkmamalıdır.
12. Sahada olan sahada kalır. Yengi ve yenilgilerin kanıtlağı bir şey yoktur.
13. Özgür Lig her türlü cinsiyet kimliği ve cinsel yönelimden kişileri ligde yer almaları için davet eder. Özgür Lig’de cinsiyetçi, türcü, homo/transfobik, etnik ayrımcılığa yer veren her türlü söylem ve tavır oyundan ve ligden çıkartılma sebebidir.
14. Puanlama sistemi; kazanana 3, beraberlikte 2, kaybedene 1 puan şeklinde olacaktır.”

Bu ve bunlar gibi oluşturulabilecek manifestolar, futbol alanında milliyetçi, militarist, ayrımcı ve cinsiyetçi ifadelerin dışlanarak engellenmesi açısından gereken nitelikleri taşıyabilir. Fakat bu tarz organizasyonlar ve bunların ortaya koydukları manifestolar, futbol ve toplumsal cinsiyet algısını ancak yerelde ve küçük ölçekli biçimde güçlendirebilecek etki alanlarına sahip olduğunun belirtilmesi gerekir. Futbol gibi çıkış noktasından oldukça uzakta olan ve günümüzde küresel anlamda sermayenin pek çok biçimiyle eklemlenmiş büyük bir endüstride, bu gibi kuralların birden bire ulusal sınırları kapsayacak şekilde uygulanması en azından şu an için fazla mümkün gözükmemektedir. Ancak bu gibi etkinliklerin, toplumsal cinsiyet farkındalığının yerelde toplumun belirli bir kesiminin nezdinde de olsa kazanılabilmesi açısından ortaya koyduğu değerlerin hakkı teslim edilmelidir. Bu noktada kanun yapma yetkisine sahip siyasal iktidarların, yasal düzenlemeleri etkin bir şekilde yapması, tabanda farkındalık yaratıcı bu tarz hareketliliklere kurumsal anlamda destek olarak, toplumsal cinsiyet farkındalığı çerçevesinde cinsiyetçi dille mücadelenin bütünlükçü bir yapıya ulaşmasını sağlayabilir. Türkiye’de en üst kademe liglerde oynanan karşılaşmalarda futbol taraftarlarına yönelik stadyumlardaki cinsel şiddet ve ayrımcılık içeren performansları 6222 sayılı Sporda Şiddet ve Düzensizliğin

Önlenmesine Dair Kanun'un 14. Maddesinde³⁸ yer alan cezai müeyyidelerin, caydırıcılığı arttırması açısından ağırlaştırılması devlet aygıtının kanun koyucu olması çerçevesinde payına düşen sorumluluklardan biri gibi görülebilir. Ancak söz konusu taraftar performanslarının önlenmesi için ilk olarak akla devlet aygıtının kural koyucu mekanizmasının işlerliği geldiğinde, ataerkil sistemin yarattığı problemleri salt baskıcı cezai müeyyideler ile önlemeye çalışmak gibi yüzeysel bir durumla karşı karşıya kalma tehlikesinde oluruz. Toplumsal anlamda oluşacak bilinçlenme ile toplumsal cinsiyet farkındalıklarının oluşumunu tabana yaymak bir önceki öneriye göre daha faydalı bir çözüm olanağı sunabilir. Söz konusu farkındalığın yarattığı etkiyle ataerkil sistemin getirdiklerinin erkekler tarafından sorgulanması ve kabulü ile ancak ayrımcı, cinsiyetçi ve şiddet içeren eril dilin 'mümkün olan başka bir dil'e evrilmesi olanaklıdır. Böylelikle bu dil, medya çalışanlarının kullandığı dil haline de gelerek, toplumdaki ataerkil yapıdan arınmışlığın ideolojik yansıması olarak karşımıza çıkacaktır.

Toplumsal olayları ham olarak gündemine alan medya organları; sosyal tabanın gündemini göz önüne alarak ham veriyi işlemekte ve haber alıcısı olan topluma yeniden üretilmiş bir gerçeklik olarak sunmaktadır (Hall, 2001: 509). Söz konusu gerçeklik her ne kadar toplumsal gerçekliğe dayansa da, kullanılan dil bu gerçekliğin dili olmayıp, ona dayanan ve arka planında ideolojik ve iktidar öğeleri barındıran söylemsel bir kodlama taşır (Hall, a.g.e, 511-513). Medyanın dilindeki mevcut olan bu kodlamalar, ulus devlet çağının milliyetçi ideolojik temelinden uzaklaştıkça, haber dilindeki milliyetçi ve militarist söylem de yerini tarafgir olmayan ve dolayısıyla 'bizler' 'onlar' ayrımının yarattığı düşmanlaştırmadan arınmış bir niteliğe doğru evrilir. Dolayısıyla "ÇILGIN TÜRKLER YİNE VİYANA KAPILARINDA" yerini 'Türkiye Erkek Futbol Milli Takımı Viyana'da Önemli Bir Maça Çıkıyor' şeklinde bir manşete evrilmesi söz konusu olabilirken, bu aynı zamanda militarist öğelerin de ifadeden dışarı atılmasını beraberinde getirecektir. Yine, "BUNLARA (ÇAKMAK) LAZIM" yerini 'Türkiye Erkek Futbol Milli Takımının Rakibini Yenmesi Lazım' ifadesini içeren bir manşete evrilmesi ise aynı zamanda eril cinsel şiddet dilinin de dönüşerek yok olması anlamına gelecektir. Bu tarz örnekler hem yukarıda aktarılanlar

³⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6222.pdf>, 24.06.2019, (Çevrimiçi).

kadar hem de bu tezin konusuna dahil edilenin dışında yüzlerce örnekle çoğaltılabilir. Medyanın kullandığı dil milliyetçi ve militarist bir mücadelenin futbol modellemesi olmaktan çıktığı takdirde, toplumda bu tarz milliyetçi, militarist ve ayrımcı ifadelerin, erkekliğin hegemonik anlamda yeniden inşa sürecinden de ayrılması mümkün olabilir. Medya, sermaye, toplum, devlet gibi içerisinde pek çok eyleyicinin olduğu ve bu eyleyicilerin tahakküm ilişkilerinin konumlarını bir sosyal alan olarak bünyesinde barındıran futbola etki eden pek çok bileşen söz konusudur (Bourdieu & Wacquant, 2014: 81). Taraftar, medya, devlet, kulüp, sivil toplum gibi pek çok bileşene ayrımcı ve cinsiyetçi dilin, eşitlikçi ve kapsayıcı olabilmesi için farklı sorumluluklar düşmektedir. Söz konusu dilin eşitlikçi ve kapsayıcı olması demek, hegemonik erkekliğin futbol alanındaki inşasına ket vurmaktır.

SONUÇ

Bu yüksek lisans tez çalışması, Türkiye'nin 1980 tarihinden günümüze kadar gelen süreçte içerisinden geçmiş olduğu politik ve iktisadi olaylarla paralellik gösterecek şekilde, futbolun hegemonik erkekliğin inşa sürecine etkisinin taraftarlık ve medya özelinde, çeşitli performanslar ve söylemler üzerinden ortaya koymuştur. Futbolun sosyal bir alan olarak ele alınması, onun iktidar ilişkileri ve söz konusu ilişkilerin ürettiği tahakküm çerçevesinde hegemonik erkekliğin inşasının incelenmesini olanaklı kılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, İngiltere ile arasında bulunan farklı iktisadi koşullar, futbolun ortaya çıkış biçimlerini her iki ülke nezdinde farklılaştırmış ve Türkiye'de futbol, İngiltere'de işçi sınıfı alt kültürü olarak ortaya çıkışının aksine milliyetçilikle eklenerek ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunun sonucunda Türkiye'de futbol ve erkeklik inşasını incelerken, milliyetçi ve militarist ideolojilerin, ülkenin kuruluş aşamasından itibaren futbol üzerindeki etkisi dikkate alınmıştır.

Futbolun Türkiye'deki erkeklik inşasına etkisini değerlendirebilmek için medyaya yansıyan taraftarlık performansları ve uluslararası karşılaşmaların medya tarafından okuyucuya aktarımında kullanılan haber dili incelenmiştir. Söz konusu inceleme çeşitli gazete ve televizyon programları üzerinden üç ana tema etrafında

incelenmiştir, bunlar; *Türkiye’de futbol, homofobi ve erkeklik, Türkiye’deki erkek futbolunun Avrupa ile imtihanı* ve son olarak mevcut örneklerden yola çıkarak *alternatif bir dil mümkün mü?* şeklinde adlandırılmıştır. Tez kapsamında eldeki bulgular incelendiğinde, Türkiye’de futbol medyasında erkekliğin inşasına hegemonik biçimde katkıda bulunan homofobik, cinsiyetçi, milliyetçi ve militarist bir dilin varlığı görülmektedir.

Futbol, homofobi ve erkeklik temasında doğası gereği rekabetçi ve ‘biz’ ‘onlar’ ayrımına sebep olan futbolun, fiziksel üstünlük çerçevesinde erkek oyunu olarak algılanması söz konusudur. Futbol içerdiği fiziksel performanstan dolayı toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde ‘erkek oyunu’ olarak adlandırılırken, erkek erkeğe sosyalleşme ortamlarının rekabetle harmanlanmış önemli alanlarından olmuştur. Söz konusu rekabetçi hisler; bu ortamlarda erkeklerin aidiyet duyguları ekseninde ‘biz’ ve ‘onlar’ın birbirleri arasında söylemsel ve sayısal çoğunluk ilişkisi bakımından tahakküm kurma isteklerini açığa çıkararak, makbul erkekliği cinsel birliktelik üzerinden sembolize edilir. Cinsel birlikteliğe referans verilen çeşitli tezahüratlar eşliğinde gerçekleştirilen taraftarlık pratiklerinde ‘makbul erkeklik’ cinsel penetrasyonda ‘aktif’ olan şeklinde tanımlanırken, diğer erkekler tahakküm ilişkisinde penetrasyonun ‘pasif’ tarafında boyun eğen olarak sembolize edilme hali gerçekleştirilir. Makbul erkeklik; taraftarlık pratiğinde ‘makbul olmayan’ erkeği hedef alırken, hegemonyasını maçoşluk, heteroseksüellik ve saldırganlık üzerinden cinsel şiddet temelli bir inşa şeklindeki taraftar performanslarına tekabül eder. Bu ‘diğer’ erkekleri dışladığı gibi, kadınlar üzerinden de aynı dille gerçekleşir. Nitekim erkekliğin kendisini sürekli ispat ve inşa etme çabasına tekabül eden bu ritüeller, pek çok kesimden geniş katılım görerek sadece taraftarlıkla sınırlı kalmaz. Türkiye’de futbol bu açıdan hem televizyon programına yansıyanlar, hem de taraftarların gerçekleştirdikleri performanslar anlamında ‘zengin’ bir içeriğe sahip olduğu ortaya konmuştur. İçeriğin zenginliği söz konusu ritüellerin sembolize ettiği erkeklik değerlerinin çeşitli periyodlarla karşımıza çıkması ile açıklanabilir.

Eşcinselliğini açıklamak zorunda bırakılan ‘makbul olmayan’ erkeklerin yaşadıkları ise yukarıda bahsi geçen erkeklik ritüellerinin aksine, Türkiye futbolunda ‘tek tük’ diye tabir edebileceğimiz acı gerçeklik biçiminde ve en azından şimdiye

kadar kolay kolay karşımıza çıkabilecek nitelikte olmadığı Halil İbrahim Dinçdağ'ın yaşadıklarında görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında cinsel yöneliminden dolayı gerçekleştirilemediği askerliğin sürekli karşısına sorun olarak çıkması, Türkiye’de bir erkeğin cinsel yöneliminden dolayı devlet nezdinde de makbul erkek sayılmayacağı ve devletin aslında toplumsal cinsiyet düzenlemelerinin bir şekilde sürekli olarak merkezinde yer aldığını da göstermesi bakımından ortaya konan bir örnek olmuştur. Nitekim mesleğinden olan hakeme yaşıatılan haksızlıklara konu olan eylemler, erkekliğin ispatı için gerekli olan ritüellere katılımın sadece stadyumlarda taraftarlık bağlamında veya televizyon programında kadınları aşağılama ile olmayacağını da göstermektedir.

Tez kapsamında incelenen *Türkiye’deki erkek futbolunun Avrupa ile imtihanı* isimli ikinci tema kapsamında; futbol, doğasındaki ‘biz’ ‘onlar’ ayrımının milli bir mücadele çerçevesinde milliyetçilik ve militarizmle eklemlenerek erkeklik inşasında oynadığı rol ortaya konmuştur. Söz konusu ayrım, popüler ve rekabetçi öğeleri ön planda olan futbol üzerinden gerçekleştiğinde, bu hem medya tarafından zengin haber kaynaklarının işlenerek topluma sunulabildiği alanı yaratır hem de banal milliyetçilik olarak adlandırılan, her yerde ‘biz’ ‘onlar’ ayrımının izlerini görebileceğimiz sıradanlaşmış ve gündelik hayatımıza sinmiş basit milliyetçilik öğelerini gözümüze sokar. Bu çerçeveden bakıldığında oynanan uluslararası müsabakalar tarihteki askeri zaferlere veya o günün koşullarındaki uluslararası bir anlaşmazlığa referans verilerek topluma aktarılır ve spor/kulüp taraftarlığının getirdiği aidiyet duygusu yerini hayali cemaat olarak adlandırabileceğimiz milliyetçi öğelerle bezeli ulusal aidiyet duygusuna bırakır. Söz konusu aidiyet sadece milliyetçilik içeriği ile açıklanamaz. Aynı zamanda ulus tahayyülünün erkek bedeni üzerinden metaforlaştırılmış olması, sporun insanların bedenleri üzerindeki olumlu etkisi ve erkeklerin savaş dönemlerinde spor aracılığıyla bedensel olarak savaşa karşı hazır tutulma durumu, futbolun erkek oyunu olarak görülme niteliğini milliyetçiliğin erkeklik ile olan bağları ile kaynaştırmıştır.

Gazetelerdeki eril şiddet ve cinsel şiddet dili özellikle Avrupa takımlarıyla yapılan karşılaşmalarda belirgin bir şekilde açığa çıkmaktadır. Bunun sebebi ise, sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda erişilmek istenen –ve hedef olarak konan- fakat bir türlü mümkün olmayan Avrupalılık halinin, Türkiye iç siyasetindeki çeşitli

dinamiklere dair Avrupalı devletlerin bildirdiği politik görüşlerin düşmanlık olarak algılanması ile ‘hainlik’ kategorisine dönüşmesidir. Söz konusu algı ‘biz’ ve ‘onlar’ ayrımını körüklerken, aynı zamanda futbolun rekabetçi yapısı devreye girer ve ‘hainlik’ algısı erişilmek istenen ‘başarı ve gelişmişlik’ arzusuna dönüşerek ikircikli bir alt etme hali söz konusu olur. Avrupa takımları karşısında galibiyet elde edildiğinde hem Avrupalı gibi başarılı olunur, gelişmiş olunur hem de Avrupalı gibi hain ve düşman olunmaz. Bu ikircikli halin duygusal patlamaları medya dilinde cinsiyetçi ve eril şiddet diline dönüşerek, topluma haber olarak sunulmaktadır. Fakat söz konusu sunuş, olan bitenden bihaber toplumun bilgilendirilmesi anlamına gelmemektedir. Bu, aynı zamanda toplumda mevcut olan algının işlenerek, benzer veya biraz farklı bir biçimde topluma sunulması ile söz konusu algının yeniden üretiminin, hegemonik erkeklik çerçevesindeki inşasına katkı sağlanmasına tekabül eder.

Tez kapsamında incelenen *alternatif bir dil mümkün mü* adlı üçüncü temada ise hegemonik erkeklik inşasının temelleri ortaya konularak, medyadaki dilin alternatifinin izi sürülmek istenmiştir. Araştırmaya konu olan bazı haber manşetlerinin nasıl verilebileceğinin örneği oluşturulmaya çalışılmıştır. Oluşturulmasının gerekli olduğu düşünülen alternatif dil için toplumsal cinsiyet farkındalığının toplum genelinde yaratılması ve söz konusu farkındalık üzerine inşa edilen ataerkil sistemin eleştirisi ışığında, inşa edici dil sorununun ve tribünlerde yaşanan olaylara yönelik cezaların daha temel çözümleri tartışılmıştır.

Sonuç olarak Türkiye’de futbol milliyetçi bir doğum lekesiyle dünyaya gelmiş ve tarihsel olarak, futbolun ortaya çıktığı İngiltere’de işçi sınıfı kültürü olarak gelişiminden farklı bir seyir izlemiştir. Milliyetçilikle söz konusu olan iç içelik, iki savaş arası dönemde yönetici elitlerin beden terbiyesi politikasını savaşa hazırlık sürecine entegre etmeleri ile futbolun aynı zamanda militarizm ile olan bağlarının da oluşmasına neden olmuştur. Futbolun erkeklik ile olan bağlantısı, genel olarak ataerkil sistemin toplumun üretim, tüketim ve boş zaman etkinliklerini yönlendirmesi bakımından gerçekleşmiş olsa da, milliyetçilik ve militarizm ile olan ilişkisi de söz konusu bağın gelişimi açısından önemli olmuştur. Bu çerçevede topluma sunulan haber dilinde kadını futbol müsabakalarında yok sayan ataerkil düşünce yapısı, milliyetçi ve militarizmin körüklediği cinsel şiddet ifadeleriyle pekişerek ortaya

hegemonik erkekliğin beslendiği alanlardan birini çıkarmaktadır. Söz konusu ifadelerin, Türkiye'nin siyasal gündemiyle bağlantılı olması olaya hem iç siyaset hem de uluslararası ilişkiler boyutuyla farklı anlamlar katmasına sebep olmaktadır. Örneğin Kosta Rika, Çin veya Senegal ile oynan milli maçlar sonrası gazete manşetlerinde kullanılan yumuşak dil, rakipler Avrupa ülkeleri olduğunda daha cinsiyetçi, milliyetçi ve militarist forma bürünmektedir. Tez kapsamında gazete haberlerinde kullanılan dil, hegemonik erkeklik inşasına katkı sağladığı ortaya konulmaya çalışılmış, bu katkıda milliyetçilik ve militarizmin pekiştiren rolü vurgulanmıştır.

Türkiye'de futbol ve erkeklik ilişkisi, toplumsal cinsiyet çalışmaları çerçevesinde son derece bol argümanlarla desteklenebilecek niteliğe sahipken, yapılan çalışmaların azlığı halen değinilmemiş konuları beraberinde getirmektedir. Örneğin kadın futbolcuların son dönemlerde yükselen erkeklerle eşit ücret talepleri, iş gücü piyasaları ekseninde kadınlık ve futbol ile ilgili çalışılabilecek konulardan birisidir. Bir diğer öneri ise karşılaştırmalı bir yaklaşımla futbol ve erkekliğe dair yapılacak çalışma olabilir. Türkiye'de milliyetçilikle bağlantılı olarak ortaya çıkan futbol ile İngiltere'de işçi sınıfı alt kültürü olarak ortaya çıkan futbolun, hegemonik erkeklikle bağlantılandığı noktaların benzerlik ve farklılıkları ortaya konabilir. Elbette verilen bu iki örneğin dışında pek çok konu söz konusu alana dair araştırmaya konu olabilir. Ayrıca gazete taramasını içeren bu gibi tanımlamacı çalışmaları daha ileriye taşıyacak karşılaştırmalı ve saha mülakatlarını içeren araştırmalar da yine söz konusu alan önemli katkılar yapacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler ve Süreli Yayınlar:

- Ahmad, F: 1995 **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F: 2006 **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F: 2011 "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", İçinde R. Kasaba (Ed.), **Türkiye Tarihi; Modern Dünyada Türkiye 1839-2010**, Cilt 4 (s. 229–274). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Akca, E. B., & Tönel, E: 2011 "Erkek(lik) Çalışmalarına Teorik Bir Çerçeve: Feminist Çalışmalardan Hegemonik Erkekliğe", İçinde İ. Erdoğan (Ed.), **Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil** (s. 11–39). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Akın, Y: 2005 "Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları", **Toplum ve Bilim Dergisi**, (103), 53–92.
- Aktükün, İ: 2005 "Oyundan Siyasete: Türkiye'de Futbolun Doğuşu", **İktisat Dergisi**, (463–468), 3–10.
- Aktükün, İ: 2010 "Futbolun Siyasi Tarihine Kenar Notları", **Cogito**, (63), 8–26.
- Anderson, B: 2004 **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- Arıpınar, E: 1992 **Türk Futbol Tarihi Cilt 1**, İstanbul: Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları Gül Basım&Yayın A.Ş.
- Aydın, N., & Atabeyoğlu, C: t.y. **Türk Futbol Tarihi Cilt 3**. İstanbul: Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları Grafik Sanatlar Matb. A.Ş.

- Berkday, F: 2009 **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bhasin, K: 2003 **Ataerkil Sistem: "Erkeklerin Dünyasında Yaşamak."** Çev. Ayşe Coşkun, İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Billig, M: 2002 **Banal Milliyetçilik**, Çev. Cem Şişkolar, İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Bingölçe, F: 2005 **Futbol Argosu Sözlüğü**, Ankara: Alt-Üst Yayınları.
- Bora, T: 2013 "Futbolda Erkeklik, Militarizm ve Milliyetçilik: Tek Kale", İçinde N. Y. Sünbuloğlu (Ed.), **Erkek Millet Asker Millet Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler** (s. 487–512). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T., & Erdoğan, N: 2014 "Dur Tarih, Vur Türkiye" Türk Milletinin Milli Spor Olarak Futbol" İçinde T. Bora v.d. (Ed.), **Futbol ve Kültürü Takımlar, Taraftarlar, Endüstri, Efsaneler** (s. 223–242). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P: 2016 **Eril Tahakküm**, Çev. Bediz Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L: 2014 **Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**. Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozok, M: 2009 "Feminizmin Erkekler Cephesindeki Yankısı: Erkekler ve Erkeklik Üzerine Eleştirel İncelemeler", **Cogito**, (58), 269–284.
- Bozok, M: 2011 **Soru ve Cevaplarla Erkeklikler**, İstanbul: Sosyal Kalkınma ve Cinsiyet Eşitliği Politikaları Merkezi Derneği.
- Butler, J: 2009 "Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri", **Cogito**, (58), 73–92.

- Butler, J: 2016 **Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, Çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, S: 2010 "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi" İçinde H. B. Örs (Ed.), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler** (s. 413–476). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S: 2013 **Erkek Kulübünde Siyaset Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih**, İstanbul: Versus Kitap.
- Canetti, E: 2012 **Kitle ve İktidar**, Çev. Gülşat Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Carrington, B: 1998 "'FOOTBALL'S COMING HOME' BUT WHOSE HOME? AND DO WE WANT IT? Nation, football and the politics of exclusion", In A. Brown (Ed.), **Fanatics! Power, Identity and Fandom in Football** (pp. 101–123). London, New York: Routledge.
- Caudwel, J: 2011 "Does your boyfriend know you're here?" The spatiality of homophobia in men's football culture in the UK", **Leisure Studies**, 30(2), 123–138.
<https://doi.org/10.1080/02614367.2010.541481>
- Chodorow, N: 1978 **The Reproduction of Mothering**, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Cizre, Ü: 2011 "İdeoloji, Bağlam ve Menfaat: Türk Ordusu", İçinde R. Kasaba (Ed.), **Türkiye Tarihi; Modern Dünyada Türkiye 1839-2010**, Cilt 4 (s. 315–352). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Clatterbaugh, K: 1998 "What Is Problematic about Masculinities?", **Men and Masculinities**, 1(1), 24–45.
- Connell, R. W: 2005 **Masculinities**, Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Connell, R. W: 1998 **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, Çev. Cem Soydermir,

İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Crolley, L., Hand, D., & Jeutter, R: 1998 "National Obsessions And Identities Football Match Reports", In A. Brown (Ed.), **Fanatics! Power, Identity and Fandom in Football** (pp. 173–185). London and New York: Routledge.

De Beauvoir, S: 1971 **Kadın Genç Kızlık Çağı**, Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınları.

Demetriou, D. Z: 2001 "Connell ' s Concept of Hegemonic Masculinity : A Critique" **Theory and Society**, 30(3), 337–361.

Donaldson, M: 1993 "What is hegemonic masculinity?", **Theory and Society**, 22(5), 643–657.

Enloe, C: 2003 **Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset**, Çev. Berna Kurt v.d, İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Fişek, K: 1985 **100 Soruda Türkiye Spor Tarihi**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Freud, S: 2004 **Cinsiyet Üzerine**, Çev. A. Avni Öneş, İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A: 2012 **Sosyoloji**, Çev. Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Giulianotti, R: 1999 **Football - A Sociology of the Global Game**, Cambridge: Polity Press.

Gökaçtı, M. A: 2008 **“Bizim İçin Oyna” Türkiye’de Futbol ve Siyaset**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Gökalp, E: 2005 "Medya ve Spor Ya Da Spor/Futbol Medyası", **Toplum ve Bilim Dergisi**, (103), 121–137.

Hall, S: 2001 "Encoding, Decoding", In S. During (Ed.), **The Cultural Studies Reader** (pp. 507–517). Taylor & Francis e-Library.

Hargreaves, J: 1990 "Gender on the Sports Agenda", **International Review for the Sociology of Sport**, 25(4), 287–307.

- Hooks, B: 2012 **Feminizm Herkes İçindir Tutkulu Politika**, İstanbul: BGST Yayınları.
- Huizinga, J: 1995 **Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karakaş, B., & Çakır, B: 2013 **Erkeklik Ofsayta Düşünce Futbol, Eşcinsellik ve Halil İbrahim Dinçdağ'ın Hikayesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç: 2005 **Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kimmel, M. S.; Messner, M. A: 2010 **Men's Live**, Boston: Allyn & Bacon.
- Kimmel, M: 2011 **The Gendered Society**, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Klose, A: 2014 "Televizyon Futbolu", İçinde T. Bora v.d (Ed.), **Futbol ve Kültürü Takımlar, Taraftarlar, Endüstri, Efsaneler** (s. 375–386). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koca, C: 2006 "Beden Eğitimi ve Spor Alanında Toplumsal Cinsiyet İlişkileri", **Spor Bilimleri Dergisi**, 17(2), 81–99.
- Koçak, K: 2010 "Milliyetçiliğin Bir Av Sahası: Futbol", **Cogito**, (63), 27–42.
- Kuper, S: 2004 **Ajax, Hollandalılar ve Savaş - II. Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Futbol**, Çev. Elif Gökteke, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Martin, K. A: 2009 "Normalizing Heterosexuality: Mothers' Assumptions, Talk, and Strategies with Young Children", **American Sociological Review**, 74, 190–207.
- McDonald, I: 2007 "Political Somatics: Fascism, Physical Culture and The Sporting Body", In J. Hargreaves; P. Vertinsky (Ed.), **Physical**

Culture, Power and The Body (pp. 52–73). Oxon, New York: Routledge.

Messner, M. A: 1990 "When Bodies Are Weapons: Masculinity and Violence In Sport", **International Review for the Sociology of Sport**, 25(3), 203–220.

Messner, M. A., Duncan, M. C., & Jensen, K: 1993 "SEPARATING THE MEN FROM THE GIRLS : The Gendered Language of Televised Sports University of Southern California", **Gender and Society**, 7(1), 121–137.

Mosse, G. L: 1998 **The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity**, New York, Oxford: Oxford University Press.

Murphy, P. F: 2004 **Feminism And Masculinities**. Oxford: Oxford University Press.

Nagel, J: 2000 "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik". İçinde A. G. Altınay (Ed.), **Vatan, Millet, Kadınlar**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özkırımlı, U: 2009 **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Öztan, G. G: 2013 "Türkiye’de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri", İçinde N. Y. Sünbuloğlu (Ed.), **Erkek Millet Asker Millet Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler** (s. 75–114). İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Ş: 2007 **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Parker, A: 2000 "Sporting Masculinities: Gender Relations and The Body". In M. Mac an Ghaill (Ed.), **Understanding Masculinities: Social Relations and Cultural Arenas** (pp. 126–138). Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

- Parsons, T., & Bales, R. F: 1955 **Family, Socialization and Interaction Process**. Glencoe: The Free Press.
- Rowe, D: 1996 **Popüler Kùltürler Rock ve Sporda Haz Politikası**. Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sancar, S: 2013 **Erkeklik: İmkansız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Şarlak, Z: 2004 "Atatürkçölükten Milli Güvenlik Rejimine: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış", İçinde A. İnsel; A. Bayramoğlu (Ed.), **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu** (s. 283–293). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Segal, L: 1992 **Ağır Çekim Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Stemmler, T: 2000 **Futbolun Kısa Tarihi**. Çev. Necati Aça, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Sünbölöğlu, N. Y: 2012 "Militarist İktidarın Döğüm Noktası Olarak Erkeklik", **Varlık Dergisi**, (1255), 14–20.
- Talimciler, A: 2005a "Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Futbolun Türkiye'de Son Yirmi Beş Yılı", **Toplum ve Bilim Dergisi**, (103), 147–162.
- Talimciler, A: 2005b **Türkiye'de Futbol ve İdeoloji İlişkisi: Medyadaki Futbol Söylemi Üzerine Bir İnceleme**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Talimciler, A: 2008 "Futbol Değil İş: Endüstriyel Futbol". **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 1(26), 89–114.
- Wahl, A: 2005 **Ayaktopu Futbolun Öyküsü**, Çev. Cem İleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Walby, S: 1991 **Theorizing Patriarchy**, Cambridge: Basil Blackwell.
- Walby, S: 2000 "Kadın ve Ulus". İçinde A. G. Altınay (Ed.), **Vatan, Millet**,

Kadınlar (s. 29–57). İstanbul: İletişim Yayınları.

Weiss, B: 2010 "Günümüzde Medeniyetler Çatışması Olarak Futbol: Rakip Tarafların İmgelerinin Yaratılışı", **Cogito**, (63), 112–119.

Young, I. M: 2009 "Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler", **Cogito**, (58), 39–56.

Zürcher, E. J: 2013 **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.

Gazeteler:

Ağca, M: 1998 "Bayan Korkun Olmasın", **Milliyet**, s. 30.

"BİR BABA HİNDİ İNGİLİZ'E BİNDİ", **Sabah**, 04.12.1993.

"BUNLARA LAZIM", **Fanatik**, 20.06.2008.

"Cim Bom'dan AB morali", **Milliyet**, 10.12.1999.

"Cim-Bom Avrupa'ya Meydan Okuyor/Bizi Kimse Tutamaz", **Milliyet**, 18.03.2000.

"ÇILGIN TÜRKLER YİNE VİYANA KAPILARINDA", **Fanatik**, 22.06.2008.

"Dingiltere", **Star**, 21.04.2000.

"Dünyada Yıldız Gönüllerde Ay", **Milliyet**, 19.06.2002.

"Eyvah Türkler", **Milliyet**, 24.06.2002.

"Fatih Londra'yı fethetti", **Fanatik**, 01.12.1995.

"Finale Pençe", **Hürriyet**, 07.04.2000.

"Futbolun Sultanları", **Fotomaç**, 30.06.2002.

"Galatasaray Avrupa'nın en büyüğü/İŞTE TARİH BÖYLE YAZILIR", **Sabah**, 18.05.2000.

"Haftanın Frikiği", **Fotomaç**, 12.05.1996.

“Haftanın kalecisi colours”, **Fanatik**, 11.01.2000.

“Haftanın liberosu colours”, **Fanatik**, 10.01.2000.

“Hovarda Aslan”, **Fotomaç Taraftar**, 03.03.1997.

“Kramponlu Mehmetçikler”, **Milliyet**, 18.11.2007.

“Muhteşem Takım/Medeniyet Dersi”, **Hürriyet**, 30.06.2002.

“O... Çocukları!”, **Sabah**, 04.12.1993.

Özer, H: 2000 “Forma Savaşı”, **Milliyet**, s. 35.

“UEFA’yı da Leeds’i de”, **Hürriyet**, 21.04.2000.

“ULUSUN EVLATLARI FATİHİN ASLANLARI”, **Fanatik**, 19.05.2000.

“VİYANA DÜŞTÜ”, **Türkiye Gazetesi**, 22.06.2008.

“VİYANA DÜŞTÜ SIRA BERLİN’DE”, **Star**, 22.06.2008.

“VİYANA KALSIN KUPAYI GETİRİN”, **Yeni Şafak**, 22.06.2008.

“Yine de sağol arkadaş”, **Fotomaç**, 21.06.1996.

İnternet Kaynakları:

“Beşiktaş taraftarından Kadıköy’de Japon bayrağı”,
<https://www.futbolarena.com/beikta-taraftarndan-kadkyde-japonbayra302329h/>,
03.12.2016, (erişim tarihi 09.06.2019).

Ercazip, H: 2012 “Tartışma büyüyor!”
<https://www.haberturk.com/polemik/haber/779678-tartisma-buyuyor>, (erişim tarihi 20.02.2019).

Eren, C. U: 2018 “Kadıköy’de Nuri Alço ve Binnaz müziği”.
<http://www.milliyet.com.tr/kadikoy-de-nuri-alco-ve-binnaz-galatasaray-fenerbahce-2629446-skorerhaber/>, (erişim tarihi 06.06.2019).

“Futbolda cinsiyetçi ayrımcılığa ve cinsel şiddete son! İmza kampanyası ve suç duyurusu”, <http://cinselsiddetlemucadele.org/2016/12/01/futbolda-cinsiyetci-ayrimciliga-ve-cinsel-siddete-son-imza-kampanyasi-ve-suc-duyurusu/>, 01.12.2016, (erişim tarihi 09.06.2019).

“Futbolda cinsiyetçi şiddete karşı dayanışma çağrısı”, <https://cinselsiddetlemucadele.org/2016/04/01/futbolda-cinsiyetci-siddete-karsi-dayanisma-cagrisi/>, 01.04.2016, (erişim tarihi 06.06.2019).

“Futbolu ve sporu seviyoruz. Futbolda cinsiyetçi şiddete dur diyoruz!”, <https://cinselsiddetlemucadele.org/2016/05/31/futbolu-ve-sporu-seviyoruz-futbolda-kadinlara-karsi-siddete-dur-diyoruz/>, 31.05.2016, (erişim tarihi 06.06.2019).

Görkem, S: 2015 “Bir mücadele alanı: Futbol”
https://baslangicdergi.org/bir-mucadele-alanifutbol/?fbclid=IwAR3d_xs00nyLmPE622MpAdR3nheBObUPPpsSmSSsk0ulWj5fgk1HctYhrk, (erişim tarihi 22.06.2019)

Hacıosmanoğlu: 2015 “Adam gibi öleceğiz!”
<http://www.hurriyet.com.tr/haciosmanoglu-adam-gibi-olecegiz-40007358> (erişim tarihi 21.06.2019)

“KAMPANYA: Futbolda Cinsiyetçiliğe Son!”
<https://cinselsiddetlemucadele.org/kampanya-futbolda-cinsiyetcilige-son/>, (erişim tarihi 06.06.2019).

Köker, İ: 2019 Sportif Lezbon, Ankara’da bir kadın futbol takımı: “Her maç yaptığımızda bir kadına ulaşıyoruz.”
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47355194>
(erişim tarihi 22.06.2019)

“Özgür Lig Ankara’da kuruluyor: LGBTİ futbolcular yeşil sahaya!”, <https://www.kaosgl.org/haber/ozgur-lig-ankararsquoda-kuruluyor-lgbti-futbolcular-yesil-sahaya>, 25.03.2015, (erişim tarihi 22.06.2019)

- Tahaoğlu, Ç: 2016 “Şişme Kadın” Yakan Taraftar Ceza Aldı.
<https://bianet.org/bianet/kadin/175142-sisme-kadin-yakan-taraftar-ceza-aldi> (erişim tarihi 06.06.2019)
- Tetik, B: 2017 Cinsel şiddetsiz bir futbol mümkün mü?
<http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/cinsel-siddetsiz-bir-futbol-mumkun-mu> (erişim tarihi 09.06.2019)

